

**Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова**

На правах рукопису

ПРИХОДЬКО АЛІНА ФЕДОРІВНА

УДК 37.091.12:36/051:331.53

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАДАННЯ КЛІЄНТАМ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОСЛУГ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий консультант:
доктор педагогічних наук,
професор
Карпенко Олена Георгіївна

Київ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАДАННЯ КЛІЄНТАМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОСЛУГ.....	14
1.1. Сутність та еволюція професійної готовності соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг як соціально-педагогічна проблема.....	14
1.2. Зміст та характеристика нормативно-правової бази соціального забезпечення кризових категорій населення України як передумова надання соціально-економічних послуг.....	40
1.3. Діагностика професійної готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг.....	58
Висновки до першого розділу.....	89
РОЗДІЛ 2	
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАДАННЯ КЛІЄНТАМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОСЛУГ.....	94
2.1. Проектування процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.....	94
2.2. Соціально-педагогічні умови формування професійної готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг.....	116
2.3. Реалізація соціально-педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.....	139
2.4. Аналіз ефективності реалізації соціально-педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.....	171
Висновки до другого розділу.....	184
ВИСНОВКИ.....	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	194
ДОДАТКИ.....	225

ВСТУП

Актуальність теми. Система вищої освіти досить виразно відображає складні та суттєві взаємозв'язки із соціальними, економічними і політичними компонентами державної політики та соціумом. Зміни соціально-економічних умов, ринкові трансформаційні процеси, що характеризують теперішній розвиток господарства України, висувають підвищені вимоги до здійснення висококонкурентної професіалізації спеціалістів соціальної сфери та соціальної роботи, зокрема. Зазначені зміни формують абсолютно новий формат як взаємодії соціальних працівників і клієнтів, так і механізмів надання соціальних послуг населенню. В сучасних умовах постала потреба в інтенсифікації професійної підготовки соціальних працівників, яка повинна спрямовуватись на максимальний розвиток професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери, формування умінь та навичок самостійного і творчого застосування набутих знань у професійній діяльності та забезпечення їх потреби у постійному вдосконаленні.

Актуальність проблем формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг посилюється сьогодні нестабільністю економічної ситуації в Україні, диференціацією доходів населення, зростанням бідності та безробіттям як економічних і соціальних наслідків затяжної економічної кризи початку XXI ст. Всі ці процеси формують чималу кількість осіб, які потребують соціально-економічної допомоги, а це, у свою чергу, вимагає удосконалення інституту соціального забезпечення, необхідних економічних знань та відповідних умінь соціальних працівників щодо ефективної реалізації професійних обов'язків в системі соціальної роботи з особами, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, в системі надання клієнтам соціально-економічних послуг. Зазначене може бути реалізовано лише за умови цілеспрямованої професійної підготовки фахівців за цим напрямом, що сьогодні є однією із

найактуальніших проблем сучасної освіти щодо підготовки фахівців соціальної сфери. Тому важливою вимогою до соціальних працівників в умовах глибинної та всебічної реорганізації соціального сектору, яка обумовлена переходом суспільства до нових економічних відносин, є оволодіння майбутніми спеціалістами необхідними знаннями, уміннями і навичками щодо організації надання якісних соціально-економічних послуг клієнтам.

Виявлено основні напрями вивчення головних аспектів професійної підготовки соціальних працівників у працях вітчизняних науковців: В.Андрущенка, І.Зверевої, А.Капської, О.Карпенко, І.Козубовської, І.Миговича, О.Пічкара, В.Полтавця, Г.Попович, В.Поліщук, А.Рижанової, С.Харченка, Н.Чернухи та ін.

Проблема підготовки майбутніх фахівців із застосуванням технологій професійно-економічної підготовки розкривається у наукових працях В.Бега, А.Бублика, Є.Дєдова, А.Миролюба, О.Мойсеєнко, І.Смолюка та ін.

Педагогічні особливості управління економічною підготовкою, залучення та використання різних технологій у навчальному процесі розкриваються у дослідженнях В.Безпалько, В.Кравця, А.Нісімчука, О.Шпака та ін.

Визначено, що феномен професійної готовності досліджується з різних позицій у працях Б.Ананьєва, С.Рубінштейна, Є.Білозерцева, М.Дяченко, В.Сластьоніна, Л.Філімонюк, Є.Шиянова та ін.

Ряд науковців розкривають теоретико-методологічні аспекти соціальної роботи як науки, навчальної дисципліни та професійної діяльності (О.Асмолов, В.Бочарова, С.Григор'єв, Н.Дементьєва, В.Лісовський, А.Панов, Є.Холостова та ін.).

Розкрито окремі процеси розвитку сфери соціальних послуг, їх особливості та роль у становленні економіки добробуту населення, зокрема у працях І. Балабанова, П.Завліна, С.Ільєнкової, Я.Фішера, К.Хопкіпса.

Особливості сфери соціальних послуг досліджували В.Козак, Т.Корягіна, Ю.Кривобок, В.Новіков, О.Решетнікова, В.Рутгайзер та ін. Проте вивчення науково-теоретичних підходів, спрямованих на створення і реалізацію процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, не стало предметом окремого наукового дослідження.

До нинішнього часу проблема формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг не стала предметом спеціальних педагогічних досліджень, а у теорії формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг клієнтам недостатньо висвітлені основні форми реалізації соціально-економічних послуг, умови та механізми їх надання в системі соціального забезпечення, недостатньо розкритим залишається питання практичної підготовки фахівців до вирішення проблем надання соціальних послуг, зокрема соціально-економічних.

Аналіз соціально-педагогічної, соціально-правової, економічної, психологічної й методичної літератури, вивчення досвіду підготовки соціальних працівників у ВНЗ України, а також досвіду роботи соціальних працівників щодо надання соціально-економічних послуг дозволили нам зробити висновок про те, що актуальність проблеми дослідження обумовлюється протиріччями:

- між вимогами, які висувуються сучасним суспільством, сучасною соціально-економічною ситуацією до соціального працівника, який здатний активно діяти, мислити соціальними та економічними категоріями, приймати рішення, вміло користуватись інформацією, якісно надавати соціально-економічні послуги, та реальним рівнем готовності фахівців до здійснення такої діяльності;

- між вимогами до фахової підготовки конкурентоздатних соціальних працівників і реальним станом науки і освіти, навчальних планів та навчальних програм вищих навчальних закладів, а також недостатньою розробленістю соціально-педагогічних умов професійної підготовки майбутніх фахівців;

- між необхідністю й потребою у спеціальній фаховій підготовці майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, з одного боку, і відсутністю чіткої розробленої стратегії реалізації такої діяльності на практиці в цілому.

Все вище зазначене зумовило вибір теми дисертації – **«Формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова і є складовою комплексної проблеми «Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності».

Тему затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 8 від 01.03.2010 року) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 15.06.2010 року).

Мета дослідження – обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність соціально-педагогічних умов і якість науково-методичного забезпечення формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз теоретичних засад формування професійної готовності соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг та обґрунтувати необхідність реалізації даного напрямку роботи соціального працівника.

2. Розкрити зміст нормативно-правової бази України та виявити особливості впровадження правових норм у системі соціального забезпечення кризових категорій населення.

3. Визначити й обґрунтувати критерії, показники та виявити рівні професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

4. Обґрунтувати і розробити структуру процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

5. Виявити, обґрунтувати, впровадити і довести ефективність соціально-педагогічних умов і науково-методичного забезпечення формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – структура процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг та соціально-педагогічні умови професійної підготовки до такої діяльності.

Теоретико-методологічні основи дослідження базуються на філософських і психолого-педагогічних теоріях про особистісно-орієнтовний, діяльнісний та системний підходи (Б.Ананьєв, В.Андрущенко, В.Афанас'єв, І.Бех, Є.Бондаревська, В.Кремень, В.Огнев'юк, К.Платонов, С.Подмазін С.Рубінштейн та ін.); психолого-педагогічні основи професійної діяльності (Є.Зеєр, І.Зимня, І.Зязюн, Е.Климов, Н.Кузьміна та ін.); теорії

розподільчої функції державних фінансів в аспекті соціального забезпечення (В.Базилевич, Л.Батченко, Е.Белокурова, О.Василик, Н.Кравченко, В.Опарін, О.Романюк та ін); психолого-педагогічні концептуальні положення змісту професійної освіти (Г.Балл, М.Дяченко, С.Занюк, А.Ковальов, В.Крутецький, В.Сласьонін, А.Щербаков, А.Деркач, Л.Кандибович); соціально-педагогічні концептуальні положення змісту професійної освіти (Е.Зеєр, І.Лотова, А.Ляшенко та ін.); загальні концепції соціальної роботи та соціальної педагогіки (Р.Вайнола, І.Зверєва, А.Капська, Л.Міщик, А.Мудрик, А.Рижанова, В.Філоненко, С.Харченко, Є.Холостова, Н.Чернуха, ін.); підходи до структурних компонентів готовності соціальних працівників до професійної діяльності (Л.Гуслякова, О.Карпенко, І.Козубовська, М.Мигович, Л.Лукашевич, В.Поліщук та ін).

Означені питання ґрунтуються на законах і нормативних документах щодо державної соціальної політики: Закон України «Про соціальну роботу» (2001 р.), Закон України «Про соціальні послуги» (2003 р.), Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.), Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000 р.), Концепція реформування системи соціальних послуг (2007 р.), розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій з реалізації Концепції реформування системи соціальних послуг на період до 2012 року» (2007 р.) та ін.

З метою вирішення поставлених завдань застосовано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – історико-логічний, теоретичний і порівняльний аналіз філософської, соціологічної, економічної та правової літератури, документації служб соціального забезпечення, недержавних інститутів соціального забезпечення, які надають соціально-економічні послуги населенню, з метою класифікації, систематизації та узагальнення можливостей надання соціальними працівниками соціально-економічних послуг; *контент-аналіз* навчальних програм з метою вивчення стану проблеми та обґрунтування змісту, форм і методів формування професійної

готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг; *метод проектування*, що дозволив розробити структуру процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг та соціально-педагогічні умови його реалізації; *емпіричні* – спостереження, бесіда, анкетування, інтерв'ювання, тестування з метою визначення рівнів сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг; *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний, контрольний), що сприяв визначенню ефективності упровадження соціально-педагогічних умов і науково-методичного забезпечення формування у майбутніх соціальних працівників професійної готовності до надання соціально-економічних послуг; *методи математичної статистики* використано для здійснення аналізу результатів діагностичних даних, обробки та графічної інтерпретації матеріалів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось на базі Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Чернігівського державного інституту економіки і управління, Кримського гуманітарного університету (м. Ялта), Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького, Територіального центру соціального обслуговування Оболонського району м.Києва, Територіального центру соціального обслуговування Святошинського району м.Києва, Першого адміністратора пенсійного фонду (м.Київ).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- *вперше обґрунтовано* теоретичні засади та *систематизовано* концептуальні положення щодо формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг; *обґрунтовано* структуру процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання

соціально-економічних послуг та соціально-педагогічні умови його реалізації (забезпечення міждисциплінарної інтеграції у змісті теоретичної підготовки майбутніх соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг клієнтам; цілеспрямованість навчально-виховного процесу на формування економічного мислення майбутніх соціальних працівників; використання інтерактивних технологій); *визначено* зміст критеріїв (особистісно-професійного, мотиваційно-ціннісного, когнітивно-операційного, практично-діяльнісного), їх показників та рівнів прояву професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг (низький (базовий), середній (достатній), високий (професійно-спеціалізований));

- *уточнено* зміст поняття «соціально-економічні послуги»; *запропоновано* авторське трактування поняття «професійна готовність майбутніх соціальних працівників»; *окреслено* перелік знань та умінь майбутнього соціального працівника, необхідних для надання клієнтам соціально-економічних послуг;

- *подальшого розвитку* набули форми і методи теоретичної та практичної підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Практичне значення одержаних результатів: розроблено і впроваджено навчально-методичний комплекс дисциплін «Соціальне страхування», «Соціальне забезпечення населення», «Рекламно-інформаційні технології», «Служби соціального забезпечення»; розроблено зміст навчальних курсів «Економічні основи соціальної роботи», «Маркетинг соціальних послуг» та впроваджено їх у навчальний процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників; експериментально апробовано методики надання соціально-економічних послуг з урахуванням потреб клієнтів, які викладено у розробленому і впровадженому навчально-методичному посібнику «Інтерактивні вправи з дисциплін «Соціальне страхування», «Соціальне забезпечення населення», «Маркетинг соціальних послуг» для студентів

спеціальності «Соціальна робота»; визначено уміння і навички роботи соціального працівника щодо надання соціально-економічних послуг клієнтам під час практичних занять та виробничих практик; удосконалено програми практик студентів та доповнено їх відповідними завданнями; доповнено зміст фахових дисциплін у контексті міждисциплінарної інтеграції щодо підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Основні положення дослідження відображено у навчально-методичних посібниках «Економічні основи соціальної роботи» та «Економічні основи соціальної роботи (практикум)».

Отримані теоретичні висновки та результати дослідження можуть бути використані при укладанні навчальних програм з окремих дисциплін спеціальності «Соціальна робота»; при розробці лекційних курсів і практичних занять; аспіраетами; при підготовці студентами магістерських робіт.

Результати дослідження *упроваджено* у навчально-виховний процес Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 69 від 24.10.2012 року), Чернігівського державного інституту економіки і управління (довідка № 102 від 24.05.2011 року), Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького (довідка № 391 від 10.09. 2012 року), Кримського гуманітарного університету (довідка № 175 від 11.12.2012 року), Територіального центру соціального обслуговування Оболонського району м. Києва (довідка № 575 від 13.12.2012 року), Територіального центру соціального обслуговування Святошинського району м. Києва (довідка № 647/24-01 від 14.12.2012 року), Першого адміністратора пенсійного фонду (м. Київ) (довідка № 348 від 25.10.2012 року).

До участі у констатувальному і формуальному експериментах було залучено 419 студентів 2, 4, 5 курсів (ЕГ – 202 особи, КГ – 217 осіб) освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» і «магістр» Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені

М.П. Драгоманова, Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького; освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» і «спеціаліст» Чернігівського державного інституту економіки і управління, Кримського гуманітарного університету; 34 викладачі вищих навчальних закладів; 30 спеціалістів територіальних центрів соціального обслуговування; 14 спеціалістів районних відділів соціального захисту населення; 8 спеціалістів недержавних пенсійних фондів; 12 спеціалістів Фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації знайшли відображення у доповідях і виступах на наукових, науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* - «Соціальна робота на межі тисячоліть: концепції, технології, стратегії» (Київ, 2011), «Історичний досвід, стан і перспективи підготовки педагогічних і соціально-педагогічних кадрів до роботи з різними соціальними групами» (Чернівці, 2011), «Актуальні питання педагогіки і психології: проблеми, гіпотези, дослідження» (Одеса, 2012), «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Хмельницький, 2012); «Педагогіка та психологія: Наука, освіта, інновації» (Львів, 2012); *всеукраїнських* – «Актуальні проблеми вищої професійної освіти України» (Київ, 2009), «Актуальні проблеми вищої професійної освіти України» (Київ 2010), «Соціальна робота на межі тисячоліття: концепції, технології, стратегії» (Київ, 2011), «Актуальні проблеми соціального захисту дезадаптованих дітей та молоді» (Кам'янець-Подільський, 2011), «Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи» (Хмельницький, 2012); «Психолого-педагогічне забезпечення соціальної мобільності сучасної молоді: реалії та перспективи» (Київ, 2012); *загальноуніверситетських* – «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2011).

Результати дисертаційної роботи обговорювалися та отримали схвалення на щорічних звітних науково-практичних конференціях викладачів та на засіданнях кафедри соціальної педагогіки Інституту

соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2007 - 2012 рр.).

Особистий внесок здобувача. У двох розділах навчального посібника «Економічні основи соціальної роботи» (у співавторстві з В.Тименком) авторським є виклад теоретичного матеріалу, що стосується економічного підґрунтя соціальної роботи, впливу макроекономічних процесів та явищ на соціальну сферу, економічного змісту діяльності соціальних установ; у статті «Соціально-економічні послуги в Україні і Росії» (у співавторстві з О.Карпенко), авторським є теоретичний аналіз вітчизняного і російського досвіду надання соціально-економічних послуг соціальними установами різним категоріям населення.

Публікації. Основний зміст та результати дисертаційного дослідження відображено у 21 науковій та науково-методичній праці. Серед них: 1 навчальний посібник (у співавторстві), 2 навчально-методичних посібники (одноосібні), 10 статей у наукових фахових виданнях (9 – одноосібних, 1 стаття у співавторстві), 8 статей у збірниках матеріалів конференцій.

Загальний обсяг авторського доробку становить 22,85 друкованих аркушів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 240 сторінок, із них – 193 сторінки основного тексту. 5 додатків складають 17 сторінок. Робота вміщує 16 таблиць та 5 рисунків на 26 сторінках. Список використаних джерел налічує 297 найменувань, із них – 3 іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАДАННЯ КЛІЄНТАМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОСЛУГ

1.1. Сутність та еволюція професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг як соціально-педагогічна проблема

Підготовка випускників вищих навчальних закладів – майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг є суттєвою передумовою ефективного виконання ними своїх функціональних обов'язків у процесі здійснення такої професійної діяльності. Аналіз та з'ясування теоретичних основ підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з різними групами населення, які потребують соціально-економічних послуг дозволяє визначити сутність, структуру та еволюцію підготовки студентів до роботи з категорією осіб, які опинились у складних життєвих обставинах і потребують соціально-економічних послуг.

Визначення сутності професійної готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг вимагає аналізу понять «професійна підготовка» і «професійна готовність», що існують у педагогічній науці, та визначення підходів до визначення їх структурних компонентів.

У психолого-педагогічній літературі поняття «підготовка» і «готовність» трактуються неоднозначно. Зазначені поняття поширилися у наукових дослідженнях у 50-60 рр. ХХ ст. Так, Б.Ананьєв [8], визначив людину як суб'єкта діяльності. Ряд психологів [7, 8, 60, 84] поняття «готовність» тісно пов'язують з установкою, що представляє внутрішній стан людини. Вченими встановлено, що стан готовності у вирішальній мірі

обумовлюється стійкими психологічними особливостями, властивими особистості, і конкретними умовами, в яких здійснюється діяльність.

Поняття «професійна підготовка» трактується, як система професійного навчання, основною метою якого є швидке засвоєння умінь та навичок, необхідних для виконання робіт [185].

У філософському розумінні «професійна підготовка» розглядається як об'єктивний процес, в основі якого лежать певні закономірності [275]: обумовленість системи професійної готовності потребам соціально-педагогічного й духовного розвитку суспільства, завданням в галузі формування особистості; відповідність змісту, форм і методів професійної підготовки рівню розвитку педагогічної науки й практики, характеру й змісту педагогічної праці; виховання й розвиток майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки; взаємозв'язок цілей, функцій, змісту й методів професійної готовності студентів педвузів; залежність якості професійних знань, умінь і навичок від характеру, змісту, форм і методів організації навчально-пізнавальної, навчально-практичної, самостійної практичної діяльності студентів; залежність змісту і методів професійної готовності від індивідуальних здатностей студентів.

У психолого-педагогічних дослідженнях підходи до проблеми професійної підготовки розглядаються за такими напрямками:

- професійна підготовка як особливий психологічний стан, проміжне між психологічними процесами й властивостями особистості [120, 121];
- професійна підготовка як стійка характеристика особистості, синтез її властивостей і як психічний стан, що перетворюється в стійку якість особистості в процесі діяльності [138, 229, 290].

Аналіз актуальних досліджень засвідчив, що поняття «професійна підготовка» збагачує поняття «готовність», вказуючи на те, що професійна готовність – не лише результат, але й ціль професійної підготовки, підґрунтя до ефективної реалізації можливостей кожної особистості. Цим

самим підкреслюється діалектичний характер готовності: стан та динамічний процес. Через таке розуміння терміни «підготовка» і «готовність» не трактуються як синоніми, хоча між собою вони дуже тісно пов'язані, взаємозалежать й взаємообумовлюються. Це пояснюється тим, що готовність фахівця визначається змістом та ефективністю його підготовки. В.Сластьонін під терміном «підготовка» розуміє динамічний процес, кінцевою метою якого є формування такої професійної якості, якою виступає «готовність» [183].

Ю. Галагузова під поняттям «професійна підготовка» розуміє процес і результат формування готовності до певної професійної діяльності, яка здійснюється шляхом оволодіння доцільної сукупності знань, умінь і навичок [58, с. 96].

Зміст професійної підготовки соціальних працівників, на думку В.Поліщук, повинна включати наступні компоненти: глибокий аналіз сучасного соціального розвитку і формування уміння давати об'єктивну оцінку соціальній політиці, запропонувати альтернативні варіанти; чітке уявлення і класифікація сучасних моделей, форм і методів самої практики соціальної роботи; власне педагогічний процес підготовки соціальних працівників; розробка теорій, концепцій, моделей і технологій, спрямованих на ефективне функціонування соціального працівника; розробка і реалізація програм, що підвищують компетентність соціального працівника [193, с.125].

Л.Тюптя наголошує, що «досягнення мети у підготовці фахівців із соціальної роботи відбувається через організацію навчального процесу, через реалізацію в ньому змісту освіти. Цілеспрямована, організована діяльність викладач-студент, викладання-учіння передбачає різноманітні зв'язки й відношення, розв'язання протиріч, функціонування законів і закономірностей, принципів навчання [269].

Досить широко розглядається науковцями особистісно-орієнтований підхід (І.Бех [28], Л.Міщик [168], та ін.) щодо підготовки фахівців соціальної сфери, як такий, що спрямовується на цілісний розвиток майбутнього спеціаліста, на поєднання його виховання та навчання на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії, концепція підготовки має враховувати особистісний потенціал студентів і бути особистісно-орієнтованою. Він має відбуватися з урахуванням принципів співпраці та партнерства, гуманізації й індивідуалізації відносин викладача і студента, залучення студента у творчу діяльність. Так, Л.Міщик досліджуючи теоретико-методологічні основи професійної підготовки соціального педагога визначає структурні компоненти професійної підготовки, до яких відносить педагогічний, психологічний та управлінський аспекти [168].

У педагогічній науці в особистісно-діяльнісному контексті (А.Деркач [74], Л.Кандибович [84]) поняття «готовність до соціально-педагогічної діяльності» розглядається як система компонентів, якостей особистості майбутнього фахівця, які забезпечують виконання ним функцій, що адекватні потребам певної виробничої діяльності. Так, В.Сластьонін вважає, що найсуттєвіших показників готовності відносяться здібності до ідентифікації себе з іншими, або перцептивну здатність; психологічний стан, що відображає динаміку особистості, її внутрішню енергію, волю, ініціативність, винахідливість та ін; емоційну стійкість, що забезпечує витримку; професійно-педагогічне мислення, тобто таке мислення, яке дозволяє поглиблюватись у причинно-наслідкові зв'язки педагогічного процесу, аналізувати свою діяльність, відшукувати науково-обґрунтовані пояснення успіхів і невдач, передбачити результати своєї роботи [183, с.41-42].

Аналіз досліджень Ф.Гоноболіна [140], Н.Кузьміної [141], В.Сластьоніна [230], А.Щербакова [290] та інших дав підставу багатьом дослідникам розглядати формування готовності до професійної діяльності не тільки як наявність певних професійних знань і умінь, але і як сформованість

у майбутнього фахівця комплексу якостей особистості, що відповідають вимогам педагогічної професії і забезпечують результат педагогічної діяльності.

Аналіз соціально-педагогічної літератури дозволив стверджувати, що поняття «готовність» досліджується на різних рівнях (Е.Зеєр [102], І.Лотова [148], А.Ляшенко [151], С.Рубінштейн [218] та ін): особистісному (прояв індивідуально-особистісних якостей, обумовлене характером майбутньої діяльності); функціональному (уміння мобілізувати необхідні фізичні і психічні ресурси для реалізації діяльності, тимчасова готовність); особистісно-діяльнісної (цілісний прояв усіх сторін особистості, дає можливість ефективно виконувати свої функції (Н.Амінов [7], Е.Зеєр [102], та ін.)

В якості показників готовності у науковій літературі Е.Зеєр [102] розглядає якісні і кількісні, процесуальні та результативні характеристики активності особистості, які дозволяють судити про міру її відповідності професії. На думку К.Платонова, готовність – це суб'єктивний стан особистості, яка усвідомлює себе здатною і підготовленою до тієї чи іншої діяльності і прагне до її виконання. Він розглядає готовність до професійної діяльності як результат трудового виховання, професійного навчання, психічної підготовки [189].

В останні десятиліття простежується визначення компетентності як визначення змісту професійної готовності. У зв'язку з цим заслуговують на особливу увагу наукові позиції І.Зимньої [103], Н.Кузьміної [140], А.Маркової [230] та інших, які розглядають готовність з точки зору такого підходу, який найбільш повно відображає сучасні тенденції в освіті.

В кінці ХХ ст. широкого застосування набуває компетентнісний підхід в системі професійної підготовки, який являє собою методологію, забезпечуючи модернізацію всієї системи безперервної освіти відповідно до вимог сучасного суспільства, до якості професіоналізму майбутніх фахівців. Компетентнісний підхід до освіти розглядається і в контексті Болонського

процесу і сприяє новому баченню самого змісту освіти, його методів і технологій, оскільки є системним, міждисциплінарним. Він характеризується і особистісним, і діяльнісним аспектами. Цей підхід спрямований на вивчення компетентності як інтегрального результату безперервної освіти особистості і суб'єкта професійної діяльності. Ще в 1990 році Н. Кузьміна, характеризуючи професійно-педагогічну компетентність, вокреслила п'ять її видів:

- спеціальну та професійну компетентність у сфері конкретної дисципліни, що викладається;
- методичну компетентність у сфері засобів формування знань та умінь;
- соціально-психологічну компетентність у сфері процесу спілкування;
- диференціально-психологічну компетентність у сфері мотивів, здібностей, напрямів учнів;
- аутопсихологічна компетентність у сфері переваг і недоліків власної діяльності і особистості [141, с.90].

Існування різних позицій щодо визначення видів професійної готовності студентів до діяльності обумовлені предметом дослідження кожної конкретної роботи, завданнями, специфікою і підходом до аналізу діяльності і дозволяє визначити різні підходи до виявлення структурних компонентів професійної готовності соціальних працівників, які готові надавати населенню соціально-економічні послуги.

Науковці Г.Матушанский та А.Фролов визначили моделі підготовки та професійної діяльності фахівців (158, с.71-72). До моделей підготовки фахівців автори відносять мінімальну освітню програму і державний освітній стандарт. Порівнюючи модель підготовки та модель професійної діяльності, автори наголошують на таких вимогах до особистості фахівця, як: сформованість професійних умінь, навичок, умінь, а також наявність

психофізіологічних якостей та особливостей, ціннісних орієнтацій і рівня профкомпетентності. Заслужують на увагу також етапи підготовки і професійної діяльності фахівців, наведені авторами: профвідбір, профпідбір, профнавчання, профадаптація, профготовність, профдіяльність і профмобільність.

У психологічній науці розуміння готовності визначається як готовність до діяльності позначають складне утворення, яке містить пізнавальний, мотиваційний, емоційний і вольовий компоненти, а також розвинені здібності та властивості особистості [210].

У свою чергу О.Гура визначає психологічну готовність як “психічний стан, стартову позицію людини, що включає усвідомлення людиною своєї мети, оцінку наявних умов, визначення найбільш ймовірних способів дії; прогнозування мотиваційних, вольових, інтелектуальних зусиль, можливості досягнення результату, мобілізацію сил, самопереконання у досягненні цілей” [70, с. 10].

Психологічні аспекти готовності розглядають, також, інші науковці, зокрема, Г. Балл [18], М. Дяченко [82], С.Занюк [97], Л.Кандибович [83] та ін., які у своїх працях акцентують на тому, що у психологічній готовності наявні: усвідомлення цілей; усвідомлення своїх потреб і вимог суспільства; усвідомлення й оцінка умов; вибір основних і допоміжних способів; прогнозування прояву психологічних процесів, мобілізація сил.

Науковці зазначають, що на повноцінне формування готовності впливають особистісні, психологічні особливості студентів, мотивація навчальної діяльності та внутрішнє усвідомлення і прийняття своєї майбутньої професії (М.Дяченко, А.Кандибович) [84]. Зазначені науковці розглядають готовність як особливий психічний стан, що забезпечує успішне виконання професійних завдань. До того ж формується готовність за наявності пізнавальних, емоційних, мотиваційних, операційних, оціночних, вольових механізмів. Дані механізми включають розуміння своїх професійних завдань, почуття професійної відповідальності, потребу

успішного здійснення перших трудових завдань, прагнення досягнути успіхів у діяльності, а також подолання сумнівів. Достатня розвиненість і вираженість цих компонентів та їх цілісної єдності є показником високого рівня готовності майбутнього фахівця, його активності, самостійності, творчості в процесі діяльності. Недостатня розвиненість і вираженість їх свідчить про незавершеність формування готовності, про її середній чи низький рівень [83, с. 37].

Проблеми соціальної педагогіки та соціально-педагогічної роботи як галузі педагогічного знання відображені у працях В.Андрущенка [251], В.Бочарової [42], М.Галагузової [58], І.Миговича [165], А.Мудрика [172], Н.Платонова [241], А.Капської [114], О.Карпенко [117], Л.Міщик [168], В.Полтавця [248] та інших.

Не можна не звернути увагу, що зміст і структура готовності фахівця з соціально-педагогічної роботи активно досліджуються такими вітчизняними та зарубіжними науковцями, як О.Безпалько [22], А.Белінська [23], С.Григор'єв [67], І.Зимня [103], Л.Міщик [168] та інші. Здійснюється пошук оптимального варіанту вимог до складу і змісту професійної готовності фахівця з урахуванням профілю його соціально-педагогічної та соціокультурної діяльності.

Так, О.Балагурова готовність до професійної діяльності розглядає як інтегративну особистісну і соціально-психологічну освіту і визначає як «процес і результат професійної підготовки, в якому поєднуються мотиваційно-ціннісна готовність студента до соціальної роботи, в якій представлена певним чином виражена спрямованість особистості на соціальну роботу з клієнтами, розуміння важливості та значущості цієї діяльності у попередженні та подоланні соціальних проблем; інформаційно-змістовна готовність, яка виражається необхідним обсягом загальнокультурних, медико-біологічних, соціальних та психолого-педагогічних знань, що дозволяють ефективно здійснювати управління соціально-педагогічною діяльністю з клієнтами; організаційно-діяльнісна

готовність, яка виражається необхідним обсягом когнітивних, комунікативних, конструктивних та організаторських умінь [17, с.50-51].

Інтегральним показником особистісної, академічної і соціальної готовності до здійснення професійної діяльності, на думку М.Ємельянової, виступає професійна зрілість. Професійна зрілість фахівця соціальної сфери розглядається як «інтегративна система, що відображає змістовно-смыслову єдність особистісних, академічних і соціальних якостей, які забезпечують студенту-випускнику успішну самореалізацію у професійній діяльності, соціалізацію та гармонізацію з навколишнім середовищем [86, с.46-47]. Таким чином, автор у структурі професійної зрілості особистості виділяє три основні підструктури: особистісну зрілість, академічну зрілість, соціальну зрілість.

Здійснюючи аналіз філософської, соціологічної, педагогічної літератури виявлено теоретичні основи цілеспрямованого процесу формування професійної діяльності соціального працівника [24, 27, 58, 82, 112, 116, 122, 140, 168, 193, 231]. Професійну підготовку спеціалістів до роботи у соціальній сфері, яка включає всі види професійної освіти науковці визначають як соціальну освіту (І.Грига [257], С.Григор'єв і Л.Гуслякова [68], А.Капська [114]), в контексті якої здійснюється наше дослідження.

У науково-педагогічній літературі (І.Зверєва [121], А.Капська [114], В.Філоненко [242], Є.Холостова [266] та ін.) зустрічається два визначення працівників соціальних інститутів – «соціальний педагог» та «соціальний працівник», причому простежується певне розмежуванні їхньої діяльності.

Так, соціальний педагог контактує із родиною чи клієнтом. Він ставить «соціальний діагноз», вивчає психологічні, вікові особливості, спосіб впливу на особистість, вивчає її мікросоціум, світ інтересів, коло спілкування, умови життя, моральну атмосферу, позитивні і негативні впливи. До сфери вивчення можна віднести проблеми психологічні, медичні, правові, екологічні, до вирішення яких потім підключаються інші

соціальні працівники, які спеціалізуються за визначеними профілями і взаємодіють з соціальним педагогом чи соціальним працівником, котрі працюють у певній соціальній структурі, зокрема за місцем проживання клієнта [169].

Як, зазначає науковець О.Карпенко, за своїм професійним призначенням соціальний педагог зосереджує зусилля на виявленні й усуненні причин прояву негативних явищ, а не на боротьбі з їх наслідками, забезпечуючи тим самим у роботі з конкретною родиною й особистістю своєчасну превентивну профілактику різного роду відхилень (моральних, фізичних, психічних, соціальних) [117, с. 285].

О.Безпалько, Р.Вайнола, А.Капська стверджують, що соціальний педагог повинен володіти чималим арсеналом умінь, навичок, мати глибокі знання в галузі наук про людину: психології, акмеології, соціології, педагогіки, права. Знання й уміння в поєднанні з відповідними особистісними якостями і здатністю до творчості можуть розглядатися як готовність до професійної діяльності [111, с. 7]

Соціальні педагоги і соціальні працівники, надаючи різні види соціальної допомоги клієнтам, досить часто діють спільно, виконуючи при цьому особливі професійні функції. Сьогодні вже назріло питання щодо розведення сфери впливу соціального педагога і соціального працівника, з метою виявлення складових діяльності кожного із них. Перша частина словосполучень «соціальний працівник» і «соціальний педагог» представлений словом «соціальний», що вказує на сферу його діяльності, в соціумі, суспільстві. На наш погляд, дана категорія лише покликана допомогти вирішити соціальні проблеми, допомогти особистості орієнтуватися у проблемній соціальній ситуації. Але кожен із них повинен вирішувати конкретні професійні завдання.

Соціальний працівник – це «працівник соціальної служби, який надає соціальні послуги клієнтам» та є «посередником у різних сферах

соціальної допомоги сім'ї, окремим її членам, групам людей, в тому числі дітям, молоді, людям похилого віку, інвалідам і хворим, а також в усіх видах загальної соціальної підтримки населення. Соціальний працівник здійснює консультування, охорону здоров'я, проводить роботу в притулках, на вулиці, з мігрантами та емігрантами, психіатричну соціальну роботу, допомагає соціально знедоленим або занедбаним дітям, підліткам, молоді» [181, с. 4-8].

З'являється поняття «фахівець соціальної роботи» - фахівець із соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю - особа, яка має спеціальну освіту відповідно до вимог центрального органу виконавчої влади у справах сімей, дітей та молоді і здійснює соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю [97]. Теоретики окреслюють фахівця соціальної роботи як особу, яка має необхідні інтелектуальні, моральні, особистісні якості для виконання особливого, інтегрованого, універсального виду діяльності у соціальній сфері [269, с. 76]. Уповноважений Президента з прав дитини Юрій Павленко заявляє, що «на виконання соціальних ініціатив Президента із запровадженням посад фахівців соціальної роботи змінюється філософія соціальної політики держави, відбувається перехід від інспекційних форм роботи до надання підтримуючих соціальних послуг. Разом з існуючою фінансовою підтримкою сімей держава запроваджує психологічні, педагогічні, юридичні послуги сім'ям із дітьми. Таким чином, на соціальних працівників покладені обов'язки раннього виявлення кризових явищ і попередження проблем у сім'ях, своєчасне надання допомоги» [271].

Дослідники проблем структури професійно-особистісного потенціалу соціального працівника Л.Гусякова [68], А.Капська [112], І.Козубовська [126], І.Мигович [150], Є.Холостова [239] та ін., а також практичні соціальні працівники сходяться на думці про те, що соціальний працівник повинен володіти цілим комплексом знань, практичних умінь та навичок у галузі суспільних наук, таких як соціологія, психологія, економіка, правознавство тощо. Однак слід зазначити, що не можна визначити єдиний «зразок» соціального працівника. Залежно від виду та сфери застосування конкретних

функцій, доцільно, перш за все, враховувати об'єктивні вимоги до особистості, рівень свідомості, розвиненість психіки та здібностей до практичної діяльності, які сьогодні диктує реальна дійсність.

Так, А.Капська, визначаючи основні особливості соціальної роботи та соціального працівника, акцентує увагу на факторі успішної соціальної роботи спеціаліста – системі відносин, в яких переплітаються і водночас розмежовуються професійні й особистісні прояви. Звертає увагу на те, що потрібно вичленити деякі загальні ознаки, притаманні лише професійним відносинам. Серед таких ознак автор називає:

- формування відносин соціального працівника обумовлено професійними цілями;
- у професійних відносинах спеціаліст на перше місце ставить не власні інтереси, а потреби, інтереси і очікування інших людей щодо вирішення їх проблем;
- соціальний працівник будує відносини на базі об'єктивності та усвідомлення своєї відповідальності, що дозволяє йому ігнорувати власний емоційний стан для того, щоб «ввійти» у сферу потреб, інтересів, проблем інших людей [114, с.25].

Зустрічаються підходи щодо визначення соціальних якостей фахівців соціальної роботи. Так, Л.Тюптя та І.Іванова зазначають, що, професія соціального працівника спрямована на соціальну сферу, тому необхідною умовою для вибору цієї професії є соціальна спрямованість особистості, наявність відповідних соціальних якостей: гуманізму, доброзичливості, справедливості, відповідальності, терпеливості, врівноваженості, готовності стати на захист клієнта, прийти на допомогу, підтримати. Основою професійної діяльності соціального працівника є компетентність і професіоналізм [269, с. 76].

Ми позитивно сприймаємо дані підходи і при подальшому визначенні основного змісту професійної готовності майбутнього соціального

працівника до надання клієнтам соціально-економічних послуг будемо орієнтуватися на них.

Аналіз наявних підходів до виділення структурних компонентів готовності соціальних працівників до професійної діяльності свідчить про їх різноманітність. У той же час за наявної варіативності до визначення кількості компонентів та їх найменувань більшість дослідників [112, 126, 150] відзначають три аспекти готовності: особистісні, професійні та практичні (діяльнісні).

У свою чергу О.Карпенко визначає концептуально важливі компоненти особистості соціального працівника:

1. Особистість соціального працівника є суб'єкт професійної діяльності, включений у соціокультурні умови.

2. Особистість соціального працівника – це компетентний індивід, котрий здійснює свою професійну діяльність у системі «людина-людина».

3. Особистість соціального працівника формується, розвивається, само реалізується, самовдосконалюється у професійній діяльності і, як активний суб'єкт цієї діяльності, вона змінює себе і власну діяльність, а також клієнта і його діяльність [115, с. 71].

Модель спеціаліста майбутнього соціального працівника, яка представлена О. Карпенко[117], має в своєму змісті три основні складові: функціональну (професійну), особистісну та предметну. Даної позиції дотримуємося і ми при визначенні професійної готовності соціального працівника до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Змістовно в структурних компонентах готовності фахівця даного профілю простежується специфіка його діяльності та особливості процесу реалізації професійних функцій.

Таким чином, окреслюємо власні два підходи до визначення поняття професійної готовності майбутніх соціальних працівників: 1) *готовність* розглядається як багатofункціональний механізм, що містить особистісно-

професійний, мотиваційно-ціннісний та професійно-діяльнісний компоненти, які представлені сукупністю знань, умінь і навичок та якостей, якими повинен володіти майбутній соціальний працівник для ефективної професійної діяльності; 2) *готовність* визначається як стан особистості, що сприяє ефективній професійній діяльності.

Таке розуміння змісту професійної готовності соціальних працівників у його розвитку (XX-XXI ст.) дозволяє визначити три основні компоненти такої готовності:

- особистісно-професійний, що включає якості особистості, які є необхідними для професійної діяльності у системі надання соціально-економічних послуг;
- мотиваційно-ціннісний, що включає якості, що обумовлюють професійну спрямованість особистості, яка проявляється у мотиваційному ставленні до надання соціально-економічних послуг як професійної діяльності та до клієнтів, які їх споживають;
- професійно-діяльнісний, що включає наступні елементи: професійні знання соціального працівника, який здатний до надання соціально-економічних послуг та професійні уміння і навички, які забезпечують успішну діяльність за даним напрямом.

Підставою виділення такого компоненту як «особистісно-професійна готовність» стала розробка особистісного підходу у педагогічній науці [39, 40, 49, 104, 179, 189, 191, 224], що орієнтується на ціннісні підстави педагогічного процесу і на індивідуалізацію при вирішенні соціально-педагогічних проблем. У реалізації даного підходу виявляється гуманістична спрямованість формування компетентностей людини.

Враховуючи, що соціальний працівник працює в системі «людина-людина», великі вимоги висуваються до особистісно-професійних якостей. У дослідженнях із проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи [41, 114, 117, 123, 164, 168] визначено особистісні якості, якими повинен володіти

соціальний педагог та соціальний працівник. Зокрема, за Ю.Галагузовою модель професійно-особистісних якостей, включає такі групи якостей:

1) морально-гуманістичні якості, зумовлені специфікою професійної діяльності (любов до людей, гуманність, доброзичливість, чуйність, альтруїзм, милосердя, терпимість, відповідальність);

2) психологічні характеристики забезпечують професійну придатність до даного виду діяльності (високий рівень протікання психічних процесів, стійкі психічні стани, високий рівень емоційних і волевих характеристик, а також якості, що відображають стресостійкість - психофізична тренуваність, саморегуляція);

3) психоаналітичні якості створюють основу для вдосконалення соціального педагога та соціального працівника як професіонала (самоконтроль, самокритичність, самооцінка);

4) психолого-педагогічні якості забезпечують встановлення ефективних взаємовідносин з усіма об'єктами і суб'єктами діяльності (комунікабельність, емпатія, візуальність, красномовність, тактовність) [58, с.28].

Професійно значущі характеристики якостей особистості соціального педагога М.Ємельянової згруповані з урахуванням специфіки багатопрофільної соціально-педагогічної діяльності:

1. Психологічні характеристики (пізнавальні та психоемоційні, психоаналітичні, комунікативні, індивідуальні)

2. Педагогічні характеристики (загальнопедагогічні: педагогічна спрямованість, мотивація, здатність зрозуміти внутрішній світ іншої людини, здатність до активного впливу на особистість, здатність володіти собою, самоорганізація, самоврядування, психолого-педагогічні знання, професійна свідомість і самопізнання; професійні: любов до дітей, схильність до роботи з ними, потреба в педагогічній роботі, справедливість, педагогічна зрілість, спостережливість, педагогічний такт, стиль, професійні

знання, вміння, аналітичні вміння, прикладні уміння, комунікативні уміння і професійні якості).

3. Соціальні характеристики (соціальні знання, соціальна культура, соціальний досвід, соціальний статус).

4. Професійно значущі характеристики (професійна самосвідомість, індивідуальний стиль діяльності і спілкування, соціальна відповідальність, соціальна культура).

5. Інтегративні характеристики (ціннісні орієнтації, соціальна філософія, свобода, проактивність або цілеспрямованість, особистісний досвід, позитивна «Я-концепція»; сформованість професійно значущих знань, умінь і навичок, потреба у професійному саморозвитку і самореалізації; соціальна установка, соціальна активність, соціальний досвід, соціальний статус) [86, с.85-86].

Необхідно відзначити, що зазначені компоненти готовності тісно взаємопов'язані між собою. Особистісно-професійний, мотиваційно-ціннісний аспекти готовності забезпечують необхідну професійну придатність фахівця, успішність засвоєння змісту діяльності, а набуті професійні знання та уміння сприяють формуванню певного ставлення як до професії в цілому, так і до себе як до суб'єкта професійної діяльності, до надання соціально-економічних послуг, сприяють самовдосконаленню і професійному зростанню.

Кожен із зазначених компонентів не є однорідним психологічним утворенням, а являє собою складний комплекс незалежних один від одного психологічних характеристик. До того ж, значення кожної з цих характеристик для успішного надання соціально-економічних послуг може бути також різним.

У цілому професійно-ціннісна установка на іншу людину, потреба і прагнення їй допомогти при соціально-складних ситуаціях характеризують ціннісно-мотиваційний блок готовності фахівця у системі надання

соціально-економічних послуг, визначають його поведінку, ставлення до малозабезпечених, інвалідів, безпритульних та інших осіб, які потрапили у складні життєві обставини та потребують сторонньої допомоги.

Можна погодитись з Н.Шмельовою у тому, що прагнення фахівця надати допомогу людині є підставою, що надає особливий ціннісно-орієнтаційний відтінок у становленні, розвитку інших характеристик та якостей особистості соціального працівника, об'єднуючи їх як ціле [288, с.170].

Саме завдяки мотиваційно-ціннісній складовій готовності проявляється ставлення соціального працівника до професійної діяльності та її об'єкта – особи, яка опинилась у складних життєвих обставинах та потребує соціально-економічних послуг. Професійно-ціннісні орієнтації активізують внутрішні механізми особистості (потреби, мотиви, установки, відносини), стимулюють професійно-особистісний розвиток майбутнього фахівця, оскільки відіграють стратегічну роль у поведінці і діяльності.

Мотиваційно-ціннісні характеристики особистості розглядаються, з одного боку, як результат сформованості певних якостей особистості, а з іншого – як внутрішню умову її подальшого самовдосконалення.

На основі аналізу наукової літератури із соціальної роботи соціально-педагогічної, психологічної літератури [79, 157, 166, 172, 175, 183, 215, 251, 252, 253, 256, 259, 288], вивчення досвіду і спостереження за діяльністю спеціалістів, які сприяють наданню соціально-економічних послуг, а також опитування фахівців нами визначено мотиваційну складову структури особистості спеціаліста, котрий надає соціально-економічні послуги, визначено провідні установки, прагнення, інтереси, потреби, орієнтовані на осіб, які потребують соціально-економічних послуг, на власну професійну діяльність і професійну готовність, на професійний світогляд. У ньому, власне, і проявляється мотивація, професійно-гуманістична спрямованість у діяльності щодо надання соціально-економічних послуг.

Професійно-діяльнісна готовність як результат включає такі складові:

- професійні знання соціального працівника, який виявляє готовність до надання соціально-економічних послуг;
- професійні уміння, які забезпечують успішну суспільну діяльність фахівців даного профілю.

Вимоги до характеру знань фахівців різного профілю з надання тих чи інших видів соціальних послуг є багатоаспектними, вони обумовлені, у першу чергу, професійними функціями соціального працівника, які необхідно виконувати, щоб надавати соціально-економічні послуги.

У наявних дослідженнях немає єдиного підходу до розгляду і виділення компонентів професійних знань взагалі і соціальних працівників, зокрема. Дотримуючись різних позиції щодо питання професійних знань у різних школах соціальної роботи (В.Бочарової [43], І.Григи [257], А.Капської [114] та ін), ми окреслюємо наступні групи професійних знань, які найбільш адекватно відображають зміст роботи соціального працівника щодо надання клієнтам соціально-економічних послуг: методологічні, теоретичні, методичні та технологічні знання.

Так, *методологічні* знання передбачають володіння знаннями про загальні принципи вивчення педагогічних явищ, закономірностей впливу на особистість об'єктивних і суб'єктивних чинників, навчання і виховання, факторів соціального становлення особистості.

Група *методичних знань* включає знання щодо ідеального проектування, конструювання діяльності у соціальній сфері, знання прийомів і засобів соціально-педагогічного чи психологічного впливу на особистість, знання змісту, методів, форм соціальної підтримки та допомоги.

Теоретичні знання включають знання про зміст всіх компонентів діяльності у сфері соціального захисту і підтримки особистості, цілі і завдання соціальної роботи, сучасні дослідження з даної галузі, знання

індивідуальних і вікових особливостей різних груп клієнтів, знання шляхів вирішення конфліктів, організації і здійснення соціальної, психолого-педагогічної допомоги, зокрема соціально-економічної допомоги клієнту, групі чи громаді.

Що стосується *технологічних знань*, то вони передбачають знання конкретних шляхів, прийомів і механізмів соціально-психологічного, педагогічного впливу в окремих соціальних ситуаціях і в конкретному соціальному середовищі.

Необхідно відзначити необхідність *специфічних знань*, які стосуються саме розглянутого напрямку діяльності соціального працівника, маючи на увазі, що ці знання спираються на базові, фундаментальні філософські, культурологічні, соціально-психолого-педагогічні знання, отримані у процесі загально професійної підготовки. Специфічні знання повинні бути інтегровані в контекст спеціальної підготовки соціального працівника до надання соціально-економічних послуг різним групам клієнтів.

Уміння, на думку В.Крутецького [138, с. 155-160], це спосіб застосування знань в практичній діяльності; К.Платонов визначає уміння як сукупність знань та навиків, що забезпечують можливість виконання певної діяльності або дії у певних умовах [189, с. 155]. У той же час ми погоджуємось з думкою А.Ситнікова, згідно яким професійні уміння спеціаліста, в широкому розумінні, включають різні уміння та навички, що мають відношення до його професійної діяльності, впливати на ступінь її продуктивності [2, с. 77].

Узагальнюючи вищезазначене, ми розглядаємо дві групи професійних умінь соціального працівника, який надає соціально-економічні послуги: *інтегровані уміння та спеціалізовані уміння*.

До інтегрованих умінь ми відносимо такі уміння, якими володіє соціальний працівник незалежно від специфіки його конкретної трудової діяльності. Розпочали вивчення інтегрованих умінь соціальних працівників Б.Бітінас [32], В.Бочарова [43], В.Васильєв [50], І.Зверєва і Л.Коваль [121],

А.Капська [112], І.Козубовська [125], Л.Міщик [168]. Зокрема, зазначені вітчизняні вчені розробили національний стандарт вищої професійної освіти підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників, сформувавши перелік умінь та знань соціальних педагогів та соціальних працівників.

Так, В.Бочарова визначає наступні інтегровані уміння: забезпечення доцільного посередництва між особистістю, сім'єю - з одного боку та суспільством, різними державними і суспільними структурами – з іншого; виконання своєї ролі ланцюжка між особистістю та мікросередовищем, між дітьми та дорослими, сім'єю та суспільством; вплив на спілкування, відносини між людьми, на ситуацію в мікросоціумі, стимулювати клієнта до тієї чи іншої конструктивної активності; робота в умовах неформального спілкування, в позиції неформального лідера, помічника, радника, який сприяє прояву ініціативи, активної, суб'єктної позиції клієнта; співучасть, співчуття клієнту в процесі вирішення його проблем; побудова взаємовідносин на основі діалогу, на рівних [41].

У свою чергу Б.Бітінас, Р.Баркер до професійної готовності включають такі уміння: уважно слухати інших; виявляти інформацію та збирати факти, що необхідні для підготовки соціальної історії, оцінка ситуації; створювати та підтримувати професійні відносини, пов'язані із допомогою; спостерігати та інтерпретувати вербальну та невербальну поведінку клієнтів; мотивувати клієнтів до вирішення проблем; обговорювати емоційно-значущі теми, виявляючи клієнту підтримку; розробляти нові шляхи вирішення проблем клієнтів; визначати потреби клієнтів; проводити дослідження та аналізувати отримані результати; розуміти та гасити конфлікти; забезпечувати внутрішньо- та міжінституціональні зв'язки; розуміти та виражати потреби клієнтів для залучення ресурсів по їх вирішенню [33, с. 79-80].

Вивчивши різні підходи до визначення умінь соціального працівника (А.Капської [259], Л.Коваль [123], І.Козубовської [], І.Мигович і М.Лукашевич [150], С.Харченка [255], Є.Холостової [239], М.Фірсова [274]

та ін.), ми пропонуємо свій варіант інтегрованих умінь (аналітико-гностичні, діагностичні, прогностичні, організаційні, комунікативно-посередницькі), які будемо формувати у процесі експериментальної роботи.

Аналітико-гностична група умінь включає глибинний аналіз ситуації; формулювання задачі, аналіз шляхів її розв'язання; виявлення та взяття на облік клієнтів, які потребують допомоги; співставлення очікуваних результатів з реальними.

Діагностична група умінь пов'язана з визначенням клієнта, його оточення, психологічних особливостей; виявлення проблем та причин їх появи з метою створення адекватних умов для їх вирішення.

Прогностична група умінь передбачає вміння спеціаліста прогнозувати, проектувати процес життєдіяльності клієнта, групи людей, громади; передбачення можливих наслідків вирішення поставлених задач на протязі всього часу, що відводиться на планування; програмування впливу на клієнта соціальної роботи всіх соціальних інститутів суспільства; вироблення механізму прогнозування і моделі поведінки об'єктів; побудови конструктивної моделі (алгоритму) взаємодії з клієнтом, групою осіб чи громадою; в ході взаємодії знаходження нових, новаторських, оригінальних підходів до вирішення задачі клієнта; програвання різних варіантів реалізації заходів допомоги клієнту в реальних умовах.

Організаційна група умінь включає дії з організації діяльності клієнта та своєї власної професійної діяльності.

Комунікативно-посередницька група умінь включає дії, що пов'язані з встановленням, налагодженням взаємодії з клієнтами, державними та недержавними соціальними структурами, волонтерами, спонсорами, колегами, адміністрацією, людьми різних соціальних статусів. А також вміння виступати у ролі посередника між клієнтами, групою, громадою, службами соціального забезпечення та представниками соціально-економічного сектору.

Особливу увагу ми приділяємо спеціалізованим умінням соціального працівника. До таких умінь можна віднести уміння, що продиктовані профілем практичної, трудової діяльності соціального працівника, його спеціалізацією. Так в зарубіжній практиці (К.Мейер[159, с. 306-307], С.Браер [44, с. 308-310]) соціальної роботи існує чітка спеціалізація. Основними критеріями такої спеціалізації можуть виступати: методи соціальної роботи, які використовує соціальний працівник, категорії клієнтів, проблемні сфери, сектори практичної діяльності, географічні зони тощо.

Це дозволило нам, за ознакою конкретної проблеми і сфери її вирішення, визначити спеціалізовані уміння соціального працівника, що обумовлені конкретними видами соціальних послуг, які чітко окреслені у Законах України [96, 97].

Спеціалізовані уміння, які відповідають визначеним видам соціальних послуг, представлено у конкретних групах.

Соціально-педагогічна група включає виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб клієнта або групи клієнтів у різних видах діяльності (культурно-оздоровчій, художня творчість, екскурсійно-туристичній тощо), організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, спонсорів.

Соціально-психологічна група умінь передбачає надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємовідносин з оточуючим соціальним середовищем; застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання психологічних порад.

Соціально-побутова група умінь включає сприяння у наданні необхідної допомоги різним категоріям населення щодо поліпшення їх

житлових умов, організації нормального побуту; здійснення соціально-побутового патронажу.

Соціально-медична група умінь включає готовність організувати консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи; збереження, підтримка та охорона її здоров'я; здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів; працетерапія; допомога в оволодінні основами першої медичної допомоги; сприяння формуванню здорового способу життя; формування відповідального ставлення до інтимних стосунків; здійснення соціально-медичного патронажу.

Правозахисна група умінь включає вміння використовувати наявний арсенал правових норм, законодавчих документів для захисту прав та інтересів окремих осіб, спільноти, соціальної групи; консультування клієнтів щодо вітчизняного законодавства та міжнародних документів про захист прав людини та громадянина; сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності щодо осіб, які вдаються до протиправних дій стосовно клієнта (оформлення правових документів, сприяння у пошуках адвокатської допомоги, захист прав та інтересів особи, представлення інтересів клієнта в суді тощо).

Серед визначених груп умінь і відповідно до завдань нашого дослідження, ми вважаємо за доцільне привернути увагу до соціально-економічної групи умінь соціального працівника. Зокрема А.Капаська[114], досліджуючи необхідні вміння щодо надання соціально-економічних послуг, якими повинен володіти соціальний працівник визначає такі вміння:

- 1) здійснювати пошук донорів для надання гуманітарної допомоги клієнтам;
- 2) здійснювати розподіл та видачу гуманітарної допомоги клієнтам;
- 3) допомагати у розміщенні в притулку бездоглядних, біженців;
- 4) організувати громадські роботи серед молоді як можливого виду громадської трудової діяльності;
- 5) організувати трудові об'єднання молоді з метою реабілітації їх потреб щодо працевлаштування;
- 6)

здійснювати супровід клієнтів, які повернулись з місць позбавлення волі. Виходячи з вищезазначеного, представимо власну структуру умінь соціально-економічної групи.

Соціально-економічна група умінь, пов'язана з уміннями соціального працівника здійснювати надання соціально-економічних послуг населенню: сприяння у наданні необхідної матеріальної допомоги клієнту; консультування з питань отримання можливих соціальних допомог, фінансових компенсацій, субсидій або пільг; надання допомоги у налагодженні зв'язків з групами самопомоги або самостійного забезпечення діяльністю, що дозволяє збільшити свої доходи; підтримка зусиль клієнта у пошуках необхідної матеріальної допомоги у грошовій або натуральній формі; допомога у пошуках матеріальних ресурсів для задоволення необхідних потреб клієнта; аналіз норми і положень законодавства щодо соціального забезпечення, слідкування за його змінами щодо умов, розмірів та строків надання різних видів страхових допомог, державних соціальних допомог, пенсій, страхових виплат, державних дотацій чи субсидій тощо.

Особливості формування знань і умінь майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг у науці розглядались в основному в контексті особливостей соціальної роботи з малозабезпеченими категоріями [239, 241, 255, 260].

Звичайно, соціальні працівники не можуть самостійно подолати рівень бідності і малозабезпеченості, не можуть зменшити кількість клієнтів, які потребують соціально-економічних послуг. Проте сьогодні саме в соціальних установах клієнт має можливість отримати інформацію, яка є необхідною для зміни рівня його життєдіяльності. У такій ситуації соціальні працівники можуть сприяти зменшенню тих негативних явищ, які супроводжують соціальну-економічну проблему – малозабезпеченість або бідність.

І якраз з цієї точки зору, соціальний працівник, котрий надає соціально-економічні послуги, повинен володіти необхідним набором професійних та особистісних якостей, що визначено нами згідно Державного галузевого стандарту спеціальності «Соціальна робота» [72].

По-перше, він виступає як *посередник*, який домовляється про можливість отримання тих чи інших видів допомог або пільг з офіційними структурами соціального забезпечення. По-друге, він виступає як *експерт*, який визначає ресурси і можливості клієнта, а також мотивує його до дій. По-третє, він виступає як *куратор*, реально відстежуючи, спостерігаючи як відбувається вирішення проблеми клієнта в установах соціального забезпечення, як відбувається їх взаємодія, здійснюючи контроль і підтримку. По-четверте, соціальний працівник виступає як *довірена особа*, так як володіє реальною інформацією щодо проблем клієнта, реального рівня його доходів та умов життя. По-п'яте, соціальний працівник виступає як *спеціаліст*, який може допомогти розрахувати розміри соціальних допомог, страхових допомог, пільг, на які має право його клієнт.

Отже, розроблена і описана структура професійної готовності соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг, здійснена на основі аналізу теоретичних досліджень ХХ-ХХІ ст. та представлене авторське визначення соціально-економічних послуг, дозволили виділити три основні компоненти професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, які відображають такий стан фахівця, що сприяє ефективній роботі з особами, котрі опинились у складних життєвих обставинах та потребують соціально-економічних послуг. Такими *компонентами* професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг визначено: особистісно-професійний, мотиваційно-ціннісний та професійно-діяльнісний.

Зміст особистісно-професійного компонента готовності щодо надання соціально-економічних послуг населенню включає: гуманістичну спрямованість діяльності (гуманізм, повага до людини, милосердя, прагнення до співпраці, взаємодії та допомоги, безкорисливість, емпатія, делікатність, довіра, співчуття, терпимість, чесність, моральність тощо.); ініціативність та наполегливість у досягненні мети; відповідальність за розпочату справу; адекватне сприйняття інших; вміння взаємодіяти з людьми різних соціальних статусів; соціально-активну особистісну позицію, почуття професійного обов'язку. Даний компонент містить і ставлення соціального працівника до самого себе: самоповага, самокритичність, вимогливість до себе, впевненість у собі, адекватна самооцінка та ін.

Зміст ціннісно-мотиваційного компонента зосереджений у наступних характеристиках: схильність до соціальної взаємодії та відчуження свого місця та своєї ролі у соціальних відносинах; домінування суспільних інтересів над особистими; вміння планувати ситуацію та діяти в умовах психологічного дискомфорту збереження емоційної стабільності, психічної рівноваги у стресових ситуаціях; швидко реагувати на зміни ситуації то обирати правильні соціальні технології; вміння налагоджувати ділове спілкування, бажання та можливості будувати відносини на довірі й повазі до клієнта; прагнення здійснювати системний аналіз ситуацій і поведінки інших, корекцію відповідно до характеру особистості, її проблем і ситуації; прагнення до правильного прогнозування результатів роботи, дій клієнта та наслідків таких дій.

Професійно-діяльнісний компонент реалізується через систему професійних знань і умінь, якими повинен володіти соціальний працівник у своїй професійній діяльності.

Представлені компоненти професійної готовності майбутніх соціальних працівників будуть конкретизовані у дослідженні за окремими показниками і будуть відображатись у критеріях професійної готовності фахівців до надання клієнтам соціально-економічних послуг, визначаючи

зміст і технологію професійної підготовки. Сутність професійної готовності соціального працівника до надання клієнтам соціально-економічних послуг, у свою чергу, впливає на зміст підготовки фахівця у вищих навчальних закладах, і допомагає відібрати технології навчання студентів, визначити соціально-педагогічні умови ефективної підготовки фахівців до надання соціально-економічних послуг різним категоріям клієнтів. Важливим компонентом у діяльності соціального працівника щодо надання соціально-економічних послуг є володіння нормативно-правовою базою з питань регулювання соціального забезпечення осіб, які потрапили у складні життєві обставини і потребують соціально-економічної допомоги. Зміст і характеристику нормативно-правової бази як передумови надання соціально-економічних послуг детально розглянемо у п. 1.2.

1.2. Зміст та характеристика нормативно-правової бази соціального забезпечення кризових категорій населення України як передумова надання соціально-економічних послуг

Проблема надання соціально-економічних послуг населенню є досить складною як у теоретичному, так і в практичному плані. Теоретична складність полягає у тому, що наукові розробки цієї проблеми є недостатніми у зв'язку із нещодавньою законодавчо визначеною появою соціальних послуг, а також соціально-економічними й політичними змінами у нашому суспільстві, що з'явилися у зв'язку із побудовою ринкового господарства. Позитивним моментом у теоретичній розробці проблеми є те, що в Україні наявні ґрунтовні наукові праці, в яких розкривається правовий аспект соціального забезпечення, в межах якого і здійснюється реалізація соціально-економічних послуг для населення, і який може бути значущим для нашого дослідження.

Окрім того, складність вирішення означеної проблеми полягає у відсутності сьогодні ефективних інноваційних технологій щодо надання соціально-економічних послуг клієнтам, які опинились у складних життєвих обставинах, спрямованих на покращення їх матеріального становища та досягнення соціального добробуту в цілому.

З урахуванням дефіциту державного фінансування соціального сектору рівень надання соціальних послуг населенню може забезпечувати лише мінімальні їх потреби у цій сфері, що засвідчує досить низький рівень надання соціальних послуг порівняно з європейським або передовим світовим рівнем.

Слід зазначити, що на початку XXI ст. в Україні посилюється увага уряду до даної проблеми, зокрема з 1 січня 2004 року набрав чинності Закон України «Про соціальні послуги» [96], який визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Це стосується, в першу чергу, усунення проблем, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи і які вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо) [96]. Для реалізації соціального права держави в Україні створено систему служб соціального забезпечення населення, в яких особи різних соціальних ризиків, що перелічені вище, можуть отримати комплекс соціальних послуг.

Соціальними послугами, згідно Закону [96], виступає комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (далі - особи, що потребують

соціальних послуг), з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Соціально-економічні послуги, згідно з положеннями закону, виступають одним із видів соціальних послуг, орієнтованих на конкретну соціальну групу і тому потребують конкретних спеціалістів соціального забезпечення для реалізації норм закону.

Досліджуючи основні положення означеного закону, які базуються на міжнародному досвіді діяльності соціальних служб, можна відзначити, що вони розширюють можливості забезпечення ефективної державної і соціальної підтримки населення завдяки розвитку інфраструктури соціальних послуг, удосконалення механізмів надання соціальних послуг, розширення кола учасників ринку соціальних послуг, створення умов поліпшення їх якості. Так, статті 3 і 5 даного закону містять гарантії щодо дотримання стандартів якості діяльності суб'єктів, які надають соціальні послуги. Реалізація даного закону потребувала розробки комплексу нормативно-правових актів, що мають регулювати організацію діяльності соціальних установ з питань надання соціальних послуг. Це, зокрема, «Порядок надання платних соціальних послуг та їх перелік», «Порядок регулювання тарифів на платні соціальні послуги», «Критерії оцінки конкурсних пропозицій про залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг», «Правила організації та проведення конкурсу на залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг», «Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг». Особливо слід відзначити «Порядок призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги», ухвалений з метою посилення соціального захисту громадян, які відповідно до законодавства мають право на соціальне обслуговування та соціальні послуги, наблизити ці послуги безпосередньо до отримувачів, посилити адресність таких послуг [167, с.24].

Однак, слід зазначити, що сьогодні в Україні нормативно-правова є недосконалою, яка б давала змогу належним чином регулювати діяльність

соціальних установ і впроваджувати соціальні стандарти, що можуть гарантувати якість соціального забезпечення, зокрема й надання соціально-економічних послуг.

Якщо розглядати етапи реформування системи соціального забезпечення населення в Україні, то можна стверджувати, що перші кроки реформування системи соціального захисту передбачали саме впровадження і реалізацію соціально-економічних послуг. А вже наступний етап передбачав реформування системи соціальних послуг з метою підвищення якості таких послуг. Цьому свідченням є розпорядження КМУ в квітні 2007 року Концепції реформування соціальних послуг [127]. Загалом зазначена Концепція передбачає зміну державного підходу до управління системою соціальних послуг, що забезпечує формування цілей її розвитку, принципів функціонування, застосування нових механізмів функціонування системи соціальних послуг, які забезпечать досягнення мети державної соціальної політики — гарантування гідного рівня та якості життя всім громадянам.

Якщо дивитись на дану проблему в історичному контексті, то можна побачити, необхідність у наданні соціально-економічних послуг населенню існувала на протязі всієї історії людства, а більш конкретні форми були започатковані зі становленням системи соціального забезпечення. Як зазначають російські науковці М.Захаров та Е.Тучкова соціальне забезпечення означає "надання достатніх матеріальних засобів для життя будь-кому з боку суспільства"[99, с.15], що доводить першочерговість надання саме соціально-економічних послуг, які реалізуються в системі соціального забезпечення.

Першими проявами надання соціально-економічних послуг за первісного суспільства була допомога старим та немічним, що здійснювалася за звичаєм певної спільноти. У рабовласницькому суспільстві, де були два антагоністичних класи — вільні і раби, то щодо рабів не могло бути й мови про їх матеріальне забезпечення, допомогу у

старості чи при каліцтві та хворобі. Раби вважалися засобом виробництва, а не людьми. Вільні громадяни, у свою чергу, поділялися на прошарки залежно від майнового стану. Відомо, що у Стародавній Греції та у Стародавньому Римі з'явилися такі форми забезпечення ветеранів за військову службу, як пенсії та земельні наділи, а для вільних бідних людей застосовувалось благодійництво: безплатна роздача хліба, продуктів, утримання громадських лазень.

За часів правління князя Володимира збільшився перелік соціально-економічних послуг, про що свідчить Устав 996 року, який доручав духовенству й церковним установам здійснювати опіку й нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких, встановив для благодійних закладів "десятину". Тобто, фактично до цього моменту в історії первинні прояви соціально-економічних послуг мали стихійний характер, а даний Устав свідчив про законодавче регулювання таких послуг на Україні. Проведення благодійних заходів є первинними формами соціально-економічних послуг.

З середини XVII ст. більша частина України увійшла до складу Російської держави. З цього часу, в міру ускладнення соціальних проблем, органи влади, громадськість почали усвідомлювати обмеженість приватного благодійництва й усталених форм церковно-монастирської опіки, тому і почали шукати нові підходи до боротьби з жебрацтвом, злиденністю.

Петро I, прагнучи викоринити псевдожебрацтво, заборонив під погрозою штрафу до 5 крб. подавати милостиню безпосередньо тим, хто її просить, а радив благодійникам робити це в шпиталях та інших подібних місцях. Саме за Петра I було закладено основи державної системи соціального забезпечення населення.

З 1912 року частина соціально-економічних послуг починає реалізовуватись через становлення системи соціального страхування. Було прийнято цілий пакет законів: "Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві" (1912 р.), "Про забезпечення робітників на випадок

хвороби" (1912 р.), "Про затвердження Ради у справах страхування робітників"(1912 р.), "Про затвердження закладів у справах страхування робітників"(1912 р.). Таким чином, була започаткована нова форма соціального забезпечення — державне соціальне страхування.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції розпочався етап зародження радянської системи соціального забезпечення. Зокрема, 13 листопада 1917 р. Рада народних комісарів опублікувала "Урядове повідомлення про соціальне страхування" і приступила до видання декретів про повне соціальне страхування "найманих працівників, а також міської і сільської бідноти". За період з 1917 до 1922 рр. у Росії було видано понад 100 декретів і розпоряджень у питаннях соціального забезпечення, відкрито біля 1500 установ з охорони материнства і дитинства.

Таким чином, історія нашої країни свідчить про використання різноманітних форм соціальної опіки, що проявлялась спочатку у наданні натуральної допомоги, а згодом і грошової. Проте така була по суті громадською соціальною допомогою, яка не могла повністю задовольнити потреби громадянського суспільства, була періодичною, не мала та й не могла мати загальнообов'язкового характеру [38, с. 26-27].

Простеживши за історією формування соціально-економічних послуг, можна стверджувати, що соціально-економічні послуги завжди були присутні в системі формування соціального захисту населення. Але трансформація та виокремлення їх в окрему категорію відбулась лише з прийняттям Закону України «Про соціальні послуги» в 2004 році. До законодавчого закріплення соціально-економічних послуг у відповідних нормативних документах дані послуги досліджувались різними науковцями і визначались, як такі, що частково формують систему соціального забезпечення.

Науковці, які досліджували проблему соціального забезпечення, трактують дане поняття як форму розподілу, що гарантує громадянам нормальний рівень життєвого та культурного стандарту понад винагороду за

працю з настанням старості, втрати працездатності чи годувальника [106, с. 22]; систему матеріального забезпечення і обслуговування громадян за віком, через хворобу, інвалідність, безробіття, на випадок втрати годувальника, виховання дітей та в інших випадках, передбачених законодавством [20, с. 7]; спосіб розподілу частки валового внутрішнього продукту шляхом надання громадянам матеріальних благ з метою вирівнювання їхніх особистих доходів у разі настання соціальних ризиків за рахунок засобів цільових фінансових джерел в обсязі та на умовах, встановлених державою для підтримання їх повноцінного соціального статусу [37, с. 15]. Як свідчить їх зміст, науковці в основному пов'язують процес соціального забезпечення з перерозподілом матеріальних благ.

Дещо інше визначення поняття соціального забезпечення знаходимо у працях Н.Болотіної. Вона, зокрема, визначає його як «організаційно-правову діяльність держави щодо матеріального забезпечення, соціального утримання, обслуговування, надання медичної допомоги за рахунок спеціально створених фінансових джерел осіб, які зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я та (або) засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців» [37, с. 38]. При цьому Б.Сташків стверджує, що «соціальне забезпечення є об'єктом соціальної політики, а не формою її вираження. Воно є одним із компонентів цієї політики. Автор доводить, що *соціальне забезпечення* — це поєднання системи державного і недержавного матеріального забезпечення і соціального обслуговування в індивідуальній формі фізичних осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, на зазначених у законі чи договорі умовах зі спеціально створених для цього фондів; вони ґрунтуються на перерозподілі частини валового національного продукту з метою вирівнювання доходів різних верств населення і забезпечення соціальної злагоди в суспільстві [264, с. 15].

Таким чином, можна стверджувати, що соціально-економічні послуги є лише частиною соціального забезпечення, що реалізуються конкретно в межах матеріального забезпечення людей, які опинились у складних

життєвих обставинах. Соціально-економічні послуги зосереджені на функції держави саме щодо розподілу матеріальних благ поміж особами, які цього потребують у зв'язку з певними об'єктивними обставинами. Виходячи із цього, ми можемо стверджувати, що соціально-економічні послуги відносяться до соціально-забезпечувальних відносин. Підтвердженням цього є відповідь Міністерства соціальної політики України на наше звернення щодо форм реалізації соціально-економічних послуг в системі соціального забезпечення. В даному листі Міністерство соціальної політики (див. додаток А) роз'яснює питання про належність до соціально-економічних послуг страхової допомоги, соціальної допомоги і соціальних пільг. Що дозволило нам виявити форми реалізації соціально-економічних послуг.

Водночас доцільно звернути увагу на ті установи, що надають соціально-економічні послуги, хоча, звичайно, від їх організаційно-правового статусу, спектр надання, форми та умови надання таких послуг можуть мати свої особливості. У сучасних умовах грошове та натуральне забезпечення осіб, котрі потрапили у складні життєві обставини, здійснюється визначеними державою соціальними установами, які функціонують в державному або в недержавному секторі. Суб'єкти, які здійснюють свою діяльність в системі соціального обслуговування населення, є такі:

1. Спеціалізовані державні підприємства, установи та заклади соціального обслуговування: будинки-інтернати для дітей-сиріт, геріатричні пансіонати, територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян тощо.

2. Спеціалізовані комунальні підприємства, установи та заклади соціального обслуговування, які утворюються та фінансуються органами місцевого самоврядування.

3. Юридичні особи, які не мають на меті отримання прибутку: благодійні фонди та благодійні організації, громадські організації, кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди, релігійні організації.

4. Фізичним особам, які надають соціально-економічні послуги [96].

Найбільш повний перелік таких суб'єктів міститься у ст. 7.11 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 1994 року - 334/94-ВР [95]: зокрема, благодійні фонди і благодійні організації, створені у порядку, визначеному законом для проведення благодійної діяльності; громадські організації, створені з метою проведення екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, освітньої та наукової діяльності; творчі спілки та політичні партії, громадські організації інвалідів та їх місцеві осередки, які створено згідно з Законом України «Про об'єднання громадян»; кредитні спілки та інші юридичні особи, діяльність яких не передбачає одержання прибутку згідно з нормами відповідних законів.

Аналіз реальної системи соціального забезпечення громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують постійної соціальної допомоги та підтримки, зокрема соціально-економічних послуг, дозволив виявити, що дана система включає широку мережу стаціонарних установ: 319 будинків-інтернатів, 24 пансіонати, 9 спеціальних житлових будинків для ветеранів війни і праці, 577 реабілітаційних установ (у т.ч. – 289 із них підпорядковані управлінню Міністерства соціальної політики). Крім того, близько 1 млн. пенсіонерів, інвалідів, одиноких непрацездатних громадян за місцем їх проживання обслуговують 58 тис. соціальних працівників із 744 територіальних центрів, які надають 45 видів соціальних послуг [130].

Однак, це не забезпечує повною мірою потреб населення. За останні роки, незважаючи на зусилля влади щодо поліпшення соціально-економічної ситуації та підвищення рівня життя населення, збільшується кількість громадян і навіть груп населення, які потребують допомоги держави. Про це свідчить і статистика: якщо на початок 2001-го різних видів допомоги потребували 861,6 тис. осіб, то в 2006-му їх налічувалося вже більше 1 млн. 601 тис. осіб, на сьогодні ця цифра наближається до 2 млн [133].

Система служб соціального забезпечення, яка здійснює надання соціально-економічних послуг орієнтована на різні групи населення держави: громадян України, а також іноземців та осіб без громадянства, в тому числі біженців, які проживають в Україні на законних підставах і перебувають у складних життєвих обставинах. Аналіз соціальної структури населення України засвідчує необхідність в організації надійного соціального забезпечення населення та актуальності соціально-економічних послуг, які мають підвищений попит з боку громадян, котрі опинились в складних життєвих обставинах [98].

У наукових дослідженнях щодо права соціального забезпечення немає єдиних підходів, особливо, що стосується форм допомоги. Одні науковці вважають, що соціальну допомогу необхідно надавати лише грошима, інші допускають можливість поєднання грошової та натуральної (одяг, продукти харчування тощо) форм допомоги [1, с. 111]. У системі соціального страхування, соціально-економічні послуги сьогодні мають лише грошову форму реалізації. Щоб легалізувати натуральні допомоги, необхідно реформувати органи соціального страхування, наділивши їх невластивими тепер функціями збору та розподілу натуральних видів забезпечення. Все це, безперечно, вимагатиме додаткових і небажаних витрат, які можна, наприклад, спрямувати на підвищення розмірів вже діючих видів страхових допомог [203, с. 367].

Об'єктивним фактором відокремлення соціально-економічних послуг в окремий вид соціальних послуг є також поява державної соціальної допомоги як порівняно новий вид соціального забезпечення, що становить одну із основних форм надання соціально-економічних послуг.

Державні соціальні допомоги, як основна форма соціально-економічних послуг, фінансуються за рахунок коштів Державного або місцевих бюджетів. Вони надаються з метою матеріальної підтримки осіб, доходи яких є нижчими від прожиткового рівня, або частково компенсують

витрати, що їх понесла особа у зв'язку з настанням соціального ризику чи необхідністю оплати комунальних послуг. Компенсаційний характер державних соціальних допомог дозволив деяким авторам зробити навіть висновок про наявність окремого виду соціального забезпечення, зокрема ще однієї форми соціально-економічних послуг — компенсаційних виплат [47, с.131]. Так, І.Гущин, крім того, зазначає, що компенсаційні виплати існують або самостійно, або як о соціальних допомог, і поділяє їх на допомоги для компенсації втраченого заробітку та для компенсації додаткових витрат і матеріальної підтримки [202, с.348].

Звичайно, така природа державних соціальних допомог не є достатньо обґрунтованою, оскільки, на думку П.Пилипенко, «всі державні допомоги тієї чи іншої мірою мають компенсаційний характер. Компенсаційними за своєю сутністю є, наприклад, і страхові пенсії, однак ця обставина ще не дає підстав зараховувати їх до компенсаційних виплат» [203. с. 394].

Чи відносяться до соціально-економічних послуг соціальні пільги? Зазвичай пільги виділяють за їх галузевою належністю. Провідну роль за таким поділом відіграють пільги у сфері соціального захисту населення. Одні з них надаються громадянам, які з огляду на життєві обставини потребують особливої уваги до себе. За своєю природою ці пільги є частиною державної системи соціального забезпечення. Інший вид пільг пов'язаний із службовим статусом особи чи видом її трудової діяльності. З урахуванням цих двох спрямувань державних пільг виділяють соціальні та професійні пільги. Соціальні пільги є додатковим видом соціального забезпечення; вони надаються незалежно від того, одержує особа пенсію, допомоги чи заробітну плату. їх роль полягає у забезпеченні додаткової підтримки особам, у яких пенсія та заробітна плата є меншими від прожиткового мінімуму. Соціальні пільги спрямовані на реалізацію конституційного права кожного громадянина на достатній життєвий рівень

для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [203, с. 435].

Якщо говорити про соціальних пільги, які є обов'язком держави, то можна сказати, що пільги спрямовуються на більш повне задоволення інтересів суб'єктів, полегшення умов їх життєдіяльності. Метою встановлення пільг є соціальний захист, поліпшення становища окремих категорій громадян, що відображено в Законах України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 р.), "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"(1993 р.) та ін..

Наказом Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту від 29 грудня 2009 року N 4569 «Про затвердження Примірною галузевого стандарту надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах» було затверджено стандарт щодо надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Водночас було визначено основні напрями та форми надання соціально-економічних послуг сім'ям, суть яких полягає у вирішенні соціально-економічних та побутових питань: відновлення житла, розв'язання житлово-побутових проблем, в тому числі поліпшення житлово-побутових умов, сприяння в отриманні реєстрації, сприяння працевлаштуванню, отриманню натуральної (гуманітарної) допомоги, оформленню матеріальної допомоги, залучення спонсорів, благодійних фондів та недержавних організацій до вирішення матеріальних проблем сімей, забезпечення продуктами харчування та тимчасовим житлом в закладах соціального обслуговування [205].

Крім основних видів соціально-економічних послуг для населення, які закріплюються і регулюються Законом України «Про соціальні послуги» [96], існують ще й додаткові соціально-економічні послуги, що можуть надаватись різними соціальними установами різним групам клієнтів. Якщо розглядати соціально-економічну допомогу сім'ям, то залежно від

особливостей їх соціального стану, такі послуги можуть мати різні форми: зокрема, залучення коштів для надання допомоги цим сім'ям (організація благодійних аукціонів, різних лотерей, виставок-продажів речей, що були у використанні і т.д.); забезпечення безкоштовними продуктовими наборами; забезпечення безкоштовним гарячим харчуванням чи продуктовими наборами; сприяння у направленні дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (при необхідності) у стаціонарні установи соціального обслуговування; сприяння громадянам, які опинилися в екстремальній ситуації (постраждалим від стихійних лих або прирівняних до них подій), сім'ям біженців і вимушених переселенців є сприяння у наданні тимчасового житлового приміщення.

Як бачимо, обсяги соціально-економічних послуг для різних категорій населення, які реалізуються державними соціальними установами, можуть задовільнити лише мінімальні потреби клієнтів в системній грошовій підтримці. Тому постала гостра необхідність перегляду державою бюджетних соціальних видатків.

Ситуація на даний час складається так: протягом першого півріччя 2010 року виявлено 24677 сімей, в яких виховується 44915 дітей, з яких 20848 сімей (85% від виявлених) було проінспектовано центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [134].

Зазвичай надання соціально-економічних послуг в Україні залишається за структурними підрозділами територіальних центрів соціального обслуговування, діяльність яких фінансується з бюджету районів і міст обласного значення. Згідно типового положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), визначено перелік соціальних послуг, що здійснюються даним центром. Як свідчить практика, соціально-економічні послуги надаються, виходячи з можливостей центру, наявної фінансової та матеріально-технічної бази, і спрямовуються на забезпечення: одягом, взуттям, іншими предметами першої необхідності; ліками, предметами медичного

призначення; предметами побутової гігієни; продовольчими та промисловими товарами; гарячими обідами тощо.

За умови постійного дефіциту коштів матеріальна допомога здійснюється за чітко встановленими критеріями відносно категорій осіб, які потребуються такої допомоги. Таким чином, у відділенні центрів беруться на облік і обслуговуються в основному малозабезпечені громадяни: особи похилого віку, інваліди; хворі працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності (які мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей-інвалідів, осіб похилого віку, інвалідів); громадяни, які перебувають у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям, зареєстровані в державній службі зайнятості, як такі, що шукають роботу, стихійними лихами, катастрофами (і мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей-інвалідів, осіб похилого віку, інвалідів) та які відповідно до акту обстеження матеріально-побутових умов проживання потребують грошової і натуральної допомоги [267].

З огляду на соціальну структуру населення України, яка характеризується великою кількістю осіб, котрі потребують додаткової матеріальної допомоги, можна говорити про постійне зростання попиту малозабезпечених громадян на соціально-економічні послуги. Соціальні установи, що мають право надавати дані соціальні послуги, отримали від держави завдання організовувати пункти прийому від громадян, підприємств, установ, організацій продуктів харчування, одягу, взуття, меблів, предметів першої необхідності, побутової техніки, коштів та послуг для забезпечення потреб малозабезпечених громадян.

На думку О.Карпенко, «найважливішим напрямком соціальної роботи сьогодні має бути підтримка і допомога найбільш „слабким” категоріям населення, насамперед, в отриманні ними тих соціальних гарантій, що визначаються державними нормативними документами. Однією із основ у проведенні соціальної роботи щодо захисту найбільш слабких категорій населення в наш час розглядається прожитковий мінімум.

Однією із цілей розгортання соціальної роботи в цьому напрямку актуальною може бути розробка і здійснення заходів щодо подолання межі малозабезпеченості. Але реалізація такої допомоги зовсім не означає, що будь-яка родина, сукупний дохід якої не „дотягує” до прожиткового мінімуму, автоматично отримає грошову доплату. Підтримка може здійснюватися й у таких, наприклад, формах, як професійна перепідготовка, видача талонів на одяг або продукти, отримання за пільговими цінами послуг першої необхідності тощо» [115, с. 22].

Виявивши зростаючу актуальність щодо надання соціально-економічних послуг клієнтам в Україні, ми вважаємо за доцільне виявити особливості надання таких послуг. Слід звернути увагу на те, що надання соціально-економічних послуг ґрунтується вже на розроблених національних стандартах соціального забезпечення населення для окремих категорій споживачів соціальних послуг. Стандарти є інструментом, який сприяє полегшенню комунікації між різними групами населення, дотичними до забезпечення надання соціальних послуг. Подальший розвиток соціальних послуг в Україні, курс на створення ринку послуг, залучення надавачів послуг представників усіх форм власності, застосування механізму закупівлі соціальних послуг вочевидь потребує більшої уваги до впровадження вимог стандартів. Тому актуальними є такі напрями діяльності уряду щодо запровадження стандартів соціальних послуг:

1. Формування сучасного розуміння стандартів.
2. Удосконалення нормативної бази.
3. Регулювання процесу розроблення та затвердження стандартів соціальних послуг.
4. Розробка стандартів для окремих видів соціальних послуг.
5. Розробка механізму моніторингу дотримання стандартів якості та встановлення санкцій.

Без сумніву, що формування сучасного розуміння стандартів потребує включення відповідних тем до програм підготовки фахівців соціальної сфери, проведення різноманітних навчальних та інформаційних заходів, зокрема як для надавачів соціальних послуг та їх отримувачів, так і для представників виконавчої влади національного та місцевого рівнів [167, с. 40-41]. На нашу думку, необхідно до зазначеного переліку додати ще один важливий напрям - розробка та упровадження соціального замовлення як механізму взаємодії між державним та недержавним сектором щодо надання соціальних послуг, актуальність якого диктується реаліями соціального забезпечення населення в Україні.

Таким чином, виявивши механізми функціонування ринку соціально-економічних послуг в Україні і проаналізувавши реальний досвід, визначивши рівень надання соціально-економічних різним групам населення, можна стверджувати, що такі послуги є досить актуальними для нашого суспільства, яке має безліч невирішених соціальних проблем.

У зв'язку з цим, одним із пріоритетних завдань реформування системи соціального забезпечення є удосконалення управління державними видатками на соціальні послуги з метою їх раціонального використання. Це завдання можна реалізувати шляхом поступового переходу від утримання установ соціального захисту та обслуговування, які сьогодні надають соціальні послуги, до фінансування витрат на надання соціальних послуг. З цією метою, на нашу думку, необхідно допрацювати: 1) соціально та економічно обґрунтований перелік соціальних послуг, що гарантуються державою на безоплатній основі, та категорії осіб, які мають право безкоштовно отримувати ту чи іншу послугу; 2) методику розрахунку вартості конкретної послуги на одного отримувача залежно від того, кому надається послуга (одиноким особам похилого віку, інвалідам або хворим, не здатним до самообслуговування) та де вона надається (вдома за місцем проживання, у стаціонарних закладах, у закладах денного перебування) [134]. Це пояснюється тим, що соціально-економічні послуги пов'язані із

рівнем доходів державного бюджету країни, з якого фінансується більша частина соціальних послуг населенню.

Якщо дослідити процес надання соціально-економічних послуг, то в першу чергу, потрібно проаналізувати основні сфери такого процесу, а саме виробництво (надання), обмін, розподіл та споживання соціально-економічних послуг.

Виробництво (надання) соціально-економічних послуг здійснюється у процесі цілеспрямованого та узгодженого використання факторів виробництва – землі, праці, капіталу, науки та інформації, що зосереджується у державних та недержавних закладах соціального забезпечення, основними аспектами діяльності яких є надання грошової та натуральної допомоги, фінансових компенсацій або надання соціальних пільг. Головна увага приділяється такому фактору як робоча сила, яка представлена фахівцями соціальної роботи, які повинні мати сформовані знання, уміння і навички з ефективного надання соціально-економічних послуг.

Обмін відбувається між надавачами соціально-економічних послуг (розгалужена система служб соціального забезпечення) та споживачами (категорії населення, які потребують соціально-економічних послуг).

Розподіл, як економічна категорія, являє собою формування доходів суб'єктів соціально-економічних відносин. У даному випадку, доходи надавачів соціально-економічних послуг утворюються в основному за рахунок перерозподілу національного доходу держави, у результаті якого утворюються відповідні грошові фонди, які спрямовуються на обслуговування громадян, тобто споживачів соціально-економічних послуг та формують відповідні доходи надавачів соціально-економічних послуг.

Споживання соціально-економічних послуг - це кінцева мета надання соціально-економічних послуг. Воно повинно забезпечити потреби громадян, які опинились у складних життєвих обставинах і потребують таких послуг.

Як зазначалося вище, споживачі соціально-економічних послуг, як правило, вразливі верстви населення, які мають дуже низький рівень доходів, а в більшості випадків перебувають за межою бідності. Вони не мають змоги обирати надавачів, аналізувати та порівнювати якість послуги, часто не мають достатньої компетенції для самостійного вибору, а тому не можуть впливати на покращення якості даної послуги. Для більшості осіб, які потрапили у складні життєві обставини головною формою соціально-економічних послуг є надання грошової та натуральної допомоги.

Слід зазначити, що визначення поняття «соціально-економічні послуги» у теоретичних дослідженнях майже не зустрічається. Всі дослідники в основному спираються на визначення соціально-економічних послуг, що представлено у статті 5 Закону України «Про соціальні послуги» (соціально-економічні послуги - це задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій).

До речі, частково погоджуємось із запропонованим визначенням соціально-економічних послуг, тому з'являється необхідність уточнення нового визначення у науковій та науково-методичній літературі, що буде досить важливим для профільних вищих навчальних закладів в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників.

Ми вважаємо за доцільне запропонувати авторське визначення поняття «*соціально-економічні послуги*» - це послуги, які сприяють забезпеченню матеріальними ресурсами, у грошовій або натуральній формі осіб, які потрапили у складні життєві обставини, надання їм соціальних пільг та виплата фінансових компенсацій, а також надання послуг, що допоможуть самостійно покращити своє матеріальне становище з метою подолання економічних проблем і самостійного забезпечення своєї життєдіяльності.

Зазначене визначення конкретизує необхідний набір професійних умінь, якими повинен володіти соціальний працівник, надаючи соціально-економічні послуги клієнту, які будемо формувати у процесі експериментальної роботи.

Таким чином, для ефективного надання соціально-економічних послуг майбутній соціальний працівник повинен оволодіти знаннями, вміннями і навичками у роботі з різними категоріями щодо надання соціально-економічних послуг клієнтам. А відтак система освіти повинна орієнтуватись на підготовку компетентного фахівця, який повинен взяти на себе функцію посередника між клієнтами і офіційними установами, тим самим виробити новий гідний стиль спілкування з такою групою клієнтів. А це потребує необхідних додаткових професійних вмінь, зокрема з питань соціального забезпечення, економічних знань і економічного мислення, знань законодавчої бази, яка відображає суть гарантій щодо захисту потреб і запитів різних категорій населення. Саме досконале знання нормативно-правової бази є передумовою успішної професійної діяльності майбутніх соціальних працівників, а відтак продуктивного надання соціально-економічних послуг.

1.3. Діагностика професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг

З метою визначення рівня сформованості професійної готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг, нами окреслено мету, завдання, етапи, зміст, критерії та показники сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Експериментальне дослідження здійснювалось впродовж 2007 - 2012 років на базі Інституту соціальної роботи та управління Національного

педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Чернігівського державного інституту економіки і управління, Кримського гуманітарного університету (м. Ялта), Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького. Усього в експерименті брали участь 419 студентів спеціальності «соціальна робота» означених ВУЗів. При цьому експериментальна групи (ЕГ) становила 202 респонденти, контрольна (КГ) – 217.

Метою першого етапу, діагностичного, було проведення вихідного спостереження і визначення основних критеріїв і показників професійної готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Основними методами дослідження, які ми використовували на першому етапі, були: спостереження, бесіди, анкетування, експертні оцінки викладачів, спеціалістів-практиків та студентів. Для обробки отриманих даних дослідження застосовувався метод метод математичної статистики (t -критерій (критерій Стьюдента)). При цьому досить серйозним є момент правильного перетворення педагогічних понять і явищ у емпіричні показники, оскільки від цього залежить достовірність отриманих результатів.

На діагностичному етапі нашого перевірялись визначені показники професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. До цього процесу ми залучили експертів, зо допомогою яких з'ясували вибір основних показників такої готовності. Експертами були викладачі ВУЗів, що займаються професійною підготовкою соціальних працівників, спеціалісти територіальних центрів соціального обслуговування, спеціалісти закладів соціального страхування, спеціалісти сфери соціального маркетингу та соціального проектування, а також студенти – майбутні соціальні працівники. Експертиза проводилось як у групах, так і індивідуально.

Вище у п. 1.1 за результатами теоретичного аналізу наукових досліджень складено перелік основних компонентів готовності майбутніх

соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, який ми використали при створенні методики оцінювання основних показників готовності.

У результаті ми розробили методику визначення професійної готовності до надання соціально-економічних послуг (додаток Б), яка складається із трьох частин. До першої частини увійшли показники особистісно-професійного компонента: гуманістичне ставлення до людей; самостійність; ініціативність та наполегливість; соціально активна особистісна позиція; домінування професійних цінностей; ставлення до самого себе (самоповага, самокритичність, самоконтроль тощо). Після експертного оцінювання з 6 положень, що становлять сутність особистісно-професійного компонента готовності залишилось 5 положень. До другої частини методики, яку ми назвали “Мотиваційно-ціннісний компонент”, увійшло спочатку 7 положень (прагнення до співпраці та допомоги; позитивне ставлення до соціальної роботи, зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи з клієнтами; спостережливість; перевага суспільних інтересів над особистими; потреба у налагодженні ділового спілкування; емоційна стабільність, психічна рівновага; соціальна адаптивність), а залишилось – 5. До третьої частини методики “Діяльнісно-професійний компонент” увійшли спочатку 11 положень (знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг; знання методів та прийомів роботи з клієнтами, які потребують соціально-економічних послуг; знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом; знання механізмів організації надання соціально-економічних послуг; уміння використовувати технології роботи з особами, які потребують соціально-економічних послуг; уміння організовувати економічну діяльність клієнтів; уміння знаходити додаткові фінансові ресурси для особами, котрі потребують соціально-економічні послуги; уміння надавати консультацію щодо розрахунку розмірів страхових допомог, державних допомог, пільг в системі соціального забезпечення;

уміння створювати і реалізовувати соціальні проекти в системі надання соціально-економічних послуг; уміння розраховувати страхові виплати в системі недержавного страхування; уміння розраховувати недержавні пенсійні виплати), а залишилось – 8 положень.

Означені положення оцінювалися експертами за п'ятибальною шкалою: 5 балів - «так, належить»; 4 бали - «скоріше так, ніж ні»; 2 бали - «скоріше ні, ніж так»; 1 бал - «ні, не належить». Спочатку було сформульовано 24 положення, які експерти проранжували за ступенем важливості у професійній діяльності. Після пробної емпіричної перевірки у кінцевому варіанті опитувальника залишилось 18 пунктів, які через певний час знову були оцінені за 5-бальною шкалою. Так ми виявили ті положення, які були максимально оцінені за рангами майже всіма експертами і визначили їх як такі, що входять до структури професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг

Отже, після попереднього опитування пробної вибірки у першому блоці (особистісно-професійний компонент) залишилися для оцінювання такі показники професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг:

- 1) гуманістичне ставлення до людей;
- 2) ініціативність та наполегливість;
- 3) соціально активна особистісна позиція;
- 4) домінування професійних цінностей;
- 5) ставлення до самого себе (самоповага, самокритичність, самоконтроль тощо).

Положення, яке зайняло останнє місце за рангом, та яке ми виключили із опитувальника – «самостійність». Пояснити цей факт можна тим, що самостійність як свідоме мотивування своїх дій та їх обґрунтованість, що проявляється у прагненні і здатності діяти відповідно до

своїх особистих переконань сприймається як узагальнений показник професійної готовності будь-якого фахівця.

У другому блоці ми залишили для оцінювання такі показники:

- 1) прагнення до співпраці та допомоги;
- 2) зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи з клієнтами;
- 3) перевага суспільних інтересів над особистими;
- 4) потреба у налагодженні ділового спілкування;
- 5) емоційна стабільність, психічна рівновага;
- 6) соціальна адаптивність.

Показники мотиваційно-ціннісного компонента, які не увійшли до нього – це «позитивне ставлення до соціальної роботи», «спостережливість». Такий факт ми пояснюємо тим, що вони досить узагальнено відображають мотиваційно-ціннісний компонент і не відображають повною мірою специфіку професійної діяльності майбутніх соціальних працівників при надання клієнтам соціально-економічних послуг.

У третьому блоці ми залишили для оцінки наступні показники готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг:

- 1) знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг;
- 2) знання методів та прийомів роботи з клієнтами, що потребують соціально-економічних послуг;
- 3) знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом;
- 4) знання механізмів організації надання соціально-економічних послуг;
- 5) уміння використовувати технології роботи з особами, які потребують соціально-економічних послуг;

- б) уміння організовувати економічну діяльність клієнтів;
- 7) уміння знаходити додаткові фінансові ресурси для осіб, які потребують соціально-економічних послуг;
- 8) уміння надавати консультацію щодо розрахунку розмірів страхових допомог, державних допомог, пільг в системі соціального забезпечення.

Не увійшли до третього компонента такі показники, як «уміння створювати і реалізовувати соціальні проекти в системі надання соціально-економічних послуг», «уміння розраховувати страхові виплати в системі недержавного страхування», «уміння розраховувати недержавні пенсійні виплати». Це можна пояснити тим, що зазначені уміння потребують вже більш глибокого вивчення, що відбувається вже при здійсненні практичної діяльності.

Далі показники, що залишилися (18-ть із 24-х), були знову оцінені за 5-бальною шкалою.

Усього у пробному експерименті брало участь 64 спеціалісти соціальних закладів, 34 викладачі та 50 студентів. Основними критеріями такої вибірки стали: стаж роботи, рівень освіти, гомогенність складу викладачів і студентів.

Результати дослідження оброблялись на основі розрахунку середнього балу за кожним положенням опитувальника. Майже всі показники, за якими середній бал був вищим за 4бали, розглядалися як такі, що належать до готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Наводимо результати оцінювання показників професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, які, на думку експертів кожної групи, можуть входити до її складу (табл.1.1).

Вірогідність отриманих результатів оброблялась за допомогою статистичної програми SPSS. Погодженість експертних оцінок перевірялась розрахунком коефіцієнта альфа-Кронбаха, значення якого перебуває в межах 0 - 1. У наших розрахунках коефіцієнт альфа-Кронбаха сягає значення - 0,8512, який свідчить про високий ступінь погодженості оцінок експертів, що є підставою вважати методика оцінювання професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг перевіреною та випробуваною.

Таблиця 1.1

**Загальне оцінювання показників професійної готовності
майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-
економічних послуг**

Показники професійної готовності		Загальна оцінка		К а т е г о р і ї е к с п е р т і в							
				Студенти		Викладачі зі стажем, (рр.)				Практикуючі спеціалісти	
						1-10		11-20			
Ранг	Бали	Ранг	Бали	Ранг	Бали	Ранг	Бали	Ранг	Бали		
Особистісно-професійний компонент	гуманістичне ставлення до людей	1	4,65	1	4,7	3	4,4	1	4,7	1-2	4,8
	ініціативність та наполегливість	2	4,6	2	4,5	2	4,5	2-3	4,6	1-2	4,8
	соціально активна особистісна позиція	4	4,27	4	4,2	4	4,1	2-3	4,6	5	4,2
	домінування професійних цінностей	5	4,0	5	3,7	5	4,0	5	4,0	4	4,3
	ставлення до самого себе (самоповага, самокритичність самоконтроль)	3	4,45	3	4,4	1	4,6	4	4,1	3	4,7
	Інше				0,8	-	-	-	-	-	-

Продовження таблиці 1.1

Мотиваційно-ціннісний компонент	прагнення до співпраці та допомоги	4	4,12	4	3,6	4	4,3	3-4	4,6	5	4,0
	зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи з клієнтами	3	4,35	3	4,0	3	4,4	1-2	4,7	3-4	4,3
	перевага суспільних інтересів над особистими	2	4,4	1	4,3	1-2	4,9	5	4,1	3-4	4,3
	потреба у налагодженні ділового спілкування	1	4,53	2	4,1	1-2	4,9	1-2	4,7	2	4,4
	соціальна адаптивність	5	4,07 5	5	3,1	5	3,9	3-4	4,6	1	4,7
	емоційна стабільність, психічна рівновага	6	4,0	5	2,8	5	3,9	3-4	4,6	1	4,7
	Інше				0,3	-	-	-	-	-	-
Професійно-діяльнісний компонент	знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг	2	4,7	3-4	4,5	1-2	4,8	2	4,7	2	4,8
	знання методів та прийомів роботи з клієнтами, які потребують соціально-економічних послуг	5-6	4,5	6-7	4,4	5-6	4,5	3-4- 5-6	4,6	4-5- 6	4,6
	знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом	8	4,2	9	4,0	9	4,2	9	4,1	9	4,5

Продовження таблиці 1.1

Професійно-діяльнісний компонент	знання механізмів організації надання соціально-економічних послуг	3	4,67	1	4,8	3	4,7	3-4-5-6	4,6	4-5-6	4,6
	уміння використовувати технології роботи з особами, які потребують соціально-економічних послуг	9	4,35	8	4,1	7	4,4	8	4,3	4-5-6	4,6
	уміння організувати економічну діяльність клієнтів	7	4,47	3-4	4,5	8	4,3	3-4-5-6	4,6	7-8	4,5
	уміння знаходити додаткові фінансові ресурси особами, які потребують соціально-економічні послуги	5-6	4,5	6-7	4,3	4	4,6	3-4-5-6	4,6	7-8	4,5
	уміння надавати консультацію щодо розрахунку розмірів страхових допомог, державних допомог, пільг в системі соціального забезпечення	1	4,77	2	4,6	1-2	4,8	1	4,8	1	4,9
	Інше				1,4						

Як видно із табл.1.1, загальна оцінка кожного положення методики становить не менш як 4 бали. Аналізуючи результати, ми враховували, насамперед, ранг кожного положення опитувальника.

Аналіз здобутих результатів за кожним компонентом професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг відображає специфічні тенденції, які необхідно враховувати у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників.

За особистісно-професійним компонентом перші три місця за рангами зайняли: 1 – гуманістичне ставлення до людей; 2 – ініціативність та наполегливість; 3 – ставлення до самого себе. Це пояснюється тим, що учасники дослідження спиралися на загальноприйняті гуманістичні цінності, які притаманні для працівників соціальної сфери.

Оцінювання другого мотиваційно-ціннісного компонента виявило такі тенденції за показниками: потреба у налагодженні ділового спілкування – 1-й ранг, перевага суспільних інтересів над особистими – 2-й ранг, зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи з клієнтами – 3-й ранг, прагнення до співпраці та допомоги – 4-й ранг.

Останні місця за рангами зайняли соціальна адаптивність – 5-й ранг і емоційна стабільність та психічні рівновага – 6-й ранг. Доречі викладачі-експерти та практикуючі спеціалісти показникам, що отримали 5-й і 6-й ранги присвоїли високі оцінки (4,6 і 4,7 бали).

За третім професійно-діяльнісним компонентом результати загального оцінювання показників викладачами-експертами і спеціалістами-практиками практично збігаються, що свідчить про практичну однотайність думок кожної групи експертів. Проте виявилось, що показник – «знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом» займає останнє місце в усіх групах.

Порівняльний аналіз результатів оцінювання показників готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг свідчить про необхідність подальшого дослідження даної проблеми за двома аспектами. Перший загальний – діагностування

рівня сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників за визначеними компонентами означеної готовності. Другий конкретний – впровадження комплексу оптимальних соціально-педагогічних умов професійної підготовки та їх впливу на формування готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

На наступному етапі констатувального експерименту ми розв'язували такі завдання:

1. З'ясування критеріїв і показників рівня сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

2. Виявлення наявного рівня сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг (обґрунтування вибору експериментальних і контрольних груп, вибір методик діагностування професійної готовності).

3. Здійснення якісного і кількісного аналізу результатів, отриманих на констатувальному етапі експерименту.

Структура взаємопов'язаних компонентів (особистісно-професійний, мотиваційно-ціннісний, професійно-діяльнісний), що визначено раніше (п.1.1) враховується при розробці критеріїв сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Отже, визначаючи критеріальну базу ми зупинились на визначенні сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг за критеріями, які за своїм змістом є ідентичними названим структурним компонентам: *особистісно-професійний критерій* відповідно особистісно-професійного компонента, *мотиваційно-ціннісний критерій* відповідно до мотиваційно-ціннісного компонента, *когнітивно-операційний і практично-діяльнісний*

критерії відповідно до професійно-діяльнісного компонента. Визначені критерії характеризуються сукупністю відповідних показників (табл. 1.2.).

На основі означених критеріїв і показників, нами було встановлено три рівні готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг: низький (базовий), середній (достатній), високий (професійно-спеціалізований).

Таблиця 1.2.

Критерії та показники сформованості професійної готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг

Критерії професійної готовності	Показники професійної готовності
Особистісно-професійний	<ul style="list-style-type: none"> • гуманістичне ставлення до людей; • ініціативність та наполегливість; • соціально активна особистісна позиція; • домінування професійних цінностей; • ставлення до самого себе (самоповага, самокритичність, самоконтроль).
Мотиваційно-ціннісний	<ul style="list-style-type: none"> • прагнення до співпраці та допомоги; • зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи з клієнтами; • перевага суспільних інтересів над особистими; • потреба у налагодженні ділового спілкування; • емоційна стабільність, психічна рівновага; • соціальна адаптивність.
Когнітивно-операційний	<ul style="list-style-type: none"> • знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг; • знання методів та прийомів роботи з клієнтами, що потребують соціально-економічних послуг; • знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом; • знання механізмів організації надання соціально-економічних послуг;
Практично-діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> • уміння використовувати технології роботи з особами, котрі потребують соціально-економічних послуг; • уміння організовувати економічну діяльність клієнтів; • уміння знаходити додаткові фінансові ресурси особами, які потребують соціально-економічних послуг; • уміння надавати консультацію щодо розрахунку розмірів страхових допомог, державних допомог, пільг в системі соціального забезпечення.

Ми виробили шкалу рівнів сформованості такої готовності шляхом встановлення конкретних ознак, які характеризують прояв їх основних критеріїв.

Прояв готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг за трьома рівнями професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг за основними критеріями представлено в таблиці 1.3.

Низький рівень (базовий) готовності виступає як елементарний. Студент на цьому рівні не займає усвідомленої позиції спеціаліста щодо надання клієнтам соціально-економічних послуг; у студентів з таким рівнем мотиви самовдосконалення пов'язані із суспільними інтересами, їх знання з навчальних предметів мають ізольований характер, а уміння надавати соціально-економічні послуги розвинуті недостатньо. Вони здійснюють окремі спроби самостійно розвинути необхідні уміння та особистісні якості, але системи в їх роботі не спостерігається. Соціально-професійна діяльність студента не актуалізується, і не стала пріоритетом його життєдіяльності.

Середній рівень (достатній) характеризує емоційно-ціннісне ставлення студентів до проблем професійного самовдосконалення, зокрема до надання соціально-економічних послуг клієнтам; знання з навчальних дисциплін у них систематизовані, але міжпредметні зв'язки вони не завжди розуміють. Вони знають свій рівень готовності до професійної діяльності, зокрема до надання соціально-економічних послуг, намагаються самостійно розвинути уміння і якості, необхідні для успішної діяльності у цій сфері, мають сформовані уміння працювати з джерелами інформації. Студенти розуміють зв'язок самовдосконалення з успіхом у майбутній професії, хоча не завжди вміють чітко сформулювати відповідну мету.

Таблиця 1.3

**Прояв готовності майбутніх соціальних працівників
до надання клієнтам соціально-економічних послуг
за основними критеріями (за трьохрівневими показниками)**

Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Особистісно-професійний критерій		
не завжди керується гуманістичними цінностями у професійній діяльності;	виявляє гуманістичне ставлення до людей, але цілісного гуманістичного світогляду недостатньо;	наявність гуманістичних цілей у професійній діяльності;
не виявляє ініціативу, недостатньо володіє професійною гнучкістю;	спокійно рухається до поставленої мети, виявляє ініціативу нечасто, але хороший виконавець змодельованої діяльності;	ініціативність та наполегливість у досягненні мети, відповідальність за розпочату справу;
не вміє будувати взаємовідносини, губиться у новій ситуації з новими людьми;	підтримує відносини з певними людьми і відчуває труднощі у взаємовідносинах з іншими;	уміння налагоджувати відносини з людьми різних соціальних статусів; здатність до органічної взаємодії з людьми різних позицій;
слабо виражена соціальна позиція або її відсутність, слабо виражене почуття професійного обов'язку;	соціально виражена особистісна позиція та почуття професійного обов'язку;	соціально активна особистісна позиція, сильно виражене почуття професійного обов'язку;
не володіє стійкою системою цінностей;	система цінностей сформована, але не спостерігається пріоритет професійних цінностей;	володіння стійкою системою цінностей, де професійні цінності посідають домінуюче місце;
мотиви самовдосконалення є слабо вираженими;	прагне до саморозвитку, але робить це під впливом інших людей;	стрімке прагнення до саморозвитку та самовдосконалення;
відсутня самокритика, наявна схильність до критики інших;	висуває вимоги до себе та професійної діяльності, та не завжди може критично оцінити свої дії;	самокритичність, вимогливість до себе, самоконтроль;
не може адекватно оцінити свої сили та свої вчинки, часто відчуває непевненість у своїх діях.	адекватно оцінює свої дії, впевнений у своїх діях, але втрачає впевненість в екстремальних ситуаціях.	самоповага, впевненість у собі та у своїх діях, адекватна самооцінка.

Продовження таблиці 1.3

Мотиваційно-ціннісний критерій		
слабо проявляється бажання вступати у соціальну взаємодію, свою роль виявляє за допомогою педагога;	спостерігаються труднощі у визначенні місця і соціальних відносинах, але справляється із ситуацією;	високе прагнення до співпраці, взаємодії та допомоги особам, що потребують соціально-економічних послуг, чітке розуміння свого місця у соціальних відносинах;
не може адекватно оцінювати соціальну ситуацію, не прагне шукати вихід із складних становищ;	дає неповну оцінку соціальній ситуації, але досить добросовісний виконавець;	здатність самостійно оцінити умови соціуму і знайти шляхи вирішення проблем;
поведінка стандартна, не прагне до творчості;	у професійній діяльності в більшій мірі застосовує традиційні форми і методи роботи;	зацікавленість у пошуку оригінальних форм роботи; прагнення до пошуків інноваційних соціальних технологій в процесі надання соціально-економічних послуг;
прагне виконувати одну соціальну роль, ігнорує інші;	не дуже охоче змінює соціальні ролі;	уміння легко переходити від однієї соціальної ролі до іншої;
особисті мотиви часто суперечать суспільним;	бере активну участь у громадській діяльності, та переважає особистий інтерес;	домінування суспільних інтересів над особистими, хоча володіє умінням проектувати власне життя і життя клієнта;
часто виникають «бар'єри» у спілкуванні, можливість конфліктного спілкування;	домінує ситуативно ділова форма спілкування;	потреба у налагодженні ділового спілкування, володіє культурою та етикою комунікативної взаємодії;
соціальна поведінка продиктована власними інтересами соціальну дійсність визнає як цінність для себе, часто оцінює з чужих позицій;	соціально-індеферентна поведінка; володіє уміннями оцінювати ситуацію, поведінку інших оцінює за стереотипами;	соціальна поведінка адекватна ситуації; здатність здійснювати аналіз ситуацій і поведінки інших, корекцію відповідно до характеру особистості, її проблем і ситуації, об'єктивно оцінює події;
неспроможність збереження емоційної та психічної стабільності, неадекватно реагує на стресові ситуації;	емоційна та психологічна стабільність, але губиться в екстремальних ситуаціях;	збереження емоційної стабільності, психічної рівноваги у стресових ситуаціях;

Продовження таблиці 1.3.

Когнітивно-операційний критерій		
спостерігається наявність професійних знань щодо сутності і форм соціально-економічних послуг, але мають характер фрагментарних;	засвоєні основні теоретичні положення щодо сутності і форм соціально-економічних послуг, але наявність частково систематизовані;	глибокі професійні знання щодо сутності і форм надання соціально-економічних послуг, чітка систематизація знань;
не завжди схильний до засвоєння більш глибоких знань; має труднощі в оволодінні знаннями щодо методів та прийомів надання соціально-економічних послуг;	навчається старанно, але не завжди прагне на здобуття нових знань; має часткові знання щодо методів та прийомів надання соціально-економічних послуг;	усвідомлення необхідності вдосконалення теоретичної підготовки у професійній діяльності; чітко формулює комплекси методів та прийомів надання соціально-економічних послуг;
бачить лише один варіант допомоги клієнту, що вже був ним застосований; важко знаходить альтернативні джерела отримання матеріальної допомоги клієнтом;	здатний бачити декілька варіантів отримання матеріального забезпечення клієнтом, але лише узнайомих для нього ситуаціях;	здатність бачити і визначати різних варіанти отримання матеріальної допомоги клієнтом; знає можливі шляхи реалізації заходів допомоги клієнту в реальних умовах;
механізмами організації надання соціально-економічних послуг володіє на інтуїтивно-елементарному рівні, які є стереотипними;	знання щодо механізмів організації надання соціально-економічних послуг застосовуються відповідно до прийнятого рішення, але за стандартною схемою у стандартних ситуаціях;	постійне прагнення співвідносити професійну діяльність з організації надання соціально-економічних послуг з необхідними знаннями;
Практично-діяльнісний критерій		
слабко орієнтується у новій ситуації, відчуває страх прийняття рішень, обираючи технологію роботи щодо надання соціально-економічних послуг;	вміє адаптуватись до нових змін, застосовувати необхідні технології щодо надання соціально-економічних послуг, але недостатньо швидко приймає рішення у конкретній ситуації;	вміє оперативне обрати вірну технологію щодо надання соціально-економічних послуг, сприймає нові ситуації і застосовує адекватні технології, які виправдані у конкретній ситуації;
не вміє організувати економічну діяльність клієнта, не прогнозує наслідки такої діяльності, не бачить можливих варіантів дій;	наявний тип соціально-економічного мислення, але не завжди може спрогнозувати ситуацію і організувати економічну діяльність клієнта;	добре володіє основними вміннями щодо організації економічної діяльності клієнта, у тому числі прогнозує, проектує наслідки такої діяльності;

Продовження таблиці 1.3

пошукову діяльність щодо знаходження додаткових фінансових ресурсів для клієнта проводить лише у разі потреби, під тиском;	пошукову діяльність щодо знаходження додаткових фінансових ресурсів для клієнта здійснює, але не ініціює;	пошукова діяльність щодо знаходження додаткових фінансових ресурсів для клієнта, як результат власної ініціативи;
надає консультації щодо нарахування визначених матеріальних допомог не достатньо впевнено, не орієнтується в особливостях нарахування тих чи ін. допомог;	здійснює консультування щодо нарахування визначених матеріальних допомог, але у нестандартних проблемних ситуаціях визначити розміри допомог невзможі;	здійснює консультування щодо нарахування визначених матеріальних допомог, характеризуючи алгоритми розрахунків та особливостей надання;
економічне мислення слабо розвинуте, не завжди визначає закономірності між соціальними та економічними явищами і процесами;	володіє достатнім категоріальним економічним апаратом, але відчуває труднощі у визначенні закономірностей соціально-економічних процесів;	має розвинуте економічне мислення, добре орієнтується в закономірності, взаємозалежності та взаємозумовленості економічних і соціальних процесів.

Такі студенти прагнуть навчитися аналізувати й оцінювати свою діяльність щодо надання соціально-економічних послуг та її результати; займають соціально виражену позицію, володіють уміннями супроводжувати клієнта, який опинився у складних життєвих обставинах і потребує соціально-економічних послуг, при цьому необхідною умовою виступає - переконлива мотивація. Даний рівень відзначається достатньою особистісно-професійною готовністю до надання клієнтам соціально-економічних послуг, але професійно-діяльнісна готовність залишається реалізованою недостатньо.

Високий рівень (професійно-спеціалізований) характеризується повним проявом у студентів особистісно-професійної, мотиваційно-ціннісної та професійно-діяльнісної готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг; вони мають яскраво виражений інтерес до проблем професійного самовдосконалення; відбувається остаточне самовизначення студента, зокрема щодо діяльності в системі надання соціально-економічних послуг. Вони володіють інструментарієм роботи із

особами, які потребують соціально-економічних послуг; розуміють необхідність керуватися у професійній діяльності соціально значущими цілями, уміють чітко формулювати мету, прагнуть досягти її оптимальним способом; їхні знання мають цілісний характер; розуміють міжпредметні зв'язки у науці, уміють раціонально поєднувати різні джерела інформації, критично осмислювати різні підходи до вирішення складних соціально-економічних проблем; студенти намагаються постійно аналізувати свою діяльність, її результати й ставити завдання щодо її вдосконалення; вміють оптимально управляти процесом професійного самовдосконалення від планування до самоконтролю. Даний рівень передбачає науково-пошукову та аналітико-узагальнюючу готовність до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Наступним кроком констатувального експерименту було проведення початкового зрізу та діагностики реального рівня сформованості готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг, а також виявлення основних факторів, що ускладнюють і перешкоджають процесу формування професійної готовності студентів до такої діяльності. Важливим аспектом стало виявлення шляхів і способів подолання проблем, які заважають формуванню готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг в процесі фахової підготовки. Основним засобом отримання інформації у процесі формування такої готовності є систематичне і послідовне вивчення особливостей навчального процесу та облік отриманих результатів.

Було проведено контрольню-діагностичну роботу, результати якої дали можливість виявити реальну оцінку рівня сформованості готовності студентів до надання соціально-економічних послуг. З цією метою ми застосували тестування, кейс-методи і розв'язання практичних задач.

Надалі було проведено опитування студентів, що відбувалось у формі бесід та анкетування (додаток В). При вимірюванні рівня готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг,

використовувалась інформація, яка була отримана у межах лекційних і практичних аудиторних занять, що формують знання про механізми надання соціально-економічних послуг, а також інформація, зібрана після проходження практик студентами. Ми відвідували заняття з різних дисциплін, виявляючи труднощі синтезу знань в межах інтеграційного процесу. Констатувальний експеримент супроводжувався цілеспрямованим педагогічним спостереженням.

Для виявлення показників рівня сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг ми застосовували діагностичні методики, які дають змогу з'ясувати наявність або відсутність взаємозв'язку між компонентами в структурі та переконують у правильності припущення щодо впливу педагогічних умов професійної підготовки на зміну рівнів її формування. Для кожного показника професійної готовності ми обрали окремі діагностичні методики. Для виявлення сформованості показників особистісно-професійного критерію була застосована діагностика рівня емпатійних здібностей за В. Бойко [78], діагностика самоактуалізації особистості А.Лазукіна в адаптації Н.Каліна [76, с. 426-433]. Виявляючи сформованість показників готовності за мотиваційно-ціннісним критерієм ми використали діагностику мотиваційної структури особистості за В.Мільманом [166, с. 23-43], діагностику полімотиваційних тенденцій в «Я-концепції» особистості (С.Петрова) [76, с. 189-194]. Для дослідження показників когнітивно-операційного та практично-діяльнісного критеріїв ми розробили власні методики інтерактивних вправ [208] та тестування [206].

Первинна діагностика готовності до надання соціально-економічних послуг проводилась за допомогою спеціально розроблених анкет, що складались із 18 відкритих запитань для студентів (додаток В).

Студенти II курсу знаходяться на початку оволодіння своєю професією, знаходяться на пошуково-інформаційному етапі професійної підготовки, і тому перш за все, нас цікавила мотивація до здійснення

соціальної роботи загалом. Серед опитаних студентів (401 особа) 88% із них вважають, що мають чітке уявлення про сутність і деякі особливості соціальної роботи, проте лише 26% з них розуміють зміст соціально-економічних послуг і можливі форми їх надання.

Аналіз професійної підготовки студентів IV курсу, які вже мають певний практичний досвід надання соціально-економічних послуг, 78% (326 осіб) із опитаних студентів (419 осіб) вважали, що володіють знаннями щодо особливостей надання соціально-економічних послуг населенню, 56% (235 осіб) вважали, що орієнтуються у механізмі надання таких послуг для клієнтів, які їх потребують.

При чому, 16 % (67 осіб) студентів IV курсу орієнтовані на роботу з особами, які опинились у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, в тому числі і надання для них соціально-економічних послуг. У бесідах чітко простежується висока мотивація до здійснення такої діяльності, зацікавленість даною проблемою, бажання отримати відповідні уміння та навички.

Більшість студентів вказували на недостатність відповідних теоретичних знань щодо правильного визначення розмірів матеріальної допомоги в системі соціального забезпечення, відсутність умінь знаходити альтернативні, додаткові ресурси для надання соціально-економічних послуг, відсутність досвіду щодо організації економічної діяльності клієнта, який втратив доходи тощо.

При визначенні готовності майбутніх соціальних працівників 5 курсу (386 осіб) ми використали методику О.Карпенко на виявлення рівня професійної компетентності [117, с. 349-351]. Студентам пропонувалось відповісти на 23 запитання, оцінювались загальні параметри роботи соціального працівника. В цілому результати анкетування розподілились наступним чином: низький (базовий) рівень був виявлений лише у 18% (70 осіб) майбутніх соціальних працівників, 53,4% (206 осіб) студентів

відповідали середньому (достатньому) рівню, і 28,6 % (110 осіб) мали високий рівень професійної компетентності.

Наступний крок зосереджувався на вимірах реального стану готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Визначення рівня сформованості професійної готовності показників за особистісно-професійним критерієм здійснювалося на констатувальному етапі експерименту за допомогою комплексу методик. Результати виміру показників особистісно-професійного критерію представлено у таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Розподіл респондентів за рівнями готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг за особистісно-професійним критерієм (в абсолютному значенні та у %)

Показники Абсолютне знач. і %	Експериментальна група						Контрольна група					
	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть
Гуманістичне ставлення до людей	35,64	72	42,08	85	22,28	45	36,41	79	35,02	76	28,57	62
Ініціативність та наполегливість	51,98	105	32,18	65	15,84	32	52,53	114	33,18	72	14,29	31
	52,97	107	29,7	60	17,33	35	42,4	92	38,25	83	19,35	42
Соціально активна особистісна позиція	49,01	99	38,61	78	12,38	25	43,78	95	41,94	91	14,28	31
Домінування професійних цінностей	67,33	136	16,34	33	16,33	33	72,81	158	13,82	30	13,37	29
Ставлення до самого себе: самоповага, самокритичність, самоконтроль	46,53	94	47,52	96	5,95	12	47,93	104	43,78	95	8,29	18
	50,5	102	39,11	79	10,39	21	46,54	101	36,87	80	16,59	36
	59,41	120	25,25	51	15,34	31	56,68	123	32,26	70	11,06	24

Узагальнений аналіз результатів констатувального експерименту свідчить, що в значній кількості студентів експериментальної та контрольної груп низький рівень сформованості двох показників особистісно-професійного критерію професійної готовності.

Показники «гуманістичне ставлення до людей», «соціально активна особистісна позиція», а також «ініціативність і наполегливість» у значній частині студентів проявляються на середньому рівні, як в експериментальній (42,08%, 38,61%, 32,18% і 29,7%), так і в контрольній (35,02%, 41,94%, 33,18% і 38,25%) групах. Дані показники свідчать про усвідомлення студентами важливості обраної спеціальності, і цей вибір відповідає особистим якостям і системі цінностей. Незначні дані відображають високий рівень сформованості показників «домінування професійних цінностей» та «ставлення до самого себе: самокритичність» в обох групах. В експериментальній групі переважають високі показники «ставлення до самого себе: самоконтроль» (15,34%), а в контрольній - «ставлення до самого себе: самокритичність» - (16,59%). Показник «ставлення до самого себе» є для нас досить важливими, оскільки необхідно визначати самооцінку студента, його готовності надавати соціально-економічні послуги і визначається як категорія, яка дає можливість досягти успіху у будь-якій сфері життя. На високому рівні сформованості показник «соціально активна особистісна позиція» в контрольній групі (14,28%) переважає майже на 2% цей показник в експериментальній групі (12,38%), а за показником «домінування професійних цінностей» в експериментальній групі на високому рівні сформованості результат сягає 16,33%, що є вищим порівняно із контрольною групою – 13,37%.

Таким чином, істотних розходжень між показниками експериментальної та контрольної груп як на низькому, так і на середньому, і високому рівнях сформованості за особистісно-професійним критерієм не спостерігається.

Визначення рівня готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг за мотиваційно-ціннісним критерієм на констатувальному етапі здійснювалось за допомогою комплексу означених методик.

Результати вимірювання рівнів сформованості показників за мотиваційно-ціннісним критерієм готовності представлено у таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Розподіл респондентів за рівнями готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг за мотиваційно-ціннісним критерієм (в абсолютному значенні та у %)

Показники Абсолютне знач. і %	Експериментальна група						Контрольна група					
	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть
Прагнення до співпраці та допомоги	38,61	78	42,08	85	19,31	39	32,26	70	49,31	107	18,43	30
Зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи з клієнтом	50,0	101	36,63	74	13,37	27	50,23	109	31,34	68	18,43	30
Перевага суспільних інтересів над особистими	52,48	106	34,16	69	13,36	27	47,0	102	42,86	93	10,14	12
Потреба у налагодженні ділового спілкування	42,57	86	27,72	56	29,71	60	44,7	97	21,2	46	34,1	64
Емоційна стабільність.	50,0	101	31,68	64	18,32	37	49,31	107	38,71	84	11,98	16
Психічна рівновага	50,0	101	34,65	70	15,35	31	45,16	98	39,17	85	15,67	24
Соціальна адаптивність	56,93	115	43,07	87	0	0	48,39	105	47,47	103	4,14	9

Узагальнений аналіз результатів констатувального етапу експерименту засвідчує, що в значній кількості студентів експериментальної та контрольної груп наявний низький сформованості за показниками мотиваційно-ціннісного критерію готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Стосовно середнього рівня сформованості, то він притаманний значній кількості студентів як контрольної, так і експериментальної груп і є домінуючим для таких показників: «зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи», «переважання суспільних інтересів над особистими» та «соціальна адаптивність». На середньому рівні сформовані показники «прагнення до співпраці та допомоги» (ЕК – 42,08% , КГ – 49,31%) , «перевага суспільних інтересів над особистими» (ЕК – 34,16%, КГ – 42,86%), при чому у контрольній групі дані показники перевищують результати експериментальної групи.

Результати за показником «зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи з клієнтом» свідчать про наявний низький рівень більшості студентів (КГ – 50,23%, ЕГ – 50,0 %), і середній рівень (КГ – 31,34%, ЕГ - 36,63%). Слід відзначити, що всі групи показали хоча й незначні, але наявні результати за високим рівнем сформованості потреби у налагодженні ділового спілкування (КГ – 34,1%, ЕГ – 29,71%).

Високий рівень сформованості показника «емоційна стабільність та психічна рівновага та психічної стабільності порівняно з іншими показниками даного критерію та відсутність сформованого високого рівня показника «соціальна адаптивність» для контрольних та експериментальних груп засвідчує констатувальний експеримент. До речі, останній показник за високим рівнем сформованості не виявлений ні в контрольній, ні в експериментальній групах.

Таким чином, можна зробити висновок, що успішність надання соціально-економічних послуг клієнтам значною мірою обумовлюється

рівнем сформованості зазначених показників мотиваційно-ціннісного критерію готовності майбутніх соціальних працівників. Тому до завдань, що потребують вирішення ми віднесли бажання студентів шукати оригінальні, інноваційні форми роботи щодо надання соціально-економічних послуг, прояв переваги суспільних інтересів над особистими та соціальної адаптивності.

Для визначення рівнів сформованості когнітивного та операційного критерію формування готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, враховуючи відсутність конкретних методик, ми розробили тестові завдання та практичні розрахункові завдання для визначення міри сформованості знань, а також комплекс інтерактивних вправ для визначення рівня сформованості відповідних умінь у студентів. Не зважаючи на той факт, що тести не можуть давати об'єктивної оцінки знань ми все ж таки використали їх у експерименті, мотивуючи це тим, що у сукупності різних методів контролю його використання є все ж таки доцільним.

Ми допускаємо, що чим вища сума балів у студентів з кожної групи тестових запитань, тим вищий рівень сформованості показника в складі готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг (з кожної групи запитань можна дістати максимально 20 балів (1 запитання = 1 бал)).

Відповідно до цього визначено рівні сформованості кожного показника: 1 – 7 балів – низький рівень сформованості; 8 – 14 балів – середній рівень сформованості; 15 – 20 балів – високий рівень сформованості.

Методика аналізу кейс-методів та проблемних випадків передбачали як “сукупність подій, станів, особливостей, які містять у собі певні суперечності, завдяки яким створюється варіативність її аналізу і вирішення” [105; 69; 75; 61], а також і створення певного алгоритму аналізу ситуації, завдяки чому виникає можливість оцінювання. За допомогою цих методик ми визначили уміння майбутніх соціальних працівників: використовувати

технології роботи з особами, що потребують соціально-економічних послуг; організувати економічну діяльність клієнтів; знаходити додаткові фінансові ресурси для осіб, що потребують соціально-економічні послуги; розраховувати розміри страхових допомог, державних допомог, пільг в системі соціального забезпечення.

При цьому спирались на повноту відповіді, а не на її правильність. Водночас, ми все-таки намагались з'ясувати значущість параметрів “правильно - неправильно” під час аналізу проблемних ситуацій, проблемних випадків та тестування з викладачами соціально-економічних дисциплін та студентами як експертами пробної вибірки. Це дало можливість виявити у студентів рівень сформованості показників когнітивного і операційного критеріїв структури готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

У результаті проведення констатувального експерименту було визначено рівень сформованості у студентів діяльнісно-професійного компонента за когнітивно-операційним та практично-діяльнісним критерієм готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Результати їх вимірювання наведено у таблицях 1.6 та 1.7.

Аналіз результатів констатувального експерименту в КГ та ЕГ свідчить про низький рівень сформованості всіх показників когнітивного критерію (окрім показника – «знання про сутність та форми соціально-економічних послуг») у переважній більшості студентів експериментальної групи (32,67 %). Зокрема показник - «знання механізмів організації надання соціально-економічних послуг» становить в експериментальній групі 53,47% (108 осіб), що на 6,47% більше, ніж в контрольній (47,0 %).

Таблиця 1.6

Розподіл респондентів за рівнями готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг за когнітивно-операційним критерієм (в абсолютному значенні та у %)

Показники Абсолютне знач. і %	Експериментальна група						Контрольна група					
	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть
Знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг.	32,67	66	41,58	84	25,75	52	29,49	64	47,93	104	22,58	49
Знання методів та прийомів роботи з клієнтами, котрі потребують соціально-економічних послуг.	47,03	95	23,76	48	29,21	59	46,08	100	27,65	60	26,27	57
Знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом.	62,38	126	31,68	64	5,94	12	63,59	138	29,49	64	6,92	15
Знання механізмів організації надання соціально-економічн. послуг.	53,47	108	26,73	54	19,8	40	47,0	102	26,27	57	26,73	58

Аналіз даних, що відображають середній рівень сформованості даних показників когнітивно-операційного критерію готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, засвідчує, що кількісне співвідношення студентів в експериментальній і контрольній групах за згаданою ознакою є майже однаковим.

Стосовно високого рівня сформованості показників даного критерію, то аналіз даних свідчить, що він притаманний тільки двом показникам в експериментальній групі («знання про сутність та форми соціально-

економічних послуг» – 25,75% (52 особи); «знання методів та прийомів роботи з клієнтами, котрі потребують соціально-економічних послуг» – 29,21% (59 осіб)).

Таблиця 1.7

Розподіл респондентів за рівнями готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг за практично-діяльнісним критерієм (в абсолютному значенні та у %)

Показники Абсолютне знач. і %	Експериментальна група						Контрольна група					
	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть
Уміння використовувати технології соціальної роботи з особами, які потребують соціально-економічних послуг	50,0	101	28,22	57	21,78	44	47,47	103	31,34	68	21,19	46
Уміння організовувати економічну діяльність	58,42	118	35,64	72	5,94	12	55,76	121	36,41	79	7,83	17
Уміння знаходити додаткові фінансові ресурси для осіб, які потребують соціально-економічних послуг	63,37	128	36,63	74	0	0	63,59	138	33,64	73	2,77	6
Уміння надавати консультацію з розрахунку розмірів страхових допомог, державних допомог, пільг в системі соц.забезпечення	63,86	129	28,71	58	7,43	15	63,59	138	29,49	64	6,92	15

На основі узагальнення результатів експерименту можна зробити висновок про несформованість високого рівня готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг майже з усіх показників за даним критерієм, окрім показника «знання про сутність та форми соціально-економічних послуг». Високий рівень сформованості цього показника можна пояснити тим, що студенти теоретично вже ознайомлені з основними поняттями та категоріями соціальних послуг.

Розподіл респондентів за практично-діяльним критерієм (табл. 1.7), засвідчує, що на низькому та середньому рівнях спостерігається приблизно однакова кількість студентів як експериментальної, так і контрольної груп за всіма показниками.

Слід зазначити, що на низькому рівні сформованості як в експериментальній групі, так і контрольній групі два показники («уміння знаходити додаткові фінансові ресурси для осіб, які потребують соціально-економічних послуг» та «уміння надавати консультацію з розрахунку розмірів страхових допомог, державних допомог, пільг в системі соціального забезпечення») мають майже однакове значення (63,37% і 63,86%; 63,59% і 63,59% відповідно). На середньому рівні сформованості в експериментальній групі всі показники, крім показника «уміння знаходити додаткові фінансові ресурси для осіб, які потребують соціально-економічні послуги» мають результати нижчі, ніж в контрольній групі. А на високому рівні сформованості зазначений показник в експериментальній групі не сформований, а в контрольній сягає 2,77%. В цілому розподіл респондентів за даним критерієм в експериментальній і контрольній групах значно не відрізняється.

Зазначений аналіз дозволив виявити низький рівень сформованості умінь надавати соціально-економічні послуги, як в експериментальній, так і контрольній групах.

Розподіл респондентів за рівнями готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг за чотирма критеріями: особистісно-професійним, мотиваційно-ціннісним, когнітивно-операційним та практично-діяльним, з визначенням середнього значення за кожним критерієм представлено у таблиці (додаток Г).

Узагальнюючи результати констатувального експерименту констатуємо, що обраховані значення мають незначні розбіжності при розподілі аналізованих ознак у контрольній та експериментальній групах (таблиця 1.8).

Таблиця 1.8

Розподіл респондентів за чотирма критеріями та рівнями готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг на етапі констатувального експерименту (в абсолютному значенні та у %)

Критерії	Рівні готовності											
	Низький				Середній				Високий			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%
Особистісно-професійний	104	51,67	108	49,89	68	33,85	75	34,39	29	14,48	34	15,73
Мотиваційно-ціннісний	98	48,66	98	45,29	72	35,71	84	38,58	32	15,63	35	16,13
Когнітивно-операційний	99	48,89	101	46,54	63	30,94	71	32,84	41	20,18	44	20,63
Практично-діяльним	119	58,91	125	57,60	65	32,30	71	32,72	18	8,79	21	9,68

Щоб визначити загальний коефіцієнт розподілу частот рівнів готовності за визначеними чотирма критеріями професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, ми обрахували загальний рівень готовності, склавши

середні статистичні значення й розділивши їх на чотири, за кількістю критеріїв. Отримані дані представлено на рис. 1.1.

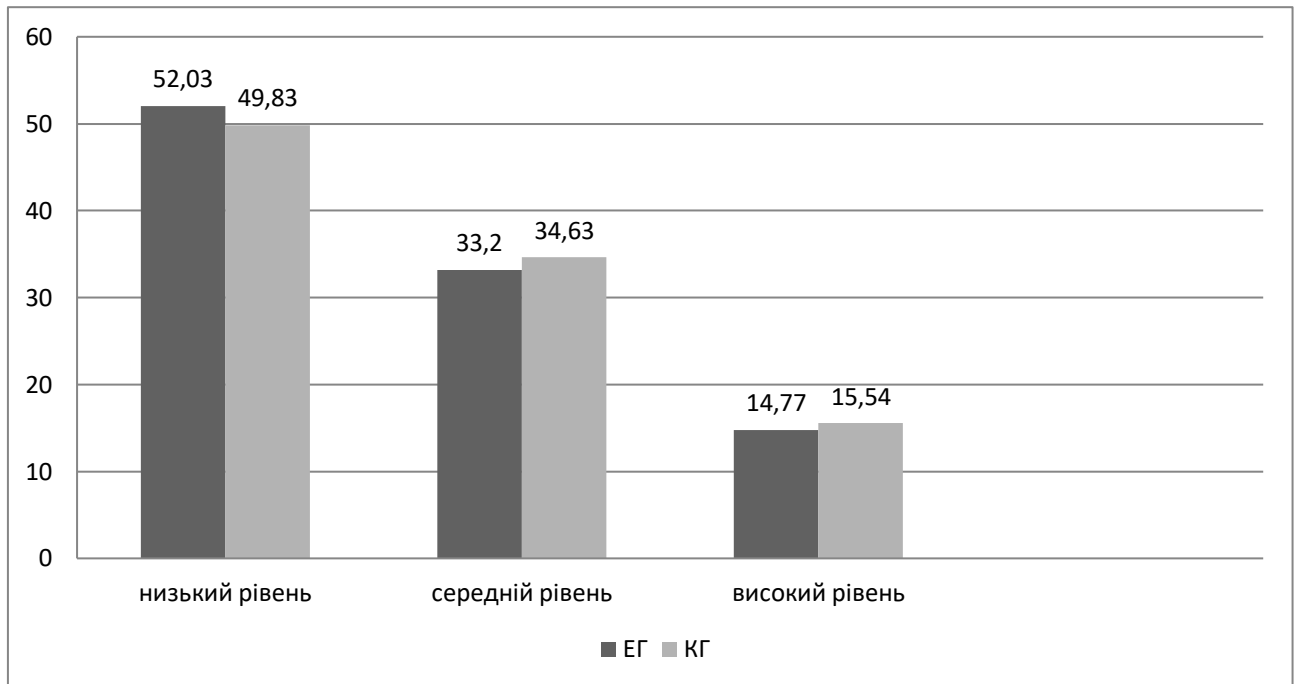

Рис. 1.1. Загальна оцінка готовності студентів за трьома рівнями

Таким чином, аналізуючи узагальнені дані констатувального експерименту за трьома рівнями й чотирма критеріями готовності, можна констатувати:

- наявність низького рівня готовності, який відповідає базовому, у контрольній групі 49,83 %, в експериментальній групі цей показник має значення 52,03%, відмінності незначні – лише 2,2%;
- середній рівень готовності студентів до надання соціально-економічних послуг зафіксований у КГ на рівні 34,63%, а в ЕГ на рівні 33,20%;
- наявність високого рівня, який відповідає професійно-спеціалізованій готовності, і в контрольній, і в експериментальній групах має незначні результати, що фіксують розбіжність 0,77% на користь контрольної групи (КГ - 15,54%; ЕГ – 14,77%).

Отримані результати дозволили сформулювати висновок, що для ефективної підготовки студентів до професійної діяльності необхідно наповнити новим змістом теоретичну і практичну складову професійної підготовки.

Отже, ми вважаємо за доцільне відзначити, що отримані дані свідчать про те, що, якщо не ставити за мету поглиблену підготовку майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг і не шукати нових підходів до вирішення цієї проблеми, то за традиційною системою навчального процесу оволодіння необхідним обсягом знань, умінь і навичок щодо надання соціально-економічних послуг клієнтам не відбувається, тому таку підготовку необхідно здійснювати спеціально, вона має функціонувати й розвиватися на фоні певних соціально-педагогічних умов, що буде розкрито в ході формувального експерименту, який представлено у п.2.4.

Висновки до першого розділу

Аналіз наукових джерел засвідчив, що проблема формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг тільки починає вивчатися у вітчизняній педагогічній науці. Недостатньо досліджені питання підготовки соціальних працівників до здійснення такої діяльності, формування відповідної професійної готовності до надання соціально-економічних послуг, недостатнім є пошук ефективних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Вивчення теоретичних засад формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг дозволили нам зробити певні узагальнюючі висновки.

По-перше, вони пов'язані із загальнонауковим аналізом проблеми надання соціально-економічних послуг; по-друге, з аналізом досліджень професійної діяльності соціального працівника щодо здійснення даної трудової функції; по-третє, з аналізом наукових джерел, що визначають формування готовності до професійної діяльності в системі фахової підготовки. Отримана інформація дозволила здійснити психолого-педагогічний аналіз формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Змістовний аналіз наукової літератури засвідчив, що в педагогічній, економічній, юридичній, психологічній, соціологічній науках є наукові дослідження з питань функціонування ринку соціально-економічних послуг, визначені основні форми соціально-економічних послуг та умови їх надання, разом з тим проблеми формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до ефективного надання клієнтам соціально-економічних послуг є недостатньо розробленою.

По-друге, аналіз наукових педагогічних досліджень, які стосуються професійної діяльності соціального працівника, дозволив зробити ряд важливих висновків: 1) проблему надання соціальними працівниками соціально-економічних послуг клієнтам ми розглядаємо як особливий вид професійної діяльності, яка вимагає спеціальної підготовки; 2) ми визначили сфери застосування ефективних форм і способів надання соціально-економічних послуг для осіб, які опинились у складних життєвих обставинах; 3) було виявлено, що соціально-економічні послуги належать до соціально-забезпечувальних відносин, що реалізуються у сфері соціального страхування, соціальної допомоги, соціальних пільг та соціального обслуговування; 4) ефективність надання соціально-економічних послуг залежить від професійних знань, умінь і навичок соціального працівника, величезне значення належить особистісно-професійній, мотиваційно-ціннісній та професійно-діяльнісній складовій готовності студентів; 5) форми і методи надання соціально-економічних

послуг повинні бути адекватними специфічним особливостям рівня життя кожного конкретного клієнта, який опинився у складних життєвих обставинах і потребує сторонньої допомоги. Виявлено, що більшість науковців поняття «соціально-економічні послуги» пов'язують з наданням грошової і натуральної допомоги особам, які опинились у складних життєвих обставинах. Соціальні працівники вважають, що надання соціально-економічних послуг здійснюється лише в сфері соціального обслуговування, але науковці правової сфери соціального забезпечення наголошують, що соціально-економічні послуги реалізуються у системі соціального забезпечення, яке включає, крім соціального обслуговування сферу соціального страхування, соціальної допомоги і сферу соціальних пільг. Дотримуючись положень законодавчих документів, і ґрунтуючись на педагогічному підході до явища, що досліджуємо, ми визначаємо соціально-економічні послуги як послуги, які сприяють забезпеченню матеріальними ресурсами, у грошовій або натуральній формі осіб, які потрапили у складні життєві обставини, надання їм соціальних пільг та виплата фінансових компенсацій, а також надання послуг, що допоможуть самостійно покращити своє матеріальне становище з метою подолання економічних проблем і самостійного забезпечення своєї життєдіяльності.

По-третє, при визначенні структури професійної готовності на основі експертного оцінювання встановлено найважливіші критерії, за якими вимірюється рівень сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Серед них виокремлено: особистісно-професійний критерій (гуманістичне ставлення до людей, ініціативність та наполегливість, соціально активна особистісна позиція, домінування професійних цінностей, ставлення до самого себе (самоповага, самокритичність, самоконтроль); ціннісно-мотиваційний критерій (прагнення до співпраці та допомоги, зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи з клієнтами, переважання суспільних інтересів над особистими, потреба у налагодженні

ділового спілкування, емоційна стабільність і психічна рівновага, соціальна адаптивність; когнітивно-операційний критерій (знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг, знання методів та прийомів роботи з клієнтами, які потребують соціально-економічних послуг, знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом, знання механізмів організації надання соціально-економічних послуг); практично-діяльнісний критерій (уміння використовувати технології роботи з особами, які потребують соціально-економічних послуг, уміння організувати економічну діяльність клієнтів, уміння знаходити додаткові фінансові ресурси для осіб, які потребують соціально-економічних послуг, уміння надавати консультацію щодо розрахунку розмірів страхових допомог, державних соціальних допомог, соціальних пільг в системі соціального забезпечення).

У процесі констатувального експерименту було використано комплекс опитувальників і діагностичних методик, які дали змогу з'ясувати рівні сформованості (низький (базовий), середній (достатній), високий (професійно-спеціалізований) професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

По-четверте, за допомогою комплексних методик діагностики формування професійної готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг виявлено різнорівневість і різну міру сформованості показників за визначеними критеріями у контрольних та експериментальних групах студентів. Узагальнення результатів констатуючого експерименту свідчить, що професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, з одного боку, сприяє розвитку професійного інтелекту майбутніх фахівців, формує їх професійну готовність, а з іншого боку, стихійно досягнутий рівень сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг не забезпечує вирішення складних (нетипових) соціально-економічних проблем клієнтів з урахуванням

постійно зростаючого попиту на такий вид соціальних послуг при несприятливій економічній ситуації в Україні.

Таким чином, *формування професійної готовності* означає спрямування навчально-виховного процесу на розвиток особистісно-професійних, мотиваційно-ціннісних та професійно-діяльнісних компонентів готовності майбутніх соціальних працівників, що дають можливість ефективно реалізовувати свою трудову функцію. Невід'ємною складовою фахової підготовки майбутніх соціальних працівників є система формування професійної готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг, яка виступає як цілісна динамічна педагогічна система, що має свою, мету, завдання, принципи, структуру, зміст, методи і форми.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАДАННЯ КЛІЄНТАМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОСЛУГ

2.1. Проектування процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг

Одним із завдань даного наукового дослідження була розробка структури і змісту формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Теоретичне обґрунтування проектування процесу формування такої готовності зумовило необхідність звернутися до сукупності таких змістовних понять, як «проектування» та «проектування педагогічного процесу».

Спроектована структура процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, дозволяє в наочній формі представити властивості об'єкта відповідно до концептуальної точки зору, внаслідок чого процес проектування тісно пов'язаний з абстрагуванням та ідеалізацією як механізмами мислення, що дозволяють доповнити і відновити відображувану предметність до рівня структурної єдності.

Проектування у широкому загальнонауковому контексті розглядається як найважливіша і провідна процедура в отриманні, побудові і в перевірці змісту наукового знання, що дозволяє максимально використовувати його гносеологічний потенціал (М. Гамезо [61], В. Давидов [71, 210], А. Вардanian [71], Б. Ломов [210], Є.Податко [190]). Педагогічне проектування та його закономірності досліджувалися В.Безруковою [22], В.Беспалько [25],

В.Болотовим [36], О.Заїр-Бек [89] та ін. Сьогодні проектування педагогічних процесів представлено у різноманітних моделях, характеризується різними підходами до його вивчення.

У нашому випадку об'єктом проектування є навчальний процес, що сприяє формуванню професійної готовності студента до подальшої практичної діяльності у сфері надання соціально-економічних послуг. За означеним завданням розробка структури процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг має прикладний характер, тобто проектування обумовлено заздалегідь поставленою метою і орієнтоване на практичне застосування результатів. При обґрунтуванні вибору методу проектування навчального процесу на даному етапі дослідження ми спиралися на праці В.Афанасьєва [13, 14], Ю.Бабанського [15, 16], О.Коберник [118], Н.Кузьміної [139, 140, 141], Є.Податко [190], В. Стрельнікова [262]. Проектування допомагає ефективному застосуванню методу теоретичного пошуку, систематизації знань про явища та процеси, що досліджуються, підказує шляхи їх більш цілісного опису, окреслює більш повні зв'язки між компонентами, відкриває можливості для створення конкретних класифікацій.

Здійснивши короткий екскурс в теорію проектування, ми визначились зі специфікою змісту і шляхів підготовки соціального працівника до надання клієнтам соціально-економічних послуг, яка певною мірою є частиною загальної освітньої моделі, а за формою є уявною (знаковою), що дозволяє здійснити її і яка відображає окремі аспекти функціональності і прогнозування.

В основі будь-якого наукового проектування навчального процесу повинні лежати певні концептуальні ідеї, позиції. Концептуальна ідея, згідно з поняттям «концепція», виступає як сукупність узагальнених положень або системи поглядів на розуміння суті того чи іншого явища [39]. Провідні концептуальні ідеї, що лежать в основі розробки змісту підготовки соціального працівника до надання клієнтам соціально-економічних послуг можуть бути представлені системою методологічних підходів. В основі нашого

дослідження лежить системний підхід, його основні положення та особливості ми відзначимо в п. 2.2 нашого дослідження.

Системний підхід зумовлює проектування, що в основі містить операцію абстрагування. Проектування навчального процесу дає змогу наочно уявити об'єкт, проникнути в його глибину, розпізнати складові елементи й описати важливі теоретичні питання проблем, що досліджується.

Слід зазначити, що підготовка майбутніх спеціалістів соціальної роботи щодо надання соціально-економічних послуг має визначатись як спеціальна підготовка у структурі загальної професійної підготовки соціальних працівників, кінцевим результатом якої є професійна готовність до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Спеціальна підготовка орієнтована на забезпечення професійної обізнаності студентів, що покликана заповнити дефіцит теоретичних знань про проблеми надання соціально-економічних послуг в Україні та про особливості діяльності соціального працівника, а також на формування досвіду роботи з категоріями осіб, котрі потребують даних послуг. Таким чином, спираючись на системний підхід при проектуванні процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, ми вважаємо, що визначена нами структура такого процесу повинна виступати підсистемою загальної системи підготовки соціальних працівників.

Вихідні передумови проектування процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг у процесі фахової підготовки в системі вузівської освіти визначаються логікою соціально-економічного розвитку суспільства, що зумовлює конструктивне оновлення механізмів взаємодії соціального працівника й малозабезпеченого населення, потребує ефективної підготовки соціального працівника до такої діяльності. Спираючись на дослідження дисертантки М.Малькової [154], вищезазначене

потребує визначення *основних* положень формування готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Перше положення полягає у тому, що надання соціально-економічних послуг слід розглядати як особливий вид професійної діяльності спеціаліста соціальної сфери, який вимагає спеціальних технологій фахової підготовки для здійснення такої діяльності.

Друге положення ґрунтується на тому, що розроблена нами структура процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг має відповідати цілям і завданням підготовки соціальних працівників і є орієнтиром для пошуків шляхів і механізмів ефективного формування готовності майбутнього фахівця до такого виду діяльності.

Третє положення передбачає, що підготовка соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг повинна здійснюватись відповідно до цілей і змісту взаємодії з особами, котрі перебувають у складних життєвих обставинах та потребують додаткових матеріальних ресурсів.

Четверте положення полягає у тому, що процес формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг має спиратися на діяльнісний, особистісно-орієнтований та системний підходи навчального процесу. Саме про це положення ми зазначали в пункті 1.3 нашого дослідження. Такі підходи дозволяють забезпечувати практичне спрямування підготовки й становлять науково-теоретичну основу професійної підготовки.

З огляду на те, що в Україні підготовка соціальних працівників відбувається на основі інтеграції теорії і практики, то, на нашу думку, найважливішими принципами підготовки соціальних працівників є навчання на практичному досвіді (під час проходження практики, виїзних занять, максимальне використання практичних прикладів, розробка соціальних та соціально-економічних проектів, програм) і проблемно-

орієнтований підхід (вивчення конкретних випадків, проблемних ситуацій, відпрацювання конкретних умінь). Відзначимо, що для соціальної роботи як навчальної дисципліни ключовим є практичний підхід, орієнтований не на методи роботи, а на цінності, сформовані у процесі практичної діяльності.

Оскільки соціальна робота є прикладною професією, особливе місце у підготовці соціальних працівників посідає організація практики студентів, хоча сьогодні у вищих навчальних закладах даний аспект підготовки ще недостатньо відображено у навчальних планах.

Якщо у навчальних планах підготовки соціальних працівників у різних країнах відведено на практику в середньому третину, а у Великобританії, зокрема — половину навчального часу, в Данії і Фінляндії практична підготовка займає менше третини навчального часу [180, с. 74-76], то у навчальних планах в Україні практика займає орієнтовано 11 % від загальної кількості годин професійної підготовки [72].

Як вважає С.Смерічевська [236], у моделі підготовки конкурентоздатного фахівця важлива роль належить вдосконаленню інфраструктури навчально-виховного комплексу вищого навчального закладу та технологій навчання. Для цього необхідно запровадити вирішення наступних положень:

- реалізація нових принципів, форм і методів організації навчального процесу, впровадження інтерактивних методів навчання;
- реструктуризація у відповідності з Болонською декларацією навчального процесу щодо перерозподілу навчальних годин на користь самостійної та індивідуальної роботи студентів, вдосконалення форм та методів зазначених видів робіт;
- запровадження в рамках ECTS новітніх технологій і засобів діагностики рівня знань, умінь та навичок студентів;

- розробка, відпрацювання та запровадження особистісно орієнтованих соціально-педагогічних технологій навчання, виховання та формування культури майбутніх фахівців;

- реструктуризація підрозділів (створення нових кафедр та науково-дослідницьких лабораторій, технічне переоснащення аудиторій, комп'ютеризація, зміцнення бібліотечного фонду, створення центрів навчально-тренінгових технологій, запровадження сучасної інфраструктури навчально-виховного комплексу ВНЗ);

- підготовка підручників і навчально-методичних посібників нового покоління;

- розробка і впровадження комплексних програм наскрізної практичної підготовки майбутніх фахівців згідно з вимогами багатоступеневої освіти;

- розробка уніфікованої комп'ютерної програми запровадження стратегії розвитку професійної підготовки соціальних працівників у ВНЗ [153].

Відповідно до означеного, нами спроектовано процес формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, що представлено нами у вигляді структури зазначеного навчального процесу, і постає як підсистема загальної системи професійної підготовки соціальних працівників (рис. 2.1).

Враховуючи вищевикладені положення, ми спробували визначити сутність спроектованої структури процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, під якою розуміємо розгорнуту багатоаспектну програму, яка включає шляхи досягнення поставленої мети та має певну структурну організацію.

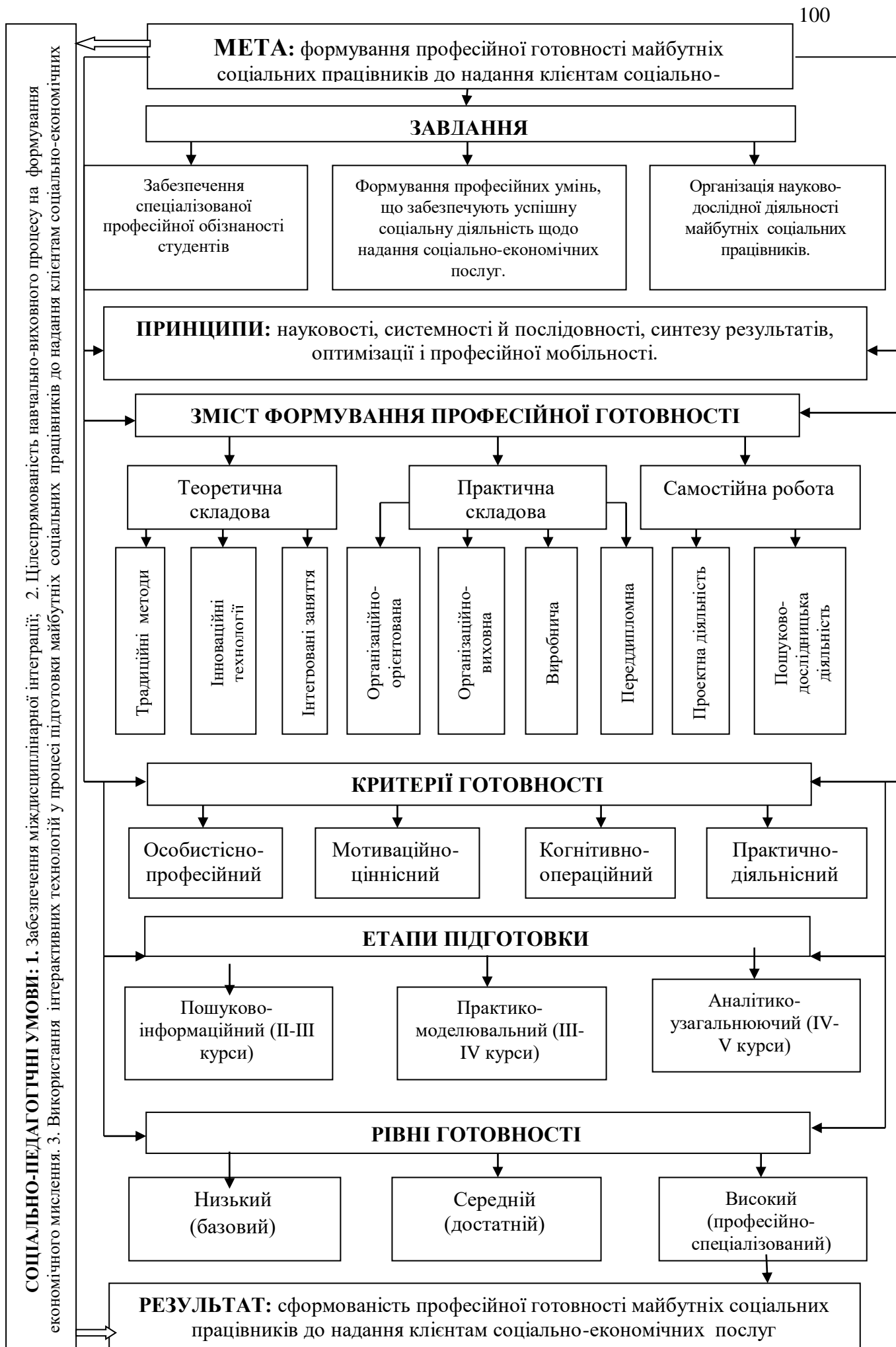

Рис. 2.1 Структура процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг

Основними структурними компонентами розробленої структури є: мета, принципи, завдання, зміст, етапи підготовки, компоненти і рівні готовності, результат. Забезпечують реалізацію такої програми відповідні соціально-педагогічні умови.

Для забезпечення мети, професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг спрямована на вирішення таких *ключових завдань*:

1. Забезпечення спеціалізованої професійної обізнаності студентів, що проявляється в отриманих знаннях про особливості і специфіку роботи соціального працівника з клієнтами, котрі потребують соціально-економічних послуг.

2. Формування професійних умінь, що забезпечують успішну соціальну діяльність щодо надання соціально-економічних послуг.

3. Організація науково-дослідної діяльності майбутніх соціальних працівників, з метою розвитку набутих умінь щодо ефективного надання соціально-економічних послуг.

У структурі процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг важливу роль відіграють *принципи*.

Принципи виступають у ролі основоположних, спрямовуючих положень, нормативних вимог до організації та проведення дидактичного процесу, виконання яких забезпечує його необхідну ефективність.

Сучасна професійна підготовка соціальних працівників має здійснюватися на основі реалізації основних принципів дидактики та сучасних концепцій професійного навчання. З позиції системного підходу теоретично процес навчання описується і якоюсь мірою визначається відповідними принципами і закономірностями, технологією, системою управління, практичними порадами [16]. В залежності від конкретного компоненту навчання соціальних працівників ми визначаємо основні

принципи, на яких ми зробили акцент при формуванні професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Ми визначили такі *принципи формування професійної* готовності: науковості, системності і послідовності, синтезу результатів, оптимізації і професійної мобільності.

Вважаємо, що всі зазначені принципи взаємообумовлюють і доповнюють один одного, а тому їх повна реалізація може сприяти максимально ефективному процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Вважаємо, що слід таким чином організувати *зміст* формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, щоб знання і вміння були особистісно-значущими і в них були закладені новітні досягнення з психології, соціальної педагогіки, економічної теорії, правознавства та в інших дисциплінах щодо організації якісного надання соціально-економічних послуг. Отже, організація змісту передбачає формування ґрунтовних теоретичних знань і практичних умінь та навичок майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

Структурність у розробці змісту формування професійної готовності фахівців до надання соціально-економічних послуг проявляється у включенні студентів у такі види діяльності як: теоретичне, практико-орієнтоване навчання, самостійна робота: науково-дослідна діяльність, проектна позааудиторна діяльність з метою формування професійної готовності до майбутньої практичної діяльності.

Що стосується теоретичної складової формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників щодо надання клієнтам соціально-економічних послуг, то тут необхідно зазначити, що традиційні методи викладання не відповідають ані потребам студентів, ані вимогам, які ставить перед випускниками навчальних закладів ринок соціальних послуг,

зокрема серед яких необхідність розвитку гнучкості мислення, уміння адаптуватися до швидких змін у житті, тощо. Це сприяло, що використання інноваційних технологій проблема теорії та практики вищої школи стали предметом дослідження у працях українських та російських науковців: В.Аношкіна [10], Н.Лапіна [144], В.Краснова [131], Л.Подимова [229], О.Пригожого [204], С.Смирнова [182], О.Шиловської [287] та ін.

Традиційне навчання в основному орієнтується на збереження і відтворення культури, забезпечує стабільність у соціумі за рахунок переважно репродуктивної діяльності студентів, формування практичних навичок, розвитку уваги і пам'яті. Інноваційне навчання – стимулює новаторські зміни в культурі, соціальному середовищі; орієнтоване на формування готовності особистості до динамічних змін у соціумі за рахунок розвитку здібностей до творчості, різноманітних форм мислення, а також здатності до співробітництва з іншими людьми. Саме тому ми відзначаємо, що застосування інтерактивних технологій навчання є важливою умовою у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників для здійснення професійних функцій на ринку соціально-економічних послуг.

Застосовуючи інноваційні технології ми також використовуємо мультимедійні технології, що дозволяє отримати певні результати [34, с. 36-43]:

- активну позиція студента;
- перехід процесу пізнання з категорії «вчити» до категорії «вивчати» свідомо й самостійно;
- інтерактивний зв'язок з різними освітніми ресурсами та співтовариствами;
- інформаційну насиченість та гнучкість методики навчання;
- «занурення» студента в оточення, яке мотивує і стимулює його до вивчення соціальних та економічних дисциплін, що підвищує ефективність

надання соціально-економічних послуг клієнтам в подальшій трудовій діяльності.

Підсумовуючи все вищевикладене, зазначимо, що організація викладання соціальних дисциплін з використанням інноваційних технологій навчання дає значну ефективність.

Перспективними в контексті досліджуваної проблеми є питання оптимального співвідношення інноваційних та традиційних методів викладання соціальних і соціально-педагогічних дисциплін у ВНЗ, розробка методичного забезпечення і для студентів, і для викладачів, а також підвищення кваліфікації викладачів у сучасних умовах використання інноваційних технологій. Важливим моментом є врахування показників зацікавленості у студентів та викладачів у застосуванні інноваційних методик та відповідно їх готовності до нових елементів навчального процесу, що вимагають сформованості спеціальних навичок та дій, які не є характерними та загальноприйнятими при використанні традиційної схеми підготовки соціальних працівників [180].

Що стосується форм організації занять, то тут, на наш погляд, слід звернути увагу на викладання професійно орієнтованих дисциплін у формі інтегрованих занять: лекційно-практичних та лекційно-лабораторних. Лекційно-практичне інтегроване заняття передбачає поєднання як виклад теоретичних положень, так і різні види практичних методів навчання, що виконуються студентами з метою закріплення одержаних теоретичних знань. В рамках лекційно-лабораторного інтегрованого заняття викладання теорії поєднується з груповою та індивідуальною роботою, зосередженою на виконанні заздалегідь розроблених завдань. Цей вид заняття сприяє наближенню навчального процесу до умов практичної роботи і моделювання конкретних ситуацій, оскільки він передбачає поділ академічних груп на невеликі підгрупи, в яких студент може глибше засвоїти алгоритм професійних дій та сформувати навички втручання в конкретні ситуації [231, с. 3-10].

Важливе місце у процесі формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг займають самостійні та практичні роботи студентів, які використовуються не тільки на етапах застосування знань, а й на етапах підготовки до їх засвоєння, сприйняття, осмислення, а також як джерело знань, створення проблемної ситуації. Вони знаходять широке застосування як засіб, що дає можливість студентам зробити самостійні висновки, внести у навчання елементи дослідження. До них відносяться організація проектної та пошуково-дослідницької діяльності. Процес формування професійної готовності майбутнього соціального працівника до надання клієнтам соціально-економічних послуг передбачає засвоєння знань у певному порядку, в певній системі. Навчальний матеріал чітко сплановується, розподіляється на логічні модулі, теми. Під час вивчення навчальних курсів встановлюються зовнішні та внутрішні зв'язки. Сектор соціальної роботи, в якому здійснюється реалізація соціально-економічних послуг, слід інтерпретувати як відкриту систему, на яку впливають макроекономічні і соціальні процеси та явища. Формування професійної готовності майбутніх спеціалістів буде ефективним при включенні студентів в активну діяльність, що дозволяє студентам усвідомлювати цілі діяльності, навчитися планувати, організовувати та контролювати діяльність, яка пов'язана з наданням соціально-економічних послуг клієнтам, які опинились у складних життєвих ситуаціях.

Науковці, які досліджували різні аспекти формування професійної готовності спеціалістів соціальної сфери: соціальних педагогів та соціальних працівників (А. Капська [112], О. Карпенко [117] Л. Міщик [168], І.Мигович [165], Е.Холостова [239]), дають свої поради щодо покращення педагогічних умов даного процесу. Заслужують на увагу висновки дисертаційного дослідження О.Москалюк „Формування професійної спрямованості у майбутніх соціальних педагогів". На думку автора запорука успішної підготовки майбутніх соціальних педагогів, ефективність формування

професійної спрямованості у студентів спеціальності "Соціальна педагогіка" залежить від використання широкого діапазону засобів, які впливають на їх розвиток і формування, а також від педагогічних умов: забезпечення чіткої орієнтації навчального процесу на професійну діяльність соціального педагога; використання у навчальному процесі форм і методів активного моделювання професійної діяльності соціального педагога; залучення студентів до пошукової діяльності по розв'язанню актуальних проблем у роботі соціальних педагогів; створення сприятливої емоційної атмосфери для активного професійного самовираження тощо [171, с. 14].

Так, Ю.Галагузова у своєму дослідженні «Теорія і практика системної професійної підготовки соціальних педагогів» стверджує, що якісна професійна підготовка соціальних педагогів об'єктивно можлива, якщо вона базується на несуперечливих теоретичних підходах, які виражають розуміння специфіки професійної діяльності соціального педагога, сутності соціальної педагогіки як галузі наукового знання, яка виступає ядром теоретичної підготовки соціальних педагогів, інтегруючої ролі практики в професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів. Однією із важливих умов ефективного функціонування системи професійної підготовки соціальних педагогів є її науково-методичне забезпечення, яке має бути: цілеспрямованим, системним, забезпечувати зв'язок теорії з практикою, активізувати залучення до науково-дослідної роботи в сфері соціальної педагогіки; сприяти швидкій адаптації студентів до умов вузу, давати студенту можливість на право вибору на всіх етапах навчання [58].

Таким чином, погоджуючись із Ю.Галагузовою, ми можемо стверджувати, що успіх формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг залежить від того, наскільки сильно позначені предметні, міжпредметні і межнаукові взаємодії. Якщо між науками немає інтеграції, слабо здійснюються міжпредметні зв'язки, то отримані знання будуть недостатньо міцними, прискорюється процес забування, студент нездатний цілісно

сприйняти світ, ефективно працювати з інформацією. Інтегративний підхід дозволяє знайти більш продуктивний варіант у процесі формування професійної готовності соціального працівника. У такому випадку інформаційний простір студента заповнено максимально - він бачить взаємозв'язок різних наук, здатний вибрати свій напрям дії. Інтегративність у процесі формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг ми розглядаємо, як необхідну педагогічну умову в першому розділі нашого дослідження.

Окремої уваги потребує процес практичної підготовки студентів в умовах ВНЗ. Одним із важливих завдань щодо опанування складовими практичної соціальної роботи на всіх рівнях є інтеграція теорії і практики професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Саме практика є своєрідним місцем перевірки глибини теоретичних знань, які здобуває у ВНЗ студент, вона є базисом, на якому здійснюється розуміння і засвоєння проблем, що мають місце в соціальній сфері. Емпіричне дослідження дозволило виявити, що практика допомагає студентам ще раз утвердитись у правильному виборі професії, сприяє розумінню того, що професія соціального працівника — це робота справжніх ентузіастів, людей милосердних і благородних, які потребують якісної професійної технологічної підготовки роботи з різними категоріями осіб, які опинились у складних життєвих обставинах.

Організація практики в Інституту соціальної роботи та управління НПУ імені М.П. Драгоманова передбачає конкретну практику на всіх ОКР - «бакалавр», «спеціаліст», «магістр». Формування і закріплення професійних навичок студентів здійснюється у процесі таких видів практик, як професійно-орієнтованої, організаційно-виховної, виробничої (стажерської) і переддипломної, в рамках яких студенти мають можливість дізнатися про діяльність соціальних служб різних рівнів, діяльність державних та недержавних соціальних установ [105, с. 4-7].

Зокрема, навчальна професійно-орієнтована практика, що в основному носить ознайомлювальний характер на першому курсі відбувається після навчальних курсів «Вступ до спеціальності», «Історія соціальної роботи» у соціальних службах і сприяє ранній соціальній орієнтації майбутніх спеціалістів. Саме тут вони отримують інформацію про різні напрямки соціальної роботи, про організаційні структури соціальної сфери горизонтального рівня. Професійно-орієнтована практика на другому курсі вже має риси частково активної практики і проводиться після курсів «Психологія», «Соціальна педагогіка», «Соціальне страхування» «Прикладні методики в соціальній роботі» і створює умови для виконання деяких функцій дублера соціального працівника, це передбачає, що майбутній спеціаліст може реально побачити свої функції і можливі методи впливу на об'єкт соціальної роботи.

Практика третього курсу передбачає знання дисциплін «Основи економічної теорії», «Соціальна психологія», «Психологія особистості», «Технології соціальної роботи», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», вона забезпечує відпрацювання методів і технологій роботи з різними категоріями населення, зокрема, з категоріями, які потребують соціально-економічних послуг.

На четвертому курсі студенти мають опанувати такі дисципліни, як «Соціальна робота в сфері зайнятості населення», «Рекламно-інформаційні технології», «Соціальна політика в Україні», «Менеджмент соціальної роботи». Вона поглиблює знання студентів у галузі технологій роботи з користувачами соціальних послуг, службового законодавства, організаційних структур соціальної сфери. Розпочинається вивчення проблем, пов'язаних із соціальним управлінням.

На завершальному етапі навчання (на рівні магістратури) відбувається управлінська і переддипломна практики, які тривають загалом десять тижнів. Вони проводяться, як правило, в тих організаціях, де

випускники планують працевлаштуватися. Підсумком практики є підготовка і захист дипломного проекту.

В Україні виробнича практика відбувається, в основному, на випускних курсах, в момент безпосередньої підготовки студентів до спеціальності. За таких умов наперед створюється проблема відриву теоретичних знань від практичних навичок, проявляється вузькість і схоластичність у виробленні умінь спеціалістів соціальної роботи. Саме тому, на наш погляд, у процесі фахової підготовки соціальних працівників доречно застосувати безперервну практику протягом усього періоду навчання в університеті. Вона є невід'ємною частиною навчального процесу і виступає активним засобом формування у студентів професійних навичок і умінь. Ефективність її проведення залежить від успішної співпраці трьох суб'єктів, які є учасниками даного процесу: кафедр соціальної роботи, практичної психології, соціальних закладів (баз практики), студентів-практикантів.

Основною ознакою практик має бути те, що конкретні їх види (професійно-орієнтована, дослідницька, виробнича, переддипломна, тощо) повинні базуватись на тих знаннях, які студент отримує під час аудиторних занять.

Існують труднощі і у соціальних закладах, які приймають на практику студентів. Найчастіше проблемним є створення належних умов для її проходження, а саме:

- створення можливостей, які соціальний заклад може надати студенту у відповідності до вимог ВНЗ кожної з практик;
- створення умов для творчої роботи та експериментальних програм;
- розробка на основі індивідуального плану-завдання студента робочого орієнтовного плану соціального закладу (наприклад, на тиждень);

- надання практикантам можливостей працювати в різних структурних підрозділах закладу, з різними спеціалістами, брати участь у засіданнях, нарадах, ін.;

- здійснення контролю і надання допомоги під час практики;

- підтримка й активне спрямування студентів з правом вибору і правом на власну думку, допомога у критичному оцінюванні власного досвіду і узагальненні отриманих знань та умінь;

- адекватне оцінювання практикантів.

У процесі практичної підготовки студентів з метою застосування навичок надання клієнтам соціально-економічних послуг запроваджено бази практик, що безпосередньо належать до інфраструктури соціального забезпечення: Фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, недержавні пенсійні фонди, широка мережа страхових компаній, благодійні фонди та благодійні організації, територіальні центри соціального обслуговування, управління соціального захисту населення тощо. Доповнено програми виробничих практик студентів спеціальності «Соціальна робота» такими завданнями: ознайомитися зі специфікою роботи соціального працівника щодо надання соціально-економічних послуг та індивідуальним планом такої роботи; обґрунтувати доцільність напрямів і видів соціально-економічних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; проаналізувати реальні труднощі, з якими стикаються соціальні працівники, взаємодіючи із клієнтами, які потребують соціально-економічних послуг; визначити оптимальні технології роботи, які використовують спеціалісти в установах соціального забезпечення; здійснити оцінку потреб клієнта, який потребує соціально-економічних послуг, оцінку рівня його матеріального забезпечення, визначити види соціальних допомог або пільг, на які має право клієнт, досвіду соціального працівника, який надає соціально-економічні послуги.

Розроблена структура характеризується, насамперед цілісністю: зміст професійної підготовки спрямовано на формування основних показників професійної готовності за конкретно визначеними критеріями: особистісно-професійного, мотиваційно-ціннісного, когнітивно-операційного, практично-діяльнісного. Зазначені критерії відображають особистісно-професійні якості, професійну спрямованість особистості та ціннісно-мотиваційні аспекти його діяльності, а також професійні знання та уміння соціального працівника, який здатний до якісного надання соціально-економічних послуг для різних груп клієнтів.

Таким чином, формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг здійснюється в основному завдяки змісту навчальних предметів і професійних знань та умінь, що формуються у процесі оволодіння навчальними дисциплінами та у процесі проходження практик. Отже, в процесі створення структури процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, ми повинні реалізувати визначені положення:

- внести зміни до навчального лекційного курсу дисциплін, що безпосередньо пов'язані з оволодінням студентами знаннями та уміннями надавати соціально-економічні послуги різним групам клієнтів («Соціальне забезпечення населення», «Система служб соціального забезпечення», «Соціальне страхування», «Економічні основи соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», «Маркетинг соціальних послуг», «Соціальна робота у сфері зайнятості»);
- розробити економічно-орієнтовані завдання (необхідно тісно пов'язати запропоновані для розгляду приклади з відповідними програмами курсів і скласти вправи, задачі та практичні ситуації, що наповнені економічним змістом). Це дасть можливість показати доцільність використання економічного категоріального апарату у процесі надання соціально-економічних послуг);

- внести зміни до педагогічних технологій навчання студентів з метою формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг, а саме - застосування інтерактивних методик у процесі фахової підготовки;

- організувати позааудиторну і науково-дослідну роботу студентів (робота у студентському науковому гуртку, проблемних групах, участь у науково - практичних конференціях, тощо);

- внести доповнення до змісту виробничої практики, де студенти можуть використовувати знайомі їм форми і методи надання соціально-економічних послуг.

Необхідно зазначити, що практична підготовка майбутніх соціальних працівників не зводиться до простої передачі досвіду спеціалістом соціальних установ практиканту. Інтеграція знань, умінь, навичок і цінностей та застосування їх у реальній ситуації — це мистецтво, яким студент в основному повинен оволодіти самостійно.

Процес формування професійної готовності студентів проходить *декілька етапів*. Так, нами виділено три основні етапи професійної підготовки до надання соціально-економічних послуг клієнтам:

I – пошуково-інформаційний (II-III курси);

II – практико-моделювальний (III-IV курси);

III – аналітико-узагальнюючий (IV-V курси).

Пошуково-інформаційний етап характеризується розширенням знань студентів про особливості соціальної сфери, зокрема, розпочинається здобуття першого досвіду системи соціального страхування. Саме на цьому етапі студенти вчаться аналізувати соціальні, соціально-педагогічні, соціально-психологічні та економічні проблеми різних категорій осіб. У процес навчання додаються завдання сформувати навички оволодіння активними формами навчання, навички роботи зі спеціальною науковою літературою. Також додаються практичні навички роботи з волонтерської

діяльності. Особлива роль у підготовці студентів на даному етапі відводиться тренінговим програмам (комунікативним, особистісного зростання, самопізнання та ін.).

Практико-моделювальний етап характеризується засвоєнням студентами певних зразків соціально-економічних ситуацій. Саме на цьому етапі в роботу вводиться соціально-технологічний практикум у різних соціальних установах, у тому числі й тих, що надають соціально-економічні послуги. Серед таких установ доцільно назвати центри територіального обслуговування громадян, будинки – інтернати для інвалідів, служби зайнятості, Фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, відділи праці та соціального захисту населення, страхові компанії із страхування життя, недержавні пенсійні фонди, благодійні організації, громадські організації.

У цей період особлива увага приділяється вдосконаленню комунікативних умінь з особами, які потребують соціально-економічних послуг, представниками державних установ, з колегами. Водночас передбачається, що під час вивчення курсу «Соціальне забезпечення населення» студенти мають навчитися визначати види та розміри матеріальних допомог для різних категорій населення, котрі потребують соціально-економічних послуг, моделювати соціально-економічні ситуації щодо покращення умов життєдіяльності конкретних осіб. У даний період студенти оволодівають вміннями адекватно оцінювати результати своєї роботи, нести відповідальність за свої дії, шукати ефективні і адекватні до ситуації способи вирішення конкретних ситуацій, що торкаються системи соціального забезпечення.

І найскладнішим етапом, на нашу думку, є *аналітико-узагальнюючий етап*, оскільки він передбачає достатній розвиток професійного мислення. І в нашому випадку саме - економічного мислення. На даному етапі завершується формування цілісного уявлення про систему соціальної роботи взагалі та соціальну роботу в системі надання соціально-економічних послуг

зокрема. Визначаються уміння фахівця проаналізувати, знайти шляхи вирішення та уміння вирішувати складні соціально-економічні ситуації окремої особи чи групи осіб. Саме на цьому етапі відшліфовуються професійні вміння, оскільки студенти включаються в дослідницьку роботу. Завершальним етапом є вивчення студентами курсу «Економічні основи соціальної роботи», що остаточно дає можливість показати системність соціально-економічних явищ у суспільстві, встановити взаємозв'язки соціально-економічної політики та соціальної роботи, соціальних та економічних процесів.

Слід зауважити, розгортання процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників слід забезпечувати на фоні виявлених і обґрунтованих (п. 2.2) соціально-педагогічних умов. Таким чином, ми можемо стверджувати, що, реалізувавши у навчально-виховному процесі підготовки соціальних працівників *соціально-педагогічні умови*: забезпечення міждисциплінарної інтеграції у змісті теоретичної підготовки майбутніх соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг клієнтам; цілеспрямованість навчально-виховного процесу на формування економічного мислення майбутніх соціальних працівників з метою ефективного надання соціально-економічних послуг; використання інтерактивних технологій у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, – можна забезпечити високу результативність процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічні послуги.

Необхідно зазначити, що особливого значення набуває розробка і упровадження розробленого процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, яка передбачає цілісний процес формування у майбутніх соціальних працівників позитивного ставлення до надання соціально-економічних послуг, професійного мислення, у тому числі й

економічного, високої освіченості, усвідомлення значення загальнолюдських і професійних цінностей.

Якісна оцінка результатів навчальної роботи визначається критерієм, що характеризується ступенем досягнення поставленої мети. Принцип відтворення у структурі процесу навчання та його результатів, який передбачає досягнення результатів за умови використання певного змісту, методів, форм навчання й відносно сталих інших факторах (рівень підготовки викладачів і студентів, соціальне середовище, матеріальна база навчального закладу). Крім цього, він включає можливість повторення циклів навчання, впровадження дидактичної техніки [88; 109, с. 83-95; 281, с. 9-15; 282, с. 125-133]. Як наголошує Г.Смирнова, для того, щоб розробити й запровадити у практику найбільш економічні, ефективні й максимально індивідуалізовані дидактичні процеси, що забезпечують можливість найкоротшим шляхом досягти навчальних цілей, потрібно мати чітку модель підготовки спеціаліста. Результати сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних оцінено через призму виявлених *рівнів готовності* студентів до здійснення такої діяльності: низького (базового) рівня, середнього (достатнього) рівня, високого (професійно-спеціалізованого) рівня.

Результатом проектування є сформованість професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, що передбачає опанування суті всіх показників готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг за визначеними критеріями.

Особистий теоретико-практичний потенціал майбутнього соціального працівника повинен включати високий рівень сформованості всіх показників готовності за визначеними критеріями щодо надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Ми виходили з того, що розроблена нами структура є конкретною програмою для організації і проведення експериментального етапу

дослідження. Вважаємо, що в результаті впровадження розробленої структури майбутній соціальний працівник зможе ефективно застосовувати здобуті знання під час навчання на практиці, у своїй професійній діяльності, нетрадиційно мислити, використовувати у своїй професійній діяльності інноваційні технології з надання клієнтам соціально-економічних послуг, самостійно опрацьовувати й аналізувати ситуації щодо покращення показників життєдіяльності осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах у результаті якісного надання соціально-економічних послуг. Розроблена і упроваджена структура процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг відображає організаційно-педагогічного забезпечення, що виступало одним із завдань нашого дослідження.

Подальші перспективи наших досліджень буде спрямовано на системно-функціонування обґрунтування значених соціально-педагогічних умов у навчально-виховному процесі під час професійної підготовки майбутніх соціальних працівників.

2.2. Соціально-педагогічні умови формування професійної готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг

Практика доводить, що будь-яка система вдало функціонує та розвивається за певних умов. Отже, формування готовності студентів до надання соціально-економічних послуг у майбутній практичній діяльності може бути ефективним при створенні спеціального комплексу соціально-педагогічних умов.

Поняття «умова» розглядається як «сукупність чинників, що впливають на кого-небудь, що-небудь, що створюють середовище, в якому

відбувається щось. Умова характеризує постійні чинники суспільного, побутового та іншого оточення» [238, с. 625].

Водночас «умова» розглядається і як «сукупність об'єктів (речей, процесів, відносин тощо), необхідних для виникнення чи існування зміни даного об'єкта (що зумовлюється)» [275, с. 286].

З філософської точки зору, умова – це фактори, завдяки яким річ або процес виникає й існує.

У педагогіці поняття «умова» розглядається як «сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх впливів, що діють на фізичний, психологічний, моральний розвиток людини, її поведінку, виховання, навчання, формування особистості» [195, с. 36].

У свою чергу Ю.Бабанський стверджує, що «ефективність педагогічного процесу закономірно залежить від умов, у яких він проходить» [16], а Р.Серьожнікова під «педагогічними умовами» розуміє сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів [225].

У своєму дослідженні ми будемо ґрунтуватись на понятті, що педагогічні умови – це структурна оболонка педагогічних технологій, механізмів і педагогічних моделей; завдяки педагогічним умовам реалізуються компоненти технології. Отже, педагогічні умови повинні віддзеркалювати структуру готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг і вмещувати передбачені моделлю, завданнями технологію формування професійної готовності.

Реалізація соціально-педагогічних умов у вищих навчальних закладах передбачає: забезпечення організаційно-педагогічного й психолого-педагогічного супроводу професійної підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери, що здійснюють надання соціально-економічних послуг; вдосконалення системи професійної підготовки соціальних кадрів для роботи в умовах профільного навчання; визначення технологій (форм і

методів) інформаційної підтримки процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних в реальних умовах фахової підготовки. Специфіка соціально-педагогічних умов детермінована не лише сутністю і змістом професійної підготовки майбутнього спеціаліста соціальної сфери, але й особливостями профілізації сучасної вищої школи, що, у свою чергу, потребує нових підходів щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів соціальної роботи.

Необхідність формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг у процесі навчальної діяльності дозволили нам зробити висновок про те, що формування такої готовності можливе лише при широкому впровадженні в навчальний процес сучасних педагогічних технологій, таких, як модульне і проектне навчання. Важливе місце при цьому займають самостійні і практичні види діяльності студентів, які використовуються не тільки на етапах практичного застосування знань, але й на етапі підготовки до їх сприйняття, осмислення, засвоєння. До таких видів діяльності належать організація проектної та пошуково-дослідницької діяльності, методики консультації спеціалістів, підприємців та ділові ігри. При цьому одним із домінуючих методів є стимулювання і мотивації діяльності.

Таким чином, необхідність формування професійної готовності студентів до надання соціально-економічних послуг у подальшій професійній діяльності дозволили нам зробити висновок про те, що цей процес є можливим лише за умови упровадження в навчальний процес сучасних педагогічних технологій, оскільки вони, на нашу думку є таким способом організації процесу, який «запускає» внутрішні механізми професійного розвитку особистості.

Практика засвідчує, що ефективність професійної діяльності фахівця у сфері надання соціально-економічних послуг значною мірою зумовлені рівнем його компетентнісної підготовки. Тому, при виявленні комплексу

педагогічних умов ми враховуємо методологічні підходи. Зокрема, Л.Міщик в основу професійної підготовки формування особистості соціального працівника закладає системний, особистісно-діяльнісний та індивідуально-творчий підхід. З позиції системного підходу всі ланки педагогічної освіти повинні максимально активізувати стан всі основні структурні компоненти особистості соціального педагога в їх єдності. Реалізація особистісно-діяльнісного підходу передбачає моделювання і процес навчання та виховання готовності студентів до соціально-педагогічної діяльності. Індивідуально-творчий підхід, долаючи масово-репродуктивний характер сучасної педагогічної освіти, виводить його на особистісний рівень, забезпечує прояв і формування у студентів творчої індивідуальності [168].

Виходячи із завдань нашого дослідження, ми спираємось на системний, особистісно-орієнтований та діяльнісний підходи у процесі фахової підготовки соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг.

У педагогічних дослідженнях термін "системний підхід" почав застосовуватися лише в 60-ті роки ХХ ст. західними вченими, які розробляли стратегії досліджень у галузі педагогічних технологій. Зокрема, М.Нейл зазначав, що системний підхід в "технології" навчання представляє особливий метод дослідження, що застосовується для знаходження ефективних способів вивчення, планування та організації педагогічних ситуацій на практиці.

Системний підхід у педагогічній науці заснований на положенні про те, що специфіка педагогічного процесу, розмаїття його сторін, елементів, відносин, внутрішніх і зовнішніх факторів функціонування припускає необхідність його системного вивчення та побудови (Р.Атаханов [91], В.Афанасьєв [14], В.Загвязинський [91], В.Сластьонін [232] та ін.).

Зокрема, Н.Кузьміна розкрила поняття «педагогічна система», як «множину взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, що

підпорядковані меті виховання, освіти та навчання покоління, що зростає та дорослих людей» [141, с.46-49].

Згідно з цим підходом навчання соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг досліджується нами як цілісна система, компонентами якої є мета, зміст, методи, засоби, форми і результати навчання.

Враховуючи, що основою системи навчання студентів – майбутніх спеціалістів соціальної роботи є змістовий і процесуальний компоненти, а межами – мета і результати навчання для здійснення у майбутньому професійної діяльності, ми вважаємо за доцільне змоделювати процес формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Аналіз останніх наукових досліджень з приводу особистісно-орієнтованого підходу свідчить, що в даному аспекті існує кілька напрямків: розкриття «парадигмальної формули» сучасного гуманістичного підходу (І.Зязюн [105], С.Подмазін [191], А.Маслоу [157]); визначення засобів особистісно-орієнтованого навчання і виховання учнів та студентів (І.Бех [28], Є.Бондаревська [40] та ін.).

До розробки педагогічних технологій використання особистісно-орієнтованого підходу в процесі фахової підготовки необхідно дотримуватись наступних вимог: діалог, діяльнісно-творчий характер, спрямованість на підтримку індивідуального розвитку студентів, надання їм необхідного простору для прийняття самостійних рішень, вибору змісту та засобів навчання. Завдяки особистісно-орієнтованому підходу забезпечується розвиток і саморозвиток особистості майбутнього фахівця на основі його індивідуальних особливостей. Студент оволодіває знаннями про нові педагогічні технології, прийоми та відкриті викладачем або краще самими студентами (емоційний вплив) переваги чи доцільності їх використання для вирішення конкретної проблеми, які допомагають

сформувати потребу у нових педагогічних технологіях та заохотити студентів до педагогічного дослідження.

Дослідники А.Гаєвська і В.Щирба [57] вважають, що поняття особистісно-орієнтованого навчання пов'язане, насамперед, з такими категоріями, як підтримка, формування, знаходження, розвиток особистості, з одного боку, та самореалізація, саморозвиток, адаптація, саморегуляція, самозахист, самовиховання – з іншого.

Ми вважаємо, що особистісно-орієнтований підхід до навчання може бути реалізований, якщо майбутній спеціаліст у сфері надання соціально-економічних послуг має можливість: реально оцінити свої інтелектуальні особистісні якості й специфіку психічних процесів (пам'яті, уяви, уявлення, волі); самостійно формулювати цілі своєї життєдіяльності і пов'язані з цим цілі навчальної діяльності під час вивчення гуманітарних дисциплін; прогнозувати результати своєї навчальної діяльності та її практичну значущість для розвитку професійної компетентності; адекватно оцінювати свою поведінку у навчальному середовищі й коректувати її під впливом нових навчально-пізнавальних завдань; диференціювати навчальні й життєві труднощі та їх особистісний смисл у процесі професійного становлення.

Розглядаючи зміст діяльнісного підходу, ми виявили, що він ґрунтується на визнанні діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. Цей факт обумовлює необхідність реалізації у педагогічному дослідженні і практиці діяльнісного підходу, що тісно пов'язаний з особистісним.

Застосування діяльнісного підходу – це вивчення певної активності (процесу) з боку структурних елементів діяльності, серед яких, як правило, вказуються: мотив, мета, суб'єкт, предмет, процес, засоби, умови, результат [145, с.86; 147, с.38; 190, с.31].

У педагогіці діяльнісний підхід передбачає створення умов для активної позиції суб'єкта діяльності, завдяки чому відбувається свідоме, міцне засвоєння ним певного досвіду. Принципи діяльнісного підходу

повинні пронизувати всі сторони навчального процесу - процес пізнання, осмислення, сприйняття, закріплення, практичного застосування отриманих знань, умінь і навичок. У зв'язку з цим особливе значення мають активні творчі методи навчання, дослідницькі проблемні методи, використання інформаційно-пояснювальних видів навчання, методик програмного-алгоритмічного типу, проектні методи, дискусії, ділові ігри, презентації нових послуг, проблемне консультування, форми творчої організації навчання, перехід від інформаційно-пояснювального навчання до діяльнісного, розвиваючого, забезпечення вільної пошукової діяльності студентів у великих обсягах інформації.

І в усіх дидактичних сучасних концепціях центром стає особистість, яка навчається, її мотиви, інтереси, споживи, здібності, бажання, наміри, стилі діяльності. У зв'язку з цим для забезпечення ефективності навчання необхідно, щоб особливості побудови й організації навчального процесу відповідали мотиваційній сфері студента, оскільки із зростанням мотивації підвищується творча активність, інтелектуальні можливості, підсилюється пізнавальна діяльність майбутніх фахівців, що дозволяє інтенсифікувати досягнення результатів і мети діяльності.

Як свідчать емпіричні дослідження діяльнісний підхід передбачає активність майбутнього спеціаліста в умовах конкретних ситуацій (обґрунтування, виділення, перетворення, стиснення).

В сучасних умовах ускладнення структури знань, коли не все можна продемонструвати, важливого значення набуває розвиток самостійності, здатності шляхом «живого споглядання» і подальшого абстрагування виділяти те, що є корисним для практичної діяльності. З точки зору методології такий освітній процес повинен базуватися на діяльнісному підході, з точки зору форм навчання - на індивідуалізації або хоча б диференціації навчання в однорідних групах, а з точки зору методики - на поєднанні алгоритмічних і евристичних процедур як інструментів діалектичного використання репродуктивних умінь і творчих здібностей.

Діяльнісний підхід вимагає спеціальних зусиль, спрямованих на відбір і організацію діяльності студента, на активізацію і переведення його в позицію суб'єкта пізнання, праці та спілкування, що, в свою чергу, передбачає вироблення умінь обирати ціль, планувати діяльність, організовувати, виконувати, регулювати, контролювати її, аналізувати і оцінювати її результати. Перш за все, йому відводиться роль стратегії гуманізації освіти, а поєднання діяльнісного, особистісного і діалектичного підходів виступає в якості методологічної основи навчального процесу (В.Краєвський [130], В.Сластьонін [233]). Окремими авторами теорія навчальної діяльності, діяльнісний підхід приймаються як основа технологізації навчального процесу (П.Самойленко [222], В.Сластьонін [232]), причому діяльність особистості є тим механізмом, який дозволяє перетворити сукупність зовнішніх впливів в ефективне самостворення особистості.

Характеристика визначених підходів дозволяє виокремити соціально-педагогічні умови формування професійної готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг у подальшій професійній діяльності. До таких умов належать:

1. Забезпечення міждисциплінарної інтеграції у змісті теоретичної підготовки майбутніх соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг клієнтам.

2. Цілеспрямованість навчально-виховного процесу на формування економічного мислення майбутніх соціальних працівників з метою ефективного надання соціально-економічних послуг.

3. Застосування інтерактивних технологій у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Першою умовою підвищення ефективності підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг є забезпечення міждисциплінарної інтеграції у змісті теоретичної підготовки

майбутніх соціальних працівників, яка проявляється у педагогічному, психологічному, соціологічному, економічному та юридичному аспектах проблеми, що досліджується

Організація практичної діяльності соціального працівника до надання клієнтам соціально-економічних послуг щодо своєчасного інформування, виявлення та практичної допомоги особам, які опинились у складних життєвих обставинах і потребують соціально-економічних послуг, перш за все, зосереджується на вивченні майбутніми соціальними працівниками причин малозабезпеченості, бідності та складних життєвих соціально-економічних ситуацій як соціально-економічних явищ, а також дослідження природи поведінки осіб, що потребують соціально-економічних послуг від спеціалістів соціальної роботи. Спираючись на те, що освіта повинна будуватись на основі взаємозв'язку між окремими навчальними предметами [25], ми вважаємо, що для ефективного формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг необхідно спроектувати процес їх підготовки до цієї діяльності з урахуванням внутрішньо-предметних і міждисциплінарних зв'язків, спираючись на знання з таких галузей науки, як психологія, соціальна педагогіка, економічна теорія, соціологія, правознавство.

Характеризуючи міжпредметні зв'язки, слід зазначити, що у Педагогічному словнику вони тлумачаться як «дидактичний засіб, який передбачає комплексний підхід до формування й засвоєння змісту освіти, що дає можливість здійснювати зв'язки між предметами для поглибленого, всебічного розгляду найважливіших понять, явищ». На думку С. Гончаренко міжпредметні зв'язки відображають комплексний підхід до виховання й навчання, що дозволяє виділити як головні елементи змісту освіти, так і взаємозв'язки між навчальними предметами. На будь-якому етапі навчання міжпредметні зв'язки виконують виховну, розвиваючу й детермінуючу функцію, оскільки підвищують продуктивність перебігу психічних процесів [63, с. 210].

В.Максимова зазначає, що визначити роль міжпредметного матеріалу на занятті допоможе усвідомлення характеру взаємодії між елементами окремих дисциплін – лінійної (нові знання служать для поглиблення вже набутих); протилежної (нові знання уточнюють або й спрямовують засвоєнні раніше відомості); проблемної (нові знання створюють умови для розв’язання навчального завдання). Правильній побудові заняття сприятиме розуміння характеру змістових зв’язків, які можуть бути синхронними (матеріал суміжних дисциплін опрацьовується одночасно), репродуктивними (спиратися на засвоєне з інших предметів), перспективними (певне питання розглядається лише в основних рисах з орієнтацією на більш докладне вивчення на заняттях з іншого предмету) [153].

Що стосується формування професійної готовності соціального працівника до надання клієнтам соціально-економічних послуг, то ми визначили взаємозв’язок між такими навчальними дисциплінами, як «Технології соціальної роботи», «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів», «Прикладні методики в соціальній роботі», «Соціально-правовий захист населення», «Соціальне забезпечення населення», «Соціальне страхування», «Система служб соціального забезпечення», «Інноваційні методики в соціальній роботі», «Соціальна робота у сфері зайнятості населення». Для того, щоб зрозуміти причини та можливі чинники появи малозабезпеченості та бідності, можливі соціальні ризики, які обумовлюють повну або часткову втрату працездатності, що зумовлює втрату трудового або інших видів доходів, необхідно з’ясувати причини та наслідки впливу соціально-економічних процесів на соціальний добробут суспільства, що, у свою чергу, є неможливим без економічних знань та знань нормативно-правових актів, які регулюють надання соціальної допомоги, пільг, субсидій, фінансових компенсацій для осіб, котрі опинились у складних життєвих обставинах.

Тому необхідно побудувати процес підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг на застосуванні інтеграції знань з різних дисциплін. Логіка опису запропонованої умови вимагає створення структури міждисциплінарної інтеграції з позиції підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, яка розкривала взаємозв'язок між циклами навчальних дисциплін і конкретними предметами (рівень міждисциплінарних зв'язків).

Спираючись на розробки М.Малькової [154], окреслимо такі аспекти міждисциплінарної інтеграції в контексті формування готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг:

- медико-біологічний (взаємозв'язок між станом здоров'я, спадковими й вродженими порушеннями психічного й фізичного розвитку, травмами, набутими у процесі виконання трудової діяльності й потребами і можливостями в отриманні соціально-економічних послуг);
- соціально-економічний (взаємозв'язок між рівнем трудових та нетрудових сукупних доходів сім'ї, матеріального стану домогосподарств, наявних непрацевдатних членів сім'ї, безробітних, пенсіонерів, ін., також непристосованості до життя у соціумі і трудових колективах й можливостями отримання соціально-економічних послуг);
- психологічний (взаємозв'язок між психічними станами осіб, які опинились у складних життєвих обставинах, поява стресу та невірноваженості в період економічних криз, порушень макроекономічної рівноваги (безробіття, гіперінфляція і т.ін), стихійних лих травм та захворювань й можливостями отримання соціально-економічних послуг);
- соціально-правовий (взаємозв'язок між існуючими законодавчими нормами, появою нових нормативно-правових документів або їх зміни, реформування податкової системи та відповідних обсягів сплати податків та

загальнообов'язкових страхових внесків й можливостями отримання соціально-економічних послуг);

- педагогічний (зв'язок між змістом освітніх програм, психофізіологічними особливостями осіб, які навчаються, темпами психологічного, інтелектуального, морального, духовного розвитку й навчання, відсутністю інтересу до навчання, закритістю для позитивного педагогічного досвіду й можливостями отримання соціально-економічних послуг).

Відповідно до вищезазначеного, нами було розроблено структуру міждисциплінарної інтеграції (рис.2.2).

Дана структура передбачає поступове оволодіння майбутніми спеціалістами необхідними знаннями в аспекті дисциплін, які впливають на формування готовності майбутніх соціальних працівників до ефективного надання соціально-економічних послуг.

При визначеній структурі процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників прогнозується, що студенти отримують необхідні знання з різних дисциплін про один конкретний об'єкт (соціально-економічний, соціально-правовий, медико-біологічний, педагогічний і психологічний аспекти досліджуваної проблеми й, звичайно, фахові дисципліни), таким чином процес підготовки носитиме інтеграційний характер і забезпечуватиме повноцінну підготовку студента. Науковці [25, с. 3-9] пропонують три рівні інтеграції змісту підготовки, які представлені рівнем міждисциплінарних зв'язків (його джерелом виступають загальні структурні елементи змісту освіти, перенесення яких може здійснюватись у напрямку будь-яких дисциплін); рівнем дидактичного синтезу (передбачає інтеграцію форм навчальних занять); рівнем цілісності (змістовна й процесуальна інтеграція в рамках утворення нового цілісного предмета й розв'язання всіх дидактичних завдань інтегрованих курсів).

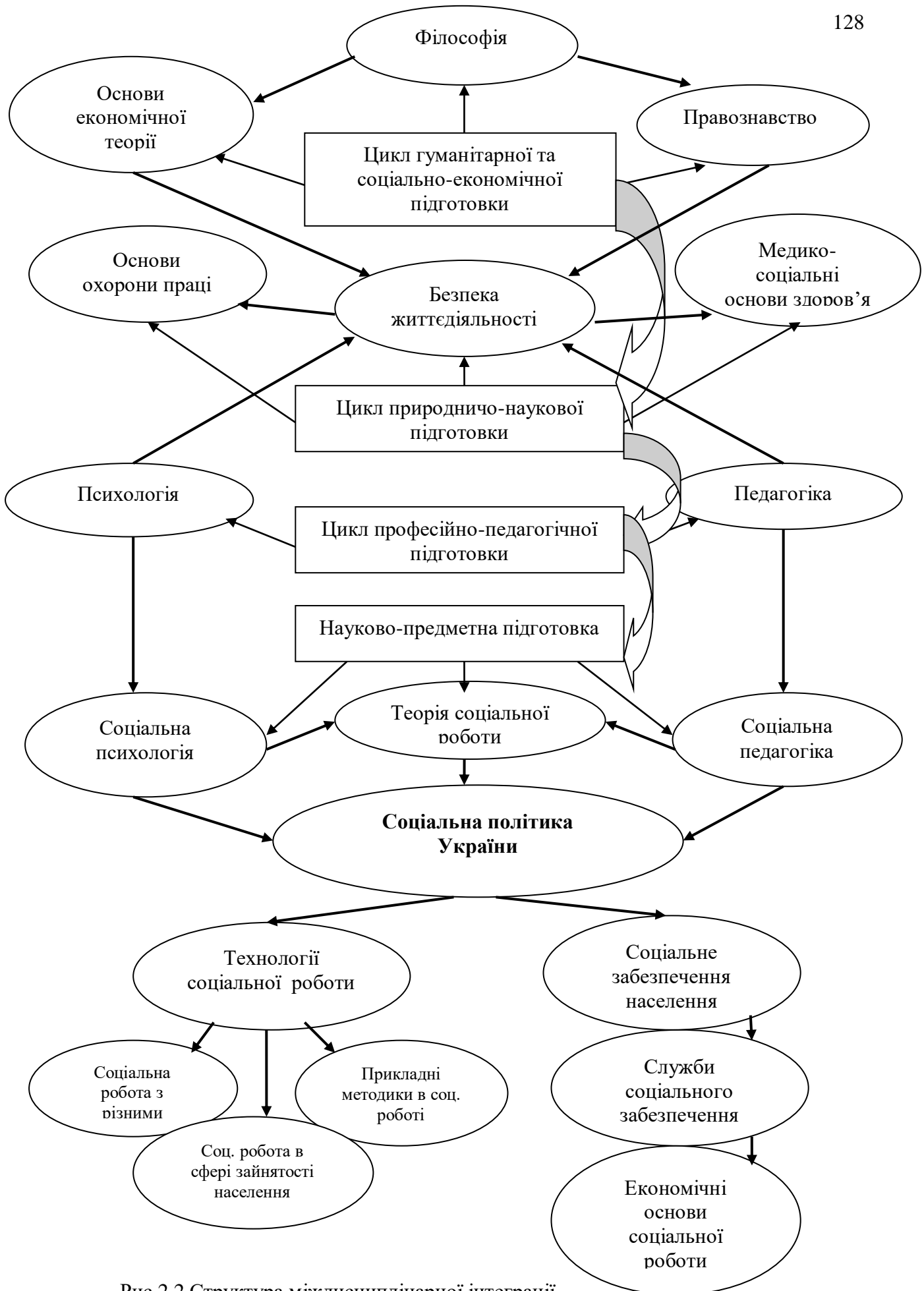

Рис.2.2 Структура міждисциплінарної інтеграції

Оскільки міждисциплінарні зв'язки є вихідними елементами дидактичних систем, то взаємозв'язок навчальних дисциплін можна назвати міждисциплінарною інтеграцією.

Визначаючи міждисциплінарну інтеграцію можна характеризувати як взаємопроникнення змісту різних навчальних дисциплін та створення освітнього потенціалу за рахунок використання педагогічних методів, засобів і організаційних форм навчання [24].

Така інтеграція вимагає комплексного розв'язання завдань, серед яких можна назвати діяльність соціального працівника щодо надання соціально-економічних послуг клієнтам.

Рівень цілісності міждисциплінарної інтеграції, тобто змістова й процесуальна інтеграція в рамках створення нового цілісного предмета й розв'язання всіх дидактичних завдань інтегрованих курсів, реалізовувалася нами у розроблених навчальних курсах «Соціальне страхування», «Соціальне забезпечення населення», «Економічні основи соціальної роботи», «Служби соціального забезпечення», «Маркетинг соціальних послуг».

Останній рівень міждисциплінарної інтеграції – рівень дидактичного синтезу, який передбачає інтеграцію форм навчальних занять. Тут можна використовувати як традиційні форми: лекції, практичні заняття, так і заняття у формі тренінгів, лабораторні заняття, де майбутнім соціальним працівникам пропонуються проблемні, пошукові завдання. З метою формування у майбутніх соціальних працівників готовності до надання соціально-економічних послуг було розроблено для студентів спеціальності «Соціальна робота» освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» і «магістр» дисципліну «Економічні основи соціальної роботи» та відповідне навчально-методичне забезпечення до неї.

Узагальнюючи зазначене, ми розробили структуру взаємозв'язків соціально-економічних послуг з іншими видами соціальних послуг, уміння надавати яких формується у майбутніх соціальних працівників за допомогою міждисциплінарної інтеграції (рис. 2.3).

Другою соціально-педагогічною умовою формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг визначено цілеспрямованість навчально-виховного процесу на формування економічного мислення у майбутніх соціальних працівників, як основи для ефективного надання соціально-економічних послуг.

Необхідність дослідження формування економічного мислення у системі професійної підготовки соціальних працівників обумовлена важливістю і складністю суперечливих процесів, які відбуваються в сучасній економіці України, пошуком засобів і методів реформування економічної та соціальної сфери, в основі функціонування якої лежать економічна діяльність, свідомість, поведінка і мислення індивідів.

Перераховані явища соціально-економічної дійсності тісно взаємопов'язані і взаємозумовлені, проте економічне мислення сучасних працівників соціальної сфери певною мірою становить той фундамент, на якому і ґрунтується поведінка господарюючих суб'єктів в системі соціальної роботи. З урахуванням цих особливостей з'являється необхідність готувати фахівців, які надають соціально-економічні послуги, які могли б не лише виявляти проблеми, але і вирішувати їх грамотно та професійно. Саме для такої діяльності потрібно готувати соціальних працівників нової генерації з належним рівнем культури економічного мислення.

На сьогодні економічне мислення розглядається вченими [35, 270] як процес опосередкованого й узагальненого відображення у свідомості людей стану економічного життя у вигляді понять у їх визначеній системі і логічному зв'язку; усвідомлення закономірностей розвитку суспільства;

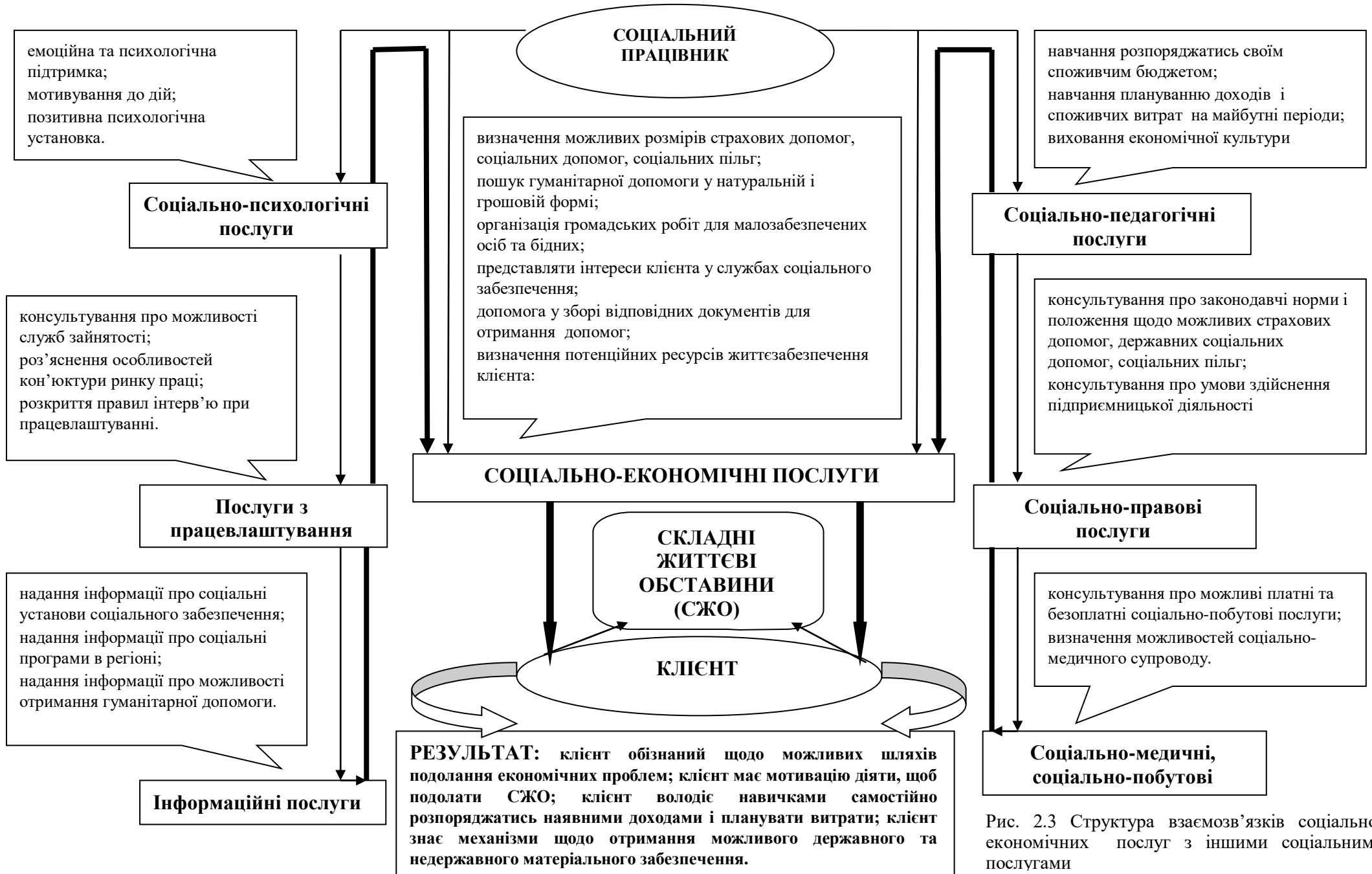

Рис. 2.3 Структура взаємозв'язків соціально-економічних послуг з іншими соціальними послугами

засвоєння емпіричного досвіду, економічних знань і їх застосування у свідомій практичній діяльності. Процес формування культури економічного мислення майбутніх фахівців розглядається у наукових працях О.Коренькова [128], В.Візіра [54], В.Безверхої [21], технологізації розумової діяльності в дослідженнях К.Шураханова [289], П.Гуменюк [69], а прикладну спрямованість формування культури економічного мислення у працях В. Вишневського [55], Ю.Ануфрієвої [11] та ін.

Сказане дозволяє нам сформулювати мету: розкрити особливості розвитку економічного мислення майбутнього спеціаліста з метою реалізації якісного надання соціально-економічних послуг населенню, а як завдання – окремо визначити рівні сформованості знань і рівні сформованості умінь майбутніх соціальних працівників при виконанні такої функції.

Отже, *економічне мислення виступає*, як сукупність економічних поглядів та уявлень, що відображають новітні досягнення науки та якісну своєрідність нинішнього етапу розвитку суспільного виробництва. На відміну від простої суми економічних знань, економічне мислення виступає як активна сторона суспільної свідомості, безпосередньо визначає характер господарських рішень і практичних дій щодо їх здійсненню. Для сучасного економічного мислення характерні науковість, реалізм у визначенні завдань і шляхів їх вирішення, спирання на економічні методи управління, відмова від командування й адміністрування при вирішенні соціальних проблем, облік зростаючої взаємодії економічних, соціальних і науково-технічних процесів. Економічне мислення проявляється у вмінні вірно і чітко оцінювати тенденції і перспективи розвитку суспільного виробництва і соціальної сфери, реальну ситуацію, що складається в галузі, на підприємстві, приймати реальні і ефективні рішення, передбачати їх наслідки [293].

Формування економічного мислення у процесі фахової підготовки майбутніх соціальних працівників, які спеціалізуються на наданні

соціально-економічних послуг населенню відбувається подвійно. З одного боку, його варто аналізувати на рівні формування економічної свідомості теоретичним шляхом, тобто засвоєння, обґрунтування законів і категорій економічної теорії, понять усієї сукупності економічних дисциплін, які мають економічне спрямування в системі професійної підготовки соціальних працівників за рахунок різних форм руху економічної інформації (засоби масової пропаганди, різні освітні форми). З другого боку — на рівні повсякденної свідомості, тобто відтворення економічної структури емпіричним шляхом, із практики економічного життя. Між такими двома рівнями формування економічного мислення маємо те спільне, що зумовлює їх єдність і не дає змогу жорстко протиставляти одне одному, але маємо і специфіку, що визначає два аспекти економічного мислення — теоретичного аспекту й повсякденного прояву, точніше культури економічного мислення [270, с.156-157].

Під рівнем культури економічного мислення ми розуміємо такий рівень готовності майбутнього соціального працівника до надання клієнтам соціально-економічних послуг який свідчить про готовність до застосування економічних знань, умінь та навичок, з певним рівнем економічного мислення, під час розв'язування у своїй професійній діяльності різних соціально-економічних проблем клієнта. Підвищувати свою кваліфікацію, оновлювати свої знання майбутньому спеціалісту доведеться впродовж усього життя, тому у студентські роки він повинен не тільки оволодіти методикою самоосвіти, але й навчитися мислити у критичних ситуаціях, знаходити нові механізми вирішення професійних завдань.

Для того, щоб оцінити рівень економічного мислення соціального працівника, який буде сформований у процесі оволодіння професійною компетентністю, потрібно визначити критерії. Серед критеріїв сформованості економічного мислення майбутнього соціального працівника можна назвати наступні:

- засвоєння соціальним працівником соціально-економічних знань (знання понять, термінів, визначень; алгоритму й етапів формування культури економічного мислення; знання, що включають економічні, комунікативні, соціальні, моральні, правові, етичні основи та категорії соціально-економічної діяльності);

- оволодіння відповідними вміннями (уміння аналізувати, узагальнювати і вибирати чисельний показник соціально-економічної задачі; побудови й аналізу соціально-економічної задачі; проектування моделей, а також організаційні, комунікативні, проєктивні, дослідницькі, методичні уміння);

- формування ціннісної орієнтації на соціально-економічну діяльність (економічна свідомість, соціально-орієнтоване мислення, розвиток інтелектуальної, економічної активності, прагнення до творчої самореалізації);

- сформованість інтегрованих особистісних якостей – порядність, підприємливість, наполегливість, ініціативність, цілеспрямованість, самостійність, уміння ризикувати, працьовитість, організованість, соціальна активність, патріотизм, цивільна мужність; здатність до соціально-економічного саморозвитку (розв’язування соціально-економічних задач, а також задач інформаційно-технологічних, предметно-діяльнісних, діалогічних, аналітичних і професійних); самопізнання; самоорганізації і самореалізації в професійній соціально-економічній діяльності [59].

Соціально-економічні послуги, які будуть надавати майбутні соціальні працівники різним групам населення, у своєму змісті носять чисто економічні характеристики. Базові економічні знання майбутнього соціального працівника формуються при вивченні основних економічних законів, процесів та явищ при вивченні дисциплін «Основи економічних знань» та «Економічної теорії», як фундаментальних та методологічних дисциплін. Формування економічного розуміння механізму формування

коштів відповідних установ і закладів, в межах яких надаються соціально-економічні послуги, розрахунку сум страхових виплат, соціальних допомог, пільг, субсидій та чітке розуміння настання соціальних випадків – це необхідні базові знання, який повинен мати соціальний працівник. Даний обсяг знань та необхідний рівень вмінь формуються у процесі вивчення таких дисциплін, як «Соціальне страхування», «Соціальне забезпечення населення», «Система служб соціального забезпечення», «Соціальна робота в сфері зайнятості населення».

Розширення сприйняття економічних процесів та явищ, які відбуваються у суспільстві та їх вплив на соціальний простір, що зумовлює певний напрям соціальної роботи розкривається у процесі вивчення дисципліни «Економічні основи соціальної роботи». Студент вчиться бачити систему та взаємозв'язок економічних та соціальних процесів, досліджує механізми фінансування соціальної роботи, бюджетного розподілу витрат на соціальну сферу та джерела формування грошових фондів для соціальних виплат, субсидій, компенсацій, як головних інструментів надання соціально-економічних послуг населенню. Набуття навичок дослідження ринку соціальних послуг, у тому числі й соціально-економічних, аналіз споживача (клієнта), варіанти просування таких послуг на ринку державного та недержавного фінансування, складання маркетингових програм для дослідження якості та ефективності надання соціально-економічних послуг відбувається при вивченні дисциплін «Маркетинг соціальних послуг», «Рекламно-інформаційні технології».

Уміння та навички управляти соціальною роботою, а саме вміти планувати, організовувати, контролювати соціальні процеси допомоги та захисту соціально незахищених верств населення, мотивувати економічно активне населення до більш продуктивного здійснення трудової функції, контролювати результати соціальних заходів, якості та ефективності надання соціально-економічних послуг – всі ці аспекти майбутній соціальний працівник засвоює у процесі вивчення дисципліни «Менеджмент

соціальної роботи». Кінцевим формувальним етапом економічного мислення майбутніх соціальних працівників є розроблений нами і запроваджений в навчальний процес курс «Економічні основи соціальної роботи».

Таким чином, для того, щоб оволодіти економічним мисленням і певним рівнем економічної культури для соціального працівника, не обов'язково здобувати спеціальну економічну освіту. Деякі елементи економічної культури реалізуються в усіх сферах суспільного і професійного життя, тому при навчанні важливо інтегрувати різні соціально-економічні знання на основі економічного мислення. Якість соціально-економічних процесів у суспільстві має бути адекватною сформованій економічній культурі спеціалістів соціальної сфери, які задіяні в процесі реалізації завдань соціально-економічної політики держави.

Залежно педагогічних орієнтирів і ціннісних підстав, формування економічної культури студента-соціального працівника відбувається в освітньому середовищі на основі засвоєння економічних знань з метою надання якісних соціально-економічних послуг в процесі виконання своїх професійних функцій. Тому культура економічного мислення майбутнього соціального працівника – це результат освіти, який проявляється у знаннях соціально-економічних процесів (виробництва, обміну, розподілу та споживання благ та послуг – базова економічна практика), у використанні зазначених знань у власному і суспільному життєзабезпеченні, у характері міжособистісних відносин під час вирішення соціально-економічних завдань. У процесі вивчення економічних дисциплін в системі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників формується культура економічного мислення, як елемент економічної культури. Під час використання теоретичних знань у виробничій діяльності соціальними працівниками після закінчення ВНЗ складається практичне економічне мислення, що реалізується у більш якісному наданні соціально-економічних послуг клієнтам.

Третю соціально-педагогічну умову щодо підвищення ефективності формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг можна сформулювати так: використання інтерактивних технологій у процесі фахової підготовки майбутніх соціальних працівників є необхідним для оволодіння практичними навичками для надання клієнтам соціально-економічних послуг. Специфіка, багатоаспектність, різноплановість проблем вимагають створення різних спеціалізованих служб та програм, які мають належне науково-методичне, кадрове забезпечення та нові принципи організації соціальної роботи. Ці аспекти потребують найширшого застосування інтерактивних технологій при підготовці соціальних працівників, зокрема оволодіння студентами необхідних умінь щодо надання соціально-економічних послуг.

Під технологією розуміється система форм, методів і засобів вирішення поставленого завдання. Педагогічну технологію можна визначити як запрограмований (алгоритмизований) педагогічний процес, який гарантує досягнення запроєктованих навчальних цілей [177, с. 119].

Інтерактивний ("inter" - взаємний, "act" - діяти) означає взаємодіяти, знаходитися в стані розмови, конструктивного діалогу. На відміну від активних методів, інтерактивні спрямовані на більш глибоку взаємодію студентів не лише з викладачем, а й між собою з чітко проявленими ознаками домінування активності студентів в процесі навчання.

Суть інтерактивного навчання полягає у тому, що практично всі студенти залучаються до процесу пізнання, вони отримують можливість висловлюватись, сперечатись, доводити свої думки та бачення з тієї чи іншої проблеми. Спільна діяльність студентів у процесі пізнання, оволодіння новим навчальним матеріалом означає, що кожен здійснює свій особливий індивідуальний внесок, відбувається обмін знаннями, ідеями, механізмами діяльності. Такий процес відбувається в атмосфері доброзичливості та взаємної підтримки, що дозволяє не лише отримувати нові знання, але й

розвивати пізнавальну діяльність та формувати навички взаємодії один з одним, спрямовуючи їх до більш продуктивного співробітництва.

Інтерактивна діяльність у процесі формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг передбачає організацію та розвиток діалогового спілкування, що призводить до взаєморозуміння, взаємодії, до спільного вирішення загальних, але значущих для кожного учасника завдань, які формують необхідні уміння для здійснення такої діяльності.

У процесі інтерактивного навчання студенти вчать критично мислити, вирішувати складні соціально-економічні проблеми на основі аналізу проблемної ситуації та відповідної інформації, зважувати альтернативні думки, приймати продуктивні рішення, брати участь у дискусіях, продуктивно спілкуватися між собою.

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що інтерактивні технології є необхідним елементом системи професійної підготовки студентів, оскільки майбутні соціальні працівники, реалізуючи функцію соціальної підтримки, можуть зустрічаються і з такими категоріями осіб, які вже мають відносно-достатній рівень доходів, власної зайнятості, суспільної активності. Тому соціальна робота з представниками даної категорії вимагає від соціального працівника досить високого рівня професіоналізму. Комплекс компонентів професійної готовності, якими повинен володіти спеціаліст соціальної сфери, працюючи з даною групою населення, суттєво розширюється. Оскільки часто актуальними стають питання соціального забезпечення економічно активної частини населення. При цьому економічні механізми соціального забезпечення проявляються завдяки володінню знаннями механізмів функціонування страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, державних фондів соціального страхування, а також особливостей податкових навантажень, основ організації власного бізнесу, фінансування соціальної роботи у сфері надання соціально-економічних послуг.

Таким чином, соціальний працівник повинен володіти необхідним обсягом знань для ефективної роботи з економічно активною та економічно неактивною частиною населення. Тому в процесі фахової підготовки доцільно організовувати індивідуальну, парну та групову роботу, застосовувати дослідні проекти, ділові ігри, роботу з документами та різними джерелами інформації, максимально використовувати творчі види робіт. Таким чином, за допомогою інтерактивних технологій, викладач спрямовує діяльність студента на досягнення конкретних цілей.

Отже, змістовний аналіз розроблених соціально-педагогічних умов передбачає раціоналізацію процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, що передбачає оволодіння студентами необхідними знаннями, вміннями й навичками такої діяльності, чому сприяють розроблені нами соціально-педагогічні умови. Важливим моментом подальших кроках дослідження стало упровадження виявлених соціально-педагогічних умов у процес професійної підготовки соціальних працівників. Саме на цей аспект буде спрямована подальша логіка нашого дослідження.

2.3. Реалізація соціально-педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг

Основною метою формувального експерименту виступила реалізація визначених соціально-педагогічних умов із процесуальною підсистемою спроектованого процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг у вигляді визначених педагогічних технологій. З одного боку, на даному етапі навчальний процес розгортався за алгоритмом розробленої моделі

формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, а другого - давалась оцінки їх реалізації, що супроводжувалось постійним моніторингом діяльності студентів у процесі практичних занять і безпосередньо в практичній діяльності. За допомогою статистичних методів первинної обробки результатів експерименту ми виявили реальну картину відповідних змін, які відбулись в результаті здійснення експериментальної роботи. Логіку розгортання експериментальної роботи представлено у таблиці 2.1, в якій відображено цілі кожного етапу й методи науково-педагогічного дослідження, які застосовувались під час педагогічного експерименту.

Процес упровадження соціально-педагогічних умов, які мали впливати на ефективність підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, розділено на два рівні: теоретичне навчання й практичне навчання.

Теоретичний рівень навчання під час формувального експерименту охоплював організацію й проведення передусім лекційних, семінарських занять, присвячених розгляду теоретичних аспектів формування знань, необхідних для надання соціально-економічних послуг. Практичний рівень підготовки майбутніх соціальних працівників передбачав актуалізацію засвоєної інформації, виконання проблемних вправ, розв'язання практичних ситуацій і розрахункових завдань з метою формування необхідних умінь надавати соціально-економічних послуг в умовах нової ситуації, у процесі проходження виробничої практики.

На першому рівні ми реалізовували *першу соціально-педагогічну умову* – забезпечення міждисциплінарної інтеграції у змісті теоретичної підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, яка базується на педагогічному, психологічному, соціально-правовому, соціально-економічному і медико-біологічному аспектах проблеми.

У теоретичному обґрунтуванні представленої умови нами було розроблено структуру інтеграції навчальних дисциплін з позиції підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг (п. 2.2).

Таблиця 2.1

Етапи експериментальної роботи

Етапи	Цілі	Методи дослідження
І етап – констатувальний (2007-2008 рр.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначення комплексу показників готовності студентів спеціальності „соціальна робота” до надання клієнтам соціально-економічних послуг. 2. Діагностування визначених показників. 3. Виявлення комплексу ефективних умов підготовки студентів до надання соціально-економічних послуг. 4. Розробка змісту курсів „Економічні основи соціальної роботи”, «Маркетинг соціальних послуг», «Соціальне забезпечення начелення» та практикумів до відповідних дисциплін. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Анкетування студентів. 2. Спостереження за організацією навчального процесу в ході вивчення студентами, спеціальності „соціальна робота” дисциплін соціально-економічного блоку. 3. Контент-аналіз навчальних програм з соціальної роботи, педагогіки й психології, соціології, правознавства, основ економічних знань тощо 4. Тестування. 5. Проектування.
ІІ етап – навчальний (2009-2011 рр.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Експериментальна перевірка впливу соціально-педагогічних умов на рівень формування готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формувальний експеримент. 2. Тестування. 3. Експериментальна оцінка. 4. Самооцінка. 5. Використання методів математичної статистики.
ІІІ етап – контрольний (2010-2012 рр.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Теоретичне осмислення дослідно-експериментальних даних, їх аналіз та інтерпретація. 2. Оформлення результатів, формулювання висновків. 3. Розробка методичних рекомендацій щодо організації ефективного формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Контрольний етап експерименту. 2. Метод спостереження. 3. Самооцінка. 4. Метод математичної обробки результатів.

Означена структура міждисциплінарної інтеграції допускає процес «накопичуючого» оволодіння майбутніми соціальними працівниками

необхідних знань для організації ефективного надання соціально-економічних послуг клієнтам.

Розглянемо практичну реалізацію моделі міждисциплінарної інтеграції, яка містить педагогічний, психологічний, соціально-економічний, соціально-правовий і медико-біологічний аспекти.

Слід відзначити, що, розробляючи міждисциплінарну інтеграцію, ми спирались на навчальний план напряму підготовки «Соціальна робота. Практична психологія», «Соціальна робота. Соціально-правовий захист населення» і «Соціальна робота. Менеджмент соціальної роботи».

Педагогічний аспект міждисциплінарної інтеграції реалізовувався під час вивчення майбутніми соціальними працівниками дисциплін «Соціальна педагогіка» (II курс). Під час вивчення цієї дисципліни ми впроваджували деякі аспекти нашої проблеми щодо надання соціально-економічних послуг в тематику лекцій і семінарських занять: «Соціально-педагогічна підтримка дітей із малозабезпечених сімей», «Волонтерська діяльність в сфері соціально-економічних послуг», «Соціально-економічні послуги громадських організацій для дітей та молоді», «Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх із малозабезпечених сімей».

У рамках соціально-психологічного аспекту міждисциплінарної інтеграції до змісту предмета «Соціальна психологія» (III курс) нами включено питання: «Психологічні особливості малозабезпечених категорій громадян», «Причини наслідки паніки в період економічної кризи», «Міжособистісні конфлікти в сім'ї, яка знаходиться на межі бідності», «Соціалізація особистості в умовах матеріальної незабезпеченості», «Психологічний портрет особи, яка потребує соціально-економічних послуг».

У процесі практичного навчання виявився соціально-правовий аспект міждисциплінарної інтеграції, оскільки механізми надання соціально-економічних послуг в основному регулюється законодавчими нормами. Майбутній соціальний працівник повинен оволодіти знаннями з основних

правових регуляторів щодо надання страхових допомог, соціальних допомог і соціальних пільг. Саме тому було запропоновано в межах правових дисциплін долучити такі питання: «Правова база соціального забезпечення у системі права України», «Об'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин», «Соціально-страхові правовідносини», «Поняття та види організаційно-правових форм соціального забезпечення».

Наступний аспект міждисциплінарної інтеграції – це медико-біологічний, який включає такі дисципліни «Безпека життєдіяльності» (IV курс), «Медико-соціальні основи здоров'я» (I курс), «Основи охорони праці» (III курс), «Соціально-медичний патронаж». До робочої навчальної програми з останньої дисципліни ми внесли такі питання, що стосуються теми нашого дослідження: «Соціально-медичні послуги особам, що постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві», «Захист праці жінок під час вагітності», «Умови переведення робітників на більш легку роботу за медичними висновками», «Соціальні послуги для осіб, що працюють на стратегічних підприємствах», «Соціально-медичний патронаж осіб, які отримали інвалідність в результаті професійного захворювання».

У цикл теоретичної і практичної підготовки майбутніх соціальних працівників було внесено значні зміни. З метою впровадження у процес підготовки майбутніх соціальних працівників питань щодо надання соціально-економічних послуг ми обрали такі предмети: теорія соціальної роботи (II курс), технології соціальної роботи (III курс), соціальна робота у сфері зайнятості населення (IV курс), соціальна робота з різними групами клієнтів (III курс), прикладні методики в соціальній роботі (II-III курси).

Під час вивчення курсу «Теорії соціальної роботи» майбутніми соціальними працівниками було розглянуто низку проблем: «Особливості соціальної роботи з багатодітними родинами», «Типи сімейного неблагополуччя і методи соціальної допомоги і підтримки сім'ї», «Соціальна робота з малозабезпеченими сім'ями», «Особливості соціальної роботи в закладах соціального обслуговування».

Важливими для вирішення окресленої проблеми є дисципліни «Технології соціальної роботи» та «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів». Зміст даних навчальних курсів дозволив включити у навчальні програми і висвітлити окремі аспекти роботи соціального працівника з малозабезпеченими категоріями громадян. Зокрема запропоновано висвітлити наступні питання: «Організаційні соціально-педагогічні технології роботи соціального працівника з малозабезпеченими особами», «Соціально-педагогічні технології індивідуальної й групової роботи з економічно неактивним населенням», «Соціально-педагогічна технологія профілактичної роботи з безробітною молоддю». Основна увага зосереджена на проблемах надання соціально-економічних послуг малозабезпеченим особам та малозабезпеченим сім'ям, розкрито механізми надання натуральної і грошової допомоги особам, що мають статус малозабезпечених, виявлено основні функції соціального працівника при наданні соціально-економічних послуг зазначеній групі клієнтів.

На семінарських заняттях із дисципліни «Соціальна робота у сфері зайнятості населення» студентам було запропоновано розглянути проблемні питання «Особливості роботи з особами, що повністю втратили роботу і пов'язані з нею доходи» та «Особливості соціальної роботи з особами, що опинились в стані часткового безробіття».

Окрім зазначеного нами було запропоновано тематику реферативних робіт: «Соціально-економічні проблеми зайнятості населення у сучасній Україні», «Напрямки державної політики у сфері зайнятості інвалідів», «Соціально-економічні послуги для безробітних осіб, які бажають організувати власний бізнес», «Соціально-економічні послуги для осіб під час структурного безробіття». Підготовка рефератів сприяла формуванню самостійності як у пошуковому плані, так і в осмисленні конкретної проблеми.

Важливим моментом запровадження даної соціально-педагогічної умови в навчальний процес було внесення наших пропозицій до змісту

дисципліни «Соціальна політика в Україні». Ми вважали за доцільне зробити акцент на вивченні таких питань: «Бідність як одна з ключових соціальних проблем суспільства», «Характеристика основних видів соціальної допомоги», «Характеристика основних видів соціального страхування», «Шляхи зниження безробіття», «Досвід роботи державної служби зайнятості України».

Таким чином, після організації першого рівня міждисциплінарної інтеграції майбутні соціальні працівники володіють знаннями щодо понять «соціальні послуги», «соціальне забезпечення», «соціальне страхування», «соціально-економічні послуги», «вплив економічних явищ на соціальну сферу», «матеріальне забезпечення», «соціальне обслуговування». З вищеназваних навчальних дисциплін майбутні соціальні працівники отримували знання про чинники, які впливають на соціальне забезпечення певних категорій громадян, про поняття соціальний ризик, страховий випадок, якими вони можуть бути та які наслідки можуть мати для особи, яка опинилась у складних життєвих обставинах тощо.

Отже, при оптимальній організації навчального процесу відбувається поетапне оволодіння майбутніми соціальними працівниками необхідних знань з різних галузей науки, що, у свою чергу, сприяє створенню повного обсягу необхідних знань майбутніх соціальних працівників з питань щодо надання соціально-економічних послуг клієнтам.

Наступний рівень міждисциплінарної інтеграції – це рівень дидактичного синтезу, який передбачає інтеграцію форм навчальних занять - традиційні лекційні, семінарські заняття, самостійна робота. Рівень дидактичного синтезу реалізовувався нами в процесі розробки та впровадження в навчальний процес курсів «Соціальне страхування» (II курс), «Соціальне забезпечення населення» (IV курс), «Маркетинг соціальних послуг» (IV курс), «Служби соціального забезпечення» (V курс). Водночас було підготовлено та впроваджено у навчальний процес новий навчальний курс «Економічні основи соціальної роботи» (V курс), який

розкриває соціально-економічний аспект інтеграційного процесу та завершує третій рівень міждисциплінарної інтеграції – рівень цілісності, який є змістовною й процесуальною інтеграцією в рамках створення нового цілісного предмета й розв’язання всіх дидактичних завдань інтегрованих курсів.

Саме розробка та упровадження даного курсу в систему професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, а також підготовка навчально-методичного посібника «Економічні основи соціальної роботи» для студентів V курсу освітньо-кваліфікаційних рівнів «спеціаліст» і «магістр» дозволили нам реалізувати *другу соціально-педагогічну умову*, яка була визначена нами в теоретичному обґрунтуванні (п. 2.2.): цілеспрямованість навчально-виховного процесу на формування економічного мислення майбутніх соціальних працівників. Дана умова спрямована на оволодіння студентами економічними знаннями, які у свою чергу будуть сприяти розвитку економічного мислення майбутніх соціальних працівників, що лежить в основі ефективного надання соціально-економічних послуг клієнтам.

Спираючись на підхід науковців В.Попова [197] та Л. Пономарьова [292] щодо змісту поняття «економічне мислення», які дотримуються думки про нього як про інтелектуальну властивість особистості, здатність людини пізнавати, осмислювати, відображати сутність економічних явищ та відносин; засвоювати й зіставляти економічні поняття, теорії, вимоги економічних законів з реальністю і відповідним чином організувати свою діяльність, нами виділено два напрямки формування економічного мислення особистості: 1) безпосередній вплив на економічну свідомість через економічне навчання; 2) виховання та цілеспрямована зміна об’єктивних умов економічної діяльності.

Під *рівнем культури економічного мислення* ми розуміємо такий рівень готовності майбутнього соціального працівника до надання соціально-економічних послуг, який дозволяє йому застосовувати

економічні знання, уміння та навички, з певним рівнем економічного мислення під час розв'язання у своїй професійній діяльності різних соціально-економічних завдань. Зважаючи на те, що підвищувати кваліфікацію, оновлювати власні знання майбутньому спеціалісту доведеться впродовж усього життя, тому під час фахової підготовки він повинен не лише оволодіти методикою самоосвіти, але й навчитися мислити у критичних ситуаціях, знаходити нові шляхи розв'язання професійних задач у сфері надання соціально-економічних послуг[270].

Без сумніву, економічне мислення пов'язане з таким психологічним процесом, як пізнання. Мислення у дії — це процес пізнання, таким чином, економічне пізнання — це процес відтворення економічних знань за допомогою й у процесі економічного мислення. Відповідно до цього змістовою характеристикою економічного мислення є рух економічних знань у вигляді економічних категорій, понять, узагальнень тощо, тобто економічні знання є основною формою існування економічного пізнання. Інакше кажучи, поняття «економічне мислення» і «економічні знання» співвідносяться між собою, як різні сторони однієї медалі. Чим насиченіші і глибші економічні знання суб'єкта господарювання, тим повнішою є потенційна можливість розкриття економічного мислення [59].

Таким чином, для розвитку економічного мислення у майбутніх соціальних працівників, ми виділили три основні етапи:

1. Формування економічних понять;
2. Інтерпретації інформації, яка була отримана з навчальних дисциплін соціально-економічного спрямування;
3. Застосування економічних правил та принципів.

Перший етап розпочинається із вивченням дисципліни «Основи економічної теорії» (III курс). Важлива роль у формуванні економічного мислення належить економічній науці загалом, і політичній економії як її теоретико-методологічної основи зокрема. Виходячи із цього, можна

стверджувати, що перші спроби пізнання економічних категорій, понять, узагальнень майбутній соціальний працівник робить під час вивчення дисципліни «Основи економічної теорії». Курс достатньо глибокий, що триває два семестри і дає змогу: студентів у *сфері навчання* - оволодіти знаннями про сучасну економіку, її принципи і закономірності функціонування та розвитку; у *сфері самосвідомості* - осмислення власного індивідуального економічного потенціалу, формування усвідомленої економічної поведінки; у *сфері мотивації* - розвиток інтересу до проблем економіки, постійна потребу в нових економічних знаннях, прагнення до цивілізованого підприємництва, що має стати засобом економічного самозабезпечення і полегшити вирішення проблеми зайнятості молоді, їх адаптації до ринкових умов.

Таким чином, можна визначити дві складові економічної освіти: економічні знання і тренування навичок економічної поведінки. Ми вважали за доцільне звернути увагу на те, що при вивченні даної дисципліни тісно переплітаються соціальні та економічні процеси. При цьому важливо було донести до студентів - майбутніх соціальних працівників ідеї про те, що у зв'язку з втратою старих соціальних інститутів необхідна вироблення нових технологій соціалізації, впровадження яких могло б сприяти, по-перше, задоволенню потреб особистості, групи, громади в цілому; по-друге, навчання людини щодо усвідомленого «обробки» механізмів реалізації своєї економічної поведінки, адекватної загальним соціально-економічним умовам або конкретній соціально-економічній ситуації, в якій людина знаходиться.

У процесі вивчення основних положень економічної теорії, студенти повинні чітко засвоїти такі економічні категорії і поняття, як «власність», «гроші», «ціна», «капітал», «ринок», «праця», «заробітна плата», «земля», «рента», «доход», «процент», «прибуток», «безробіття», «інфляція», «суспільний» «продукт», «податки», «бюджет», «фінанси» та ін. Економічна теорія як наука забезпечує оволодіння знаннями про закономірності

розвитку ринкової економіки як основи функціонування різних сучасних господарських систем; про основні риси та особливості розвитку перехідних економік; про особливості розвитку виробничих відносин та продуктивних сил; про особливості функціонування різних видів ринків; про особливості утворення цін на товари, послуги, працю, гроші; про методи державного регулювання економічних процесів; про закономірності суспільного відтворення економічного зростання та циклічних коливань в економіці; про сучасні процеси глобалізації міжнародних зв'язків та шляхи вирішення загально цивілізаційних проблем людства.

Необхідною умовою для подальшого розвитку економічного мислення майбутніх соціальних працівників є оволодіння такими знаннями, а також вміннями щодо застосовувати методів економічних досліджень необхідних для аналізу ефективності функціонування різних економічних систем, їх підсистем та окремих елементів; самостійного виконання економічних розрахунків, пов'язаних з обґрунтуванням раціонального поведіння суб'єктів різних видів ринків.

Зауважимо, що формування економічного мислення у майбутніх соціальних працівників не може відбуватись в рамках окремого предмета чи певного соціально-економічного заходу. Тому доцільно, щоб економічні категорії, явища та процеси розглядались у структурі всіх навчальних дисциплін, що мають економічну складову.

Результатом першого етапу формування такого мислення у студентів не є повна систематизація знань щодо економічних процесів і явищ у суспільстві та їх переплітання із соціальними процесами. Зміст економічної складової в системі оволодіння професійними знаннями і вміннями все ще носять фрагментарний, недостатньо скоординований характер і не утворює єдиної системи.

У зв'язку із означеним нами було розпочато *другий етап* формування економічного мислення у майбутніх соціальних працівників. Не менш важливим напрямком формування економічного мислення виступає

вивчення дисциплін «Соціальне забезпечення населення» (IV курс), «Соціальна робота у сфері зайнятості населення» (IV курс), «Менеджмент соціальної роботи» (IV курс), та спеціально розроблена і впроваджена нами дисципліна «Маркетинг соціальних послуг» (IV курс). Вони дають можливість розвивати студента як соціально-економічно обізнану особистість, навчати його мистецтву спілкування з людьми і установами соціального та економічного спрямування, виховувати навички культури економічної поведінки.

У процесі розробки навчально-методичного забезпечення для студентів спеціальності «Соціальна робота» нами було повністю оновлено курс «Соціальне забезпечення населення», який передбачав вивчення студентами основних теоретичних положень з паралельним практичним компонентом. Теоретичні аспекти таких важливих економічних явищ, як бідність, безробіття були згадані і проаналізовані в процесі вивчення навчальної дисципліни «Соціальна політика в Україні», у змісті якої введено цілий блок практичних вправ і задач. Студенти вперше починають застосовувати знання економічних законів, досліджують закономірності впливу економічних показників на стан соціального забезпечення населення.

Для забезпечення систематичного формування економічного мислення майбутніх соціальних працівників ми звернули увагу на вивчення курсу «Соціальна робота у сфері зайнятості населення». Саме ця навчальна дисципліна пов'язує питання порушення економічної рівноваги, що впливає на появу безробіття, і як наслідок – необхідність реалізації соціальної роботи в цій сфері. Студенти досліджують закономірності економічних криз, що проявляються у вигляді вимушеного безробіття, скорочення виробництва, знецінення національної валюти і соціальних наслідків таких явищ.

Поряд з управлінням економічними системами і явищами достатній рівень функціонування та розвиток суспільства і життя вимагає управління соціальними системами і процесами, тобто процесами, що відбуваються у соціальній сфері. Характер і напрямок відповідної діяльності диктуються

соціальною політикою держави, а засобом реалізації, інструментом цієї політики виступає такий різновид управлінської діяльності як соціальний. Цей взаємозв'язок економічних і соціальних процесів усвідомлюється у процесі вивчення курсу «Менеджмент соціальної роботи».

Слід зауважити, що тут відбувається розвиток економічного мислення вже не через систему засвоєння економічних знань, а через програвання ситуацій економічної дійсності. Було запропоновано аналізувати проблемні ситуації щодо напрацювання умінь здійснювати планування, організацію, контроль і роботу соціальних установ. І як результат студенти переводять пізнання закономірностей соціально-економічних процесів та явищ на макрорівень, що супроводжується прикладним характером навчання. Економічну культуру поведінки майбутні соціальні працівники починають проявляти завдяки умінню визначати, аналізувати проблеми управління конкретною соціальною установою; починають використовувати інструменти менеджменту соціальної роботи, застосовують технології менеджменту; відпрацьовують уміння приймати управлінські рішення; впорядковують знання з кадрового менеджменту; розробляють проекти щодо надання соціальних послуг в умовах конкретної соціальної установи.

Під час практичного навчання, що спрямовується на розвиток економічного мислення при вивченні інструментарію управління в соціальній роботі, ми проводили конкурс соціально-економічних проектів, який реалізувався разом із відділом соціального та бізнес маркетингу консалтингової компанії «Ardens Group». Умови і вимоги конкурсу соціально-економічного проекту були розроблені спеціально для студентської молоді, яка володіє економічними, соціальними, психологічними і правовими знаннями, уміннями створювати інвестиційні (економічні, соціально-економічні) проекти. В результаті такої роботи у студентів були сформовані навички проектної діяльності в соціально-економічній сфері. Студенти оволоділи уміннями щодо бюджетування

соціально-економічних проєктів, залучення спонсорського фінансування соціальних та соціально-економічних проєктів. Програма конкурсу та відповідна документація супроводження проєкту подана в додатках (додаток Д).

Наступним моментом реалізації другої соціально-педагогічної умови у системі підготовки майбутніх соціальних працівників до оволодіння і реалізації економічних знань та умінь було впровадження у початковий процес авторських дисциплін «Маркетинг соціальних послуг» і «Рекламно-інформаційні технології». Саме за допомогою цих дисциплін ми завершили другий етап формування сучасного економічного мислення. За допомогою даних навчальних дисциплін було досягнуто ефекту практичного застосування студентами економічних знань, умінь майбутніх соціальних працівників аналізувати ринки соціальних послуг, визначати основні компоненти ринку соціальних послуг з точки зору маркетингу, застосовувати маркетингові заходи щодо впровадження соціальних ідей у суспільство, скласти план маркетингового ринку соціально-економічних послуг та реалізовувати їх.

Економічний світогляд у системі маркетингу соціальних послуг був розширений завдяки оволодінню методиками організації рекламно-інформаційної кампанії, вміннями розробляти етапи проведення рекламно-інформаційної кампанії у соціальній сфері, вміннями застосовувати та підбирати види рекламно-інформаційної продукції (соціальна реклама, прес-реліз, тематичні акції тощо) для організації рекламної кампанії, володінням технологіями налагодження зв'язків з громадськістю та іншими партнерськими організаціями за допомогою рекламно-інформаційних технологій.

Так, студентами була підготовлена презентація рекламно-інформаційної кампанії «Подолання бідності у Києві та Київській області» з використанням маркетингових інструментів забезпечила формування у студентів необхідних умінь здійснювати регіональний аналіз ринку

соціально-економічних послуг в Україні, виявляти групи клієнтів, які потребують соціально-економічних послуг, застосовувати відповідні маркетингові технології просування соціально-економічних послуг до цільової аудиторії [208].

Третій етап формування економічного мислення майбутніх соціальних працівників представлено через застосування економічних правил та принципів самими студентами. Означений етап було реалізовано під час вивчення дисциплін «Економічні основи соціальної роботи» (V курс) і «Служби соціального забезпечення» (V курс). Дані курси ми розробили з метою допомогти студентам закріпити знання з непростих питань теорії і практики соціально-економічних процесів, а також сформувати знання, уміння і навички виконувати конкретну роботу, пов'язану з основними напрямками соціально - економічної політики на макро- та мікрорівні, забезпечуючи тим самим соціальний захист людини. Важливим моментом у даному випадку було окреслення умінь здійснювати пошук інформації, що стосується економічного аналізу функціонування установ соціальної сфери, давати об'єктивну характеристику впливу економічних процесів та явищ на стан соціальної роботи в суспільстві, проводити розрахунки щодо фінансування різних соціальних програм. Зазначене було досягнуто за допомогою підготовленого і впровадженого у навчальний процес навчально-методичного посібника «Економічні основи соціальної роботи (практикум)»

Із завершенням вивчення повного циклу дисциплін, що мають складову формування у студентів економічних знань, а відповідно і економічного мислення, ми визначили основні критерії, рівні і показники сформованості такого мислення у майбутніх соціальних працівників.

Залежно від міри оволодіння визначених етапів ми виявили чотири *рівні розвитку економічного мислення* майбутніх соціальних працівників:

1. Перший рівень – синкретичний. Студенти, які знаходяться на цьому рівні розвитку, характеризуються поверховістю і недиференційованістю економічних суджень, у їх висловах відсутні

пояснення причин виникнення соціально-економічних явищ. Як правило, їх думки категоричні і виходять із суб'єктивної упевненості.

2. Другий рівень – інтуїтивний. У висловах студентів цього рівня розвитку, переважає упевненість, яка заснована на судженні авторитетів, усвідомлене наслідування переважає над переконаністю. Тут відчувається вже інтуїтивне оволодіння соціально-економічними судженнями і поглядами.

3. Третій рівень – початок теоретичного узагальнення. У своїх міркуваннях студенти починають використовувати економічні закони і закономірності, використовують загальні висновки, чітко диференціюють свою і чужу думку, а також систему доказів.

4. Четвертий рівень – розвиток інтелектуальної ініціативи. У своїх твердженнях студенти не просто висловлюють певні погляди на економічні процеси і явища, але і прагнуть захистити їх, довести достовірність своєї думки. Самостійність економічного мислення на цьому рівні тісно з'єднується з переконанням і стає могутнім чинником саморегуляції інтелектуальної діяльності особи.

Для характеристики рівнів сформованості економічного мислення ми виділили такі *критерії*:

- засвоєння майбутнім соціальним працівником соціально-економічних знань (знання понять, термінів, визначень; алгоритму й етапів формування культури економічного мислення; знання, що включають географічні, економічні, комунікативні, соціальні, моральні, правові, етичні основи та категорії соціально-економічної діяльності);

- оволодіння відповідними професійними вміннями (уміння аналізувати, узагальнювати і вибирати чисельний показник соціально-економічної задачі; побудови й аналізу соціально-економічної задачі; проектування моделей соціально-економічних процесів;

- формування ціннісної орієнтації на діяльність щодо надання соціально-економічних послуг (економічна свідомість, соціально-

орієнтоване мислення, розвиток інтелектуальної, економічної активності, прагнення до творчої самореалізації).

За допомогою розробленого комплексу тестових завдань та розрахункових вправ з навчальної дисципліни «Економічні основи соціальної роботи» [206], яка вивчення якої завершила процес формування економічного мислення у майбутніх соціальних працівників, було визначено сформованість такого мислення у студентів. З урахуванням специфіки педагогічної освіти досягнення достатнього четвертого рівня сформованості економічного мислення у студентів не вдалось, разом з тим такі вимоги були б коректними для студентів, які навчаються в економічних ВУЗах. Для формування готовності майбутніх соціальних працівників щодо надання соціально-економічних послуг достатнім є сформований третій рівень економічного мислення, що нами було досягнуто. На третьому рівні сформованості економічного мислення після використання технологій упровадження даної соціально-педагогічної умови в ЕГ знаходилось 52,9% студентів (107 осіб), на четвертому рівні – 7,6% (15 осіб), решта студентів розподілились відповідно на першому (5,1%) і другому рівнях (34,4%) сформованості економічного мислення. Отримані результати свідчать про ефективність впровадженої соціально-педагогічної умови щодо формування економічного мислення у майбутніх соціальних працівників з метою ефективного надання соціально-економічних послуг в подальшій професійній діяльності.

Третьою соціально-педагогічною умовою забезпечення формування готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг є використання інтерактивних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Потрібно визнати за необхідне використання сучасних інтерактивних педагогічних технологій у процесі фахової підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, які

дозволять орієнтувати весь навчальний процес на практичність його результатів.

Нашим завданням при реалізації даної соціально-педагогічної умови стало впровадження інтерактивних технологій, суть яких полягає в тому, що навчання відбувається завдяки взаємодії всіх тих, хто навчається. Як стверджує науковець О.Коротасєва [129], це суспільна діяльність, в якій викладач та студенти є суб'єктами навчання. Викладач є лише керівником розумової діяльності студента, спрямовує її, допомагає, послуговуючись фактами, дійти певних висновків. Завдяки даним технологіям студенти засвоюють усі рівні пізнання (знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінка), розвивають критичне мислення, рефлексію, вміння розмірковувати, розв'язувати проблеми. При цьому навчальний процес відбувається за умов постійної активної взаємодії всіх студентів.

У процесі експериментальної роботи розроблено комплекс інтерактивних вправ, які впроваджувались у навчальний процес. Ми намагались охопити всі види інтерактивних технологій серед яких можна виділити наступні: творчі завдання; робота у малих групах; навчаючі ігри (рольові, ділові, сюжетні ігри); використання суспільних ресурсів (запрошення фахівців, екскурсії); соціально-економічні проекти; вивчення і закріплення нового матеріалу (інтерактивна лекція, «студент в ролі викладача», «кожен навчає кожного» ін); презентації; обговорення складних і дискусійних питань, дебати; вирішення проблем («Мозковий штурм», «Аналіз проблемних ситуацій», «Аналіз проблемних випадків» та ін.). Зазначені технології представлені у начальній-методичному посібнику «Інтерактивні вправи з дисциплін «Соціальне страхування», «Соціальне забезпечення населення», «Маркетинг соціальних послуг» для студентів спеціальності «Соціальна робота»»[208]. В результаті масштабного використання інтерактивних технологій у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників ми отримали помітні позитивні зрушення в оволодінні студентами знань, умінь та навичок щодо надання соціально-

економічних послуг. Майбутні фахівці впевнено поводили себе при вирішенні конкретних проблемних ситуацій щодо визначення форм надання соціально-економічних послуг клієнтам, навчилися вірно визначати необхідні види допомог при різних соціальних ризиках, оволоділи навиками налагодження ділового спілкування як з клієнтами, так і соціальними установами. Результати більш детально будуть висвітлені в п. 2.4.

У цілому можливості використання інтерактивних технологій навчання (ІАТН) залежать від етапів організації навчального процесу майбутніх соціальних працівників, які ми визначили раніше. Залежно від етапу фахової підготовки ми використовували різні види інтерактивних технологій, різної складності, так як на певному етапі вони мають різні можливості. Так, на пошуково-інформаційному етапі (II-III курси) ІАТН дають змогу формувати й розвивати інтерес до предмета навчання; сприяють розкриттю потенційних здібностей кожного учасника навчання; забезпечують формування сприятливого для навчання мікроклімату в групі. На другому, практико-моделювальному етапі (III-IV курси) ІАТН сприяють засвоєнню більшого обсягу інформації за той самий проміжок навчального часу; дають змогу організувати здобуті знання в систему та використовувати їх для розв'язання завдань практичного характеру. І на третьому, аналітико-узагальнюючому етапі (IV-V курси), ІАТН дають змогу студентові самостійно визначати мету й завдання особистісного вдосконалення з урахуванням власних професійних інтересів та захоплень для вирішення конкретних ситуацій практичної діяльності. Виходячи із цих положень і спираючись на наукові нароби О.Ковальчук [124], ми представили хід побудували впровадження ІАТН в певній послідовності (табл. 2.2).

На початковому етапі оволодіння знаннями щодо надання соціально-економічних послуг студент повинен чітко орієнтуватися в основних

поняттях, категоріях, умовах надання таких послуг та основних закономірностях між соціальними і економічними процесами.

Таблиця 2.2

Формування професійної готовності щодо надання клієнтам соціально-економічних послуг за допомогою ІАТН

Етапи засвоєння елементів бази знань	Мета засвоєння елементів бази знань	Організаційні форми та методи роботи	Форми та методи контролю рівня сформованості умінь
Пошуково-інформаційний (2-3 курси);	Необхідно вміти: назвати, вибрати, виявити, визначити терміни, поняття, факти, символи за переліком Давати визначення, доповнити, описати.	Лекції, пояснення викладача з використанням пояснювального й ілюстративного методів та проблемного викладу, семінари, дискусії, самостійна робота	Тести I, II рівнів вхідного та підсумкового контролю, усні та письмові опитування, доповіді.
Практико-моделювальний (3-4 курси);	Пояснити, оцінити, порівняти, аргументувати, довести, виправити, розрахувати, упорядкувати застосувати, вирішити, організувати, проаналізувати, випробувати, прийняти рішення.	Лекції, практичні заняття, семінари, імітаційні ігри, аналіз конкретних ситуацій, самостійна робота із використанням частково-пошукового та дослідницького методів, конференції з використанням репродуктивного та частково-пошукового методів.	Вправи, задачі, ситуації, дискусії, науково-практичні письмові роботи дослідницького характеру, прості тестові завдання, реферати.
Аналітико-узагальнюючий (4-5 курси).	Запропонувати, класифікувати, змоделювати, реорганізувати, захистити, обґрунтувати, скомбінувати, спланувати.	Лекції, дискусії, конференції, семінари, практичні заняття, управлінські (ділові) ігри, самостійна робота, аналіз конкретних ситуацій	Ситуації, задачі, багато варіативні тести, науково-практичні письмові роботи дослідницького характеру, розробка та публічний захист соціальних та соціально-економічних проектів

Нами було розроблено комплект тестових завдань, які визначають рівень оволодіння такими знаннями в системі соціального забезпечення, де відбувається реалізація соціально-економічних послуг. Тести розроблено відповідно до тем навчальної дисципліни «Економічні основи соціальної роботи» [206].

Тестові завдання ми застосовували як для оцінювання знань студентів, а також включали їх як окрему складову в системі проведення тренінгових занять. Важливе значення тестових завдань закладається в тому, що вони дають картину сформованості знань студентів щодо економічних і соціальних процесів і явищ, які в свою чергу являються підставою для ефективного надання соціально-економічних послуг у їх майбутній трудовій діяльності.

Інтерактивні технології навчання, що були розроблені і використані у практичній роботі зі студентами – майбутніми соціальними працівниками, реалізовувались через визначені методи і форми, які дали змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності. Перший метод – це *метод аналізу ситуацій* (case method). Цей метод передбачає розгляд виробничих, управлінських та інших ситуацій, складних конфліктних випадків, проблемних ситуацій, інцидентів у процесі вивчення навчального матеріалу.

Головною метою використання навчальної проблемної ситуації у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг є стимулювання процесу пізнання студентів, спрямування їх розумової діяльності на оволодіння навичками узагальнювати та систематизувати матеріал, що стосується особливостей надання соціально-економічних послуг населенню. Використання методу аналізу конкретних ситуацій широко застосовувався з метою поглиблення знань з окремих навчальних дисциплін, що безпосередньо розкривають механізми надання соціально-економічних послуг в системі соціального забезпечення.

З цією метою було підготовлено комплекс проблемних ситуацій за темами: «Соціально-економічні послуги для малозабезпечених категорій громадян», «Соціально-економічні послуги в системі соціального страхування», «Соціально-економічні послуги в системі державних соціальних допомог», «Соціально-економічні послуги в системі соціального обслуговування населення» [208].

Алгоритм проведення занять із застосуванням методу конкретних ситуацій був побудований в три етапи. На першому етапі відбувався усний переказ опису ситуації студентам для ознайомлення з його змістом, при цьому надавався список необхідних бібліографічних джерел, що включав і нормативні акти, що рекомендовані для розв'язання проблеми. На другому етапі використовувався метод дискусії з зазначеної проблеми. На таких заняттях спостерігалась спроектована конфронтація різних думок, різних позицій і бачення вирішення соціально-економічної проблеми. Було досить важливо, щоб дискусія проходила у доброзичливій навчальній атмосфері, щоб кожен виступаючий відчував важливість свого голосу й розумів, що його погляд вплине на прийняття відповідного рішення. Поведінка студентів на даному етапі помітно залежала від викладача, основні задачі якого заключались у наданні можливості кожному учаснику висловити власну думку, але водночас не відхилятися від головного напрямку дискусії. Наступним кроком визначався шлях вирішення поданих проблем у ситуації за такими критеріями: позитивні сторони прийнятого рішення; прогнозовані можливі наслідки впровадження прийнятого рішення для клієнта; негативні умови реалізації такого рішення.

На заключному етапі ми підбивали підсумки здійсненої роботи, нагадуючи суть проблеми, аналізуючи вислови та позиції у дискусії, які помітно вплинули на прийняття остаточного рішення; повторюючи основний зміст прийнятих остаточних рішень. Важливим моментом було висловлення особистого враження від проведеного заняття, оцінка значення дискусії та прийнятого у ній вирішення соціально-економічної проблеми.

У процесі застосування такої інтерактивної технології були вирішені наступні завдання:

- 1) встановлення зв'язку теорії та практики щодо надання соціально-економічних послуг;
- 2) формування умінь майбутніх фахівців аналізувати проблемні ситуації, робити висновки, приймати відповідні рішення щодо надання соціально-економічних послуг різним категоріям громадян;
- 3) формування умінь щодо здійснення конкретної продуктивної діяльності у нетипових або непередбачуваних ситуаціях, які передбачають надання соціально-економічних послуг.

Реалізуючи визначену третю соціально-педагогічну умову, ми використали *метод випадків* («incident method»). Цей метод разом із методами ситуацій належать до групи активізаційних методів. Він забезпечує сприятливі умови для використання теоретичних знань у практиці навчання. Крім формування умінь розв'язувати проблеми та приймати складні нетипові рішення, учасники занять, які проводяться за означеним методом, оволодівають також умінням узагальнювати та аналізувати інформацію. Це важливо для розв'язання саме конкретних практичних завдань [56, с. 49-50].

Така робота була необхідною при розв'язанні конкретних соціальних випадків, що характеризуються особливостями надання конкретних соціально-економічних послуг конкретним категоріям громадян. Метод випадків ми застосували при вивченні питань пенсійного забезпечення, матеріального забезпечення в разі повного або часткового безробіття, умов надання соціальних пільг та субсидій для визначених категорій громадян [208]. Означені методи застосовувалися з метою розвитку аналітичного й синтетичного мислення майбутніх соціальних працівників при наданні соціально-економічних послуг; економічного мислення студентів; готовності приймати рішення у конкретній соціально-економічній ситуації. У процесі виконання таких завдань студенти оволодівають уміннями

розв'язувати складні й нетипові проблеми найбільш уразливих прошарків населення: пенсіонерів, інвалідів, безробітних, малозабезпечених; уміння застосовувати здобуті знання у практичній діяльності.

Заняття із застосуванням методу випадків організовувалось у чотири етапи [124]. Перший етап охоплював підготовку та визначенням завдань для студентів. Кожен випадок мав одне або декілька запитань, що стосувались однієї теми. Кожен учасник заняття отримував підготовлений опис конкретного соціально-економічного випадку. Проблематика випадків визначалась наявними законодавчо визначеними умовами нарахування страхових та державних допомог. Вирішення завдань запропонованих проблемних випадків дали змогу сформувати у студентів умінь надавати консультації з розрахунків різних видів страхових допомог, особливий акцент було зроблено на визначенні розмірів допомог соціального страхування на випадок безробіття і пенсійного страхування. Вибираючи випадок для аналізу, детально вивчали всі умови, що пов'язані з вибором інформації, яка надавалась студентам. При цьому важливо було враховувати всі новітні зміни у законодавстві, що стосуються нарахування різних видів страхових та державних допомог, нарахування пільг та субсидій.

На другому етапі студенти отримували тексти з описом випадку та ознайомлюються з наданою інформацією. Після вступного аналізу описаного випадку проводиться етап запитань-відповідей для уточнення, отримання додаткової інформації про події в даному випадку, про його контекст та умови перебігу. На цьому етапі поряд з іншим відбувається формування важливих умінь ставити запитання, будувати діалоги. Студентські групи розбивались на дві підгрупи: клієнтів і соціальних працівників. Намагались програвати кожен випадок у формі надання реальної консультації соціальним працівником своєму клієнту. Це сприяло зануренню студента в реальну роль соціального працівника-спеціаліста із розрахунку розмірів конкретних видів допомог і умов їх надання.

Далі відбувався аналіз випадку в напрямку розкриття причин і умов його виникнення. У цьому процесі студенти навчались також активізувати свої зусилля, щоб крім консультативної допомоги клієнту надати повний обсяг інформації щодо його можливих дій із самозабезпечення на період збору необхідних документів для отримання допомоги. Велика увага приділялась умінню соціального працівника надати відповідну психологічну підтримку клієнта, мотивувати його до конкретних дій і подоланню стресових станів, що пов'язані із втратою доходів або малозабезпеченістю.

Четвертий етап став найважливішим у застосуванні методу випадків. На цьому етапі, зазвичай, простежувались зіткнення різних думок щодо умов, механізмів, алгоритмів розрахунку розмірів матеріального забезпечення при різних соціальних ризиках. Це є важливим для розвитку у студентів проблемного мислення, зіставлення різних поглядів, орієнтування у законодавчих положеннях. Для вибору остаточної пропозиції розв'язання проблеми ми враховували кілька моментів: користь від прийнятого рішення для клієнта, який звернувся за допомогою у вигляді соціально-економічних послуг; негативні умови реалізації таких послуг; довготривалі наслідки впровадження даного рішення (як позитивні, так і негативні) для клієнта. На даному етапі підбивались підсумки, оцінювалась правильність відповідей на задані додаткові питання, аналізувалась правильність прийнятого рішення, активність учасників та їх внесок у розв'язання соціально-економічної проблеми, здійснювався аналіз найбільш актуальних моментів заняття. В цілому дані інтерактивні технології допомогли сформувати у майбутніх соціальних працівників уміння аналізувати конкретну соціально-економічну проблему клієнта, підбирати можливі варіанти шляхів вирішення такої проблеми, особливий акцент робився на формування умінь надавати консультацію з розрахунків розмірів соціальних допомог, страхових допомог в системі соціального забезпечення населення.

Наступним методом інтерактивного навчання, який було застосовано на IV-V курсах професійної підготовки – це *мозкова атака* («brain storming»). Це метод розв’язування невідкладних завдань за дуже обмежений час. При його застосуванні нам дуже важливо, щоб майбутній соціальний працівник висловив найбільшу кількість ідей за невеликий обсяг часу. Цей метод використовується для розвитку творчих здібностей або для розв’язання складних проблем. Метод мозкової атаки ми використовували у роботі з малими групами і в роботі з командами [160].

Метод мозкової атаки вирішено застосовувався при вивченні тем, які пов’язані з порушенням макроекономічної рівноваги, які несуть важкі соціальні наслідки для суспільства. Так, ми визначили наступні теми: «Шляхи подолання безробіття в Україні» (IV курс) та «Шляхи подолання бідності в Україні» (V курс) [208]. Обрання цих тем для роботи за методом мозкової атаки продиктовані актуальністю проблем. Стан соціального забезпечення населення прямо залежить від економічного потенціалу країни, вдалої та продуманої фінансово-грошової політики, політики зайнятості. Держава повинна стимулювати інтенсивне відтворення трудових ресурсів, збільшуючи показники ВВП. І лише за такої ситуації Україна зможе вивільняти частину державних коштів, спрямовуючи їх на соціальну підтримку економічно активного населення та соціальний захист найбільш уразливих прошарків населення, які є основними споживачами соціально-економічних послуг.

Застосування даного методу сприяє дотриманню принципів [124, с.112]: не критикувати — можна висловлювати будь-яку думку без побоювання, що вона буде невдалою; стимулювати будь-яку ініціативу, навіть незвичайну; прагнути до найбільшої кількості ідей; змінювати, комбінувати, покращувати запропоновані ідеї (свої та чужі).

Використання методу мозкової атаки ми здійснювали за певним алгоритмом. Перший крок – це засідання студентської групи. Кожен учасник висловлював думку до теми навчальної дисципліни, не даючи оцінку іншим

думкам, при цьому всі учасниками своєю увагою та поважним ставленням намагались спонукати один одного до конкретних ідей. Саме на цьому етапі ми спробували відмовитися від стереотипів і шаблонів, спонукаючи студентів подивитися на визначені проблеми з нової точки зору. Проблеми бідності і зайнятості широко обговорюються у суспільстві, але нестандартних рішень існує небагато. Тому висувалася вимога до генерації якнайбільшої кількості ідей, незвичних, і нетипових. Це давало нам змогу стимулювати студентів до творчого мислення, до прояву їх економічного розуміння соціально-економічних явищ.

Другий крок - це аналіз загальної маси висловлених ідей з метою виявлення таких, які містять найвдаліші рішення. Студенти вчилися вислуховувати різні думки, допускаючи реальність і адекватність кожної з них, хоча критикувати вже не заборонялось. Учасники записували на картках свої розуміння, що розвиває висловлену ідею. Для цього було підготовлено комплект карток різних кольорів [268, с. 468]: білий - нейтральне ставлення до зображуваних подій, без оцінювання та вияву почуттів, сприйнятті конкретних фактів та аргументів без суб'єктивного фактору; червоний - спонтанні думки, виплиск почуттів; покладання на емоції, недостатня виваженість аргументів та поглядів; чорний - бачення недоліків у висловлюванні, виявлення завжди найгіршого, негативне ставлення до зображуваного, чітке окреслення недоліків кожного з можливих варіантів рішення; жовтий - бачення тільки добрих, позитивних сторін у висловлюваннях учасників; виявлення та використання всіх шансів і можливостей; слабкі сторони ідей враховуються недостатньо; синій - "диригент", що здалеку спостерігає за ходом подій, контролює, осмислює думки, всіляко намагається обмежити суб'єктивну оцінку рішень, більш спирається на факти; зелений - постійне перебування у русі, придумування та пошук чогось нового; спонукання до дії інших, намагається розвинути кожен з ідей незалежно від її якості та можливості її реалізації.

Останній крок – перегляд найкращих ідей відповідно до двох критеріїв — оригінальності і можливості реалізації. Кожна картка з ідеєю бути позначена такими значками: «+/+» - дуже якісна, оригінальна ідея; «+/-» - непогана ідея; «-» - не вдалось знайти конструктивного рішення; «НР» - неможливо реалізувати; «ВР» - важко реалізувати; «РР» — реально реалізувати.

Цікавим є той факт, що студенти в основному шукають шляхи подолання проблеми зайнятості і бідності серед сучасних підходів до організації бізнесу або трудової діяльності, переважають пропозиції щодо пошуку роботи і створення власного бізнесу в системі Інтернет.

Таке заняття ми намагались провести за 4 академічні години, тому що запрошувались експерти із різних соціальних установ, як правило, це спеціалісти служб соціального забезпечення, благодійних фондів та державні службовці, які давали експертну оцінку висловленим ідеям і визначали найкращі.

Чимала увага у навчально-виховному процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг приділяється *діловим іграм*. Саме через гру людина накопичує найкращий свій досвід, в тому числі у професійній діяльності, оскільки будь-яка гра – це новий досвід, який, у свою чергу, стає джерелом нових знань, нових бажань, нових дій і нових ідей.

Виходячи із наукових наробок А.Голоса та В.Соколова [62,с. 63] в основі яких структура ділової гри, в якій визначено формальну і неформальну частину, що представлена наступними елементами: мета гри, способи досягнення мети, формальні правила гри, неформальні правила гри. В результаті ділової гри відбувається повне «заглиблення» учасників гри в проблематику організаційної системи, що моделюється. Це без сумніву сприяє вирівнюванню базової підготовки студентів, уніфікації професійної термінології, розвитку спілкування та взаєморозуміння між учасниками гри,

створенню сприятливих умов для їхньої творчої віддачі та максимального використання ними дослідного потенціалу.

Ділові ігри нами застосовувались на останніх курсах професійної підготовки майбутніх соціальних працівників під час вивчення тем: «Як залучити спонсорів до фінансування соціальних програм», «Призначення субсидії на оплату житлово-комунальних послуг», «Залучення благодійної допомоги до фінансування соціальних проектів для малозабезпечених», «Планування сімейного бюджету», «Консультування пенсіонерів з питань отримання додаткового доходу» [208]. Зазначена тематика ділових ігор обиралась на основі виділених компонентів професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Важливим моментом було формування у студентів таких професійних умінь за допомогою яких вирішуються основні задачі надання соціально-економічних послуг різним групам клієнтів.

Методика використання ділових ігор розгорталася за конкретними етапами з обов'язковим попередженням студентів за 7-10 днів і ознайомленням їх з темою та змістом ділової гри, розподілялися ролі між учасниками, рекомендувалась література, готувалися відповідні таблички із зазначенням «посад», прізвищ, імен виконавців. Перед початком гри розкривалась її суть з метою реалізації відведеної ролі кожним учасником. Створювалась атмосфера інтенсивного продуктивного діалогу, в якому кожен відчував особисте значення в загальній справі та свій взаємозв'язок з іншими учасниками. І на заключному етапі підбивались підсумки і заповнювались відповідні підсумкові документи.

Так було здійснено інтерпретацію ділової гри, яку було реалізовано у вигляді презентації - відкриття консультативного центру з питань подолання малозабезпеченості та бідності, що працює в системі надання соціально-економічних послуг. Студентам було запропоновано розробити концепцію діяльності нової соціальної установи, що здійснює надання соціально-економічних послуг населенню, описати її структуру, вимоги до персоналу,

механізм діяльності та співпраці. За нашим аналізом, більшість голосів припадало на створення соціальної установи, що функціонує в системі соціального обслуговування громадян. Презентація проводилася за сценарієм, що складався з трьох основних частин: урочиста частина; прес-конференція; невимушене спілкування.

Презентація Центру мала на меті розкрити студентам схему створення недержавних соціальних установ в Україні, проаналізувати переваги і недоліки діяльності таких спеціалізованих соціальних установ, довести ефективність соціально-економічних послуг у соціальних закладах нового типу та спонукати потенційних клієнтів звертатись за такими послугами до новоствореної установи.

Особливо актуальною є ділові ігри на тему «Як залучити спонсорів до фінансування соціальних програм» та «Залучення благодійної допомоги до фінансування соціальних проектів для малозабезпечених». Цікавими моментами виступили ідеї майбутніх соціальних працівників залучення спонсорських коштів через систему Інтернет, створення відповідного бізнес-порталу, на якому були б розміщені соціальні програми, які потребують необхідного фінансування для конкретно визначеної групи клієнтів конкретного регіону. В результаті студенти генерували спонтанні ідеї, які схвалювались іншими, спостерігались суттєві зрушення у встановленні комунікативних зв'язків один з одним, програвались ситуації, які формували необхідні навички для здійснення такої діяльності.

Формування умінь щодо складання сімейного бюджету за окремими статтями доходів і витрат відбувалось в процесі ділової гри «Планування сімейного бюджету». Актуальність цієї теми обумовлена відсутністю навичок домогосподарств планувати бюджет за умов його постійного дефіциту. Метою такої гри визначено оволодіння студентами необхідними знаннями і вміннями щодо конкретного алгоритму бюджетування на рівні доходів сім'ї. Комплекс використаних ділових ігор в процесі навчання майбутніх соціальних працівників дозволив наблизити студентів до

реальних умов професійної діяльності і можливості застосувати їх в процесі проходження практики.

Застосування інтерактивних технологій навчання у процесі фахової підготовки соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг засвідчує, що вони надають можливість розглянути безліч проблем у сфері практичної діяльності, які часто не мають однозначного вирішення, що також сприяє формуванню власної позиції студента, розвитку критичного мислення, умінню працювати самостійно.

Таким чином, у процесі проведення формувального експерименту на основі теоретичних знань з питань надання соціально-економічних послуг, що були отримані під час вивчення курсів соціально-економічних дисциплін майбутні соціальні працівники практично мали оволодіти такими професійними вміннями:

- визначати конкретні завдання взаємодії соціального працівника і клієнта з урахуванням індивідуальної соціально-економічної ситуації останнього;
- проводити просвітницьку роботу з потенційними отримувачами соціально-економічних послуг;
- проводити роботу з розвитку соціально-економічної активності малозабезпечених категорій населення;
- здійснювати самоаналіз, самооцінку й коригування власної діяльності щодо надання соціально-економічних послуг;
- сприяти у наданні необхідної матеріальної допомоги клієнту;
- консультування з приводу правильного нарахування можливих страхових допомог, соціальних допомог, соціальних пілг, субсидій;
- надавати допомогу у налагодженні зв'язків з групами самопомоги або самостійного забезпечення діяльністю, що дозволяє збільшити свої доходи;

- підтримувати зусилля клієнта у пошуках необхідної матеріальної допомоги в грошовій або натуральній формі;
- допомога у пошуках матеріальних ресурсів для задоволення необхідних потреб клієнта;
- встановлювати зв'язки зі службами соціального забезпечення з метою термінової допомоги особам, які опинились у складних життєвих обставинах;
- аналізувати норми відповідного законодавства, стежити за його змінами щодо умов, розмірів та строків надання різних видів державних соціальних допомог, страхових виплат, державних дотацій чи субсидій тощо;
- організовувати різні заходи з метою збирання коштів для матеріальної підтримки осіб, сімей, громади;
- будувати продуктивні ділові стосунки з усіма учасниками взаємодії в процесі надання соціально-економічних послуг;
- діагностувати, вивчати особистість, яка потребує соціально-економічних послуг;
- вивчати передовий досвід соціальної роботи з категоріями населення, які потребують соціально-економічних послуг.

На завершальному етапі експериментально-дослідницької роботи, який ми назвали контрольним етапом, за допомогою тестування контрольних робіт та захисту практик ми узагальнили результати експерименту і здійснили оцінку ефективності експериментально-дослідницької роботи з метою виявлення рівня сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Отже, реалізація соціально-педагогічних умов ефективного формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг привела нас до висновку про доцільність упровадження у навчально-виховний процес визначених

соціально-педагогічних умов. Розглянемо конкретні результати перевірки ефективності соціально-педагогічних умов та розробленого науково-методичного забезпечення, які представлено у наступному параграфі.

2.4. Аналіз ефективності реалізації соціально-педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг

Відповідно до мети дослідження, яка передбачала перевірку ефективності соціально-педагогічних умов для забезпечення успішного формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, а також відповідно до розроблених критеріїв і показників експериментальної роботи визначено реальний стан професійної готовності студентів.

Формувальний експеримент проводився в експериментальній і контрольній групах, після завершення якого було здійснено порівняльний аналіз отриманих результатів. В експериментальній групі (ЕГ - 202 респонденти) підготовка майбутніх фахівців здійснювалась за означеними соціально-педагогічними умовами відповідно до їх місця у спроектованій моделі формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, у контрольній групі (КГ - 217 респондентів) – за традиційною системою навчання. Формувальний експеримент здійснювався на базі Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Чернігівського державного інституту економіки і управління, Кримського гуманітарного університету (м. Ялта), Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького.

Діагностику готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг ми здійснювали, спираючись на зміст структурних компонентів: *особистісно-професійного*, що представлений якостями особистості, що є необхідними для роботи з клієнтами, які потребують соціально-економічних послуг; *мотиваційно-ціннісного*, що відображає професійну спрямованість особистості; *професійно-діяльнісного*, що представлений професійними знаннями та професійними вміннями соціального працівника, котрий якісно надає соціально-економічні послуги). На основі зазначених компонентів визначено критерії сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг: особистісно-професійний, мотиваційно-ціннісний, когнітивно-операційний, практично-діяльнісний.

Як зазначалося вище, професійна готовність соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг включає двадцять показників, які впливають на формування рівня її сформованості. На основі аналізу результатів констатувального й формувального експериментів визначено ефективність застосування розроблених соціально-педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг у процесі їх професійної підготовки.

На етапі формувального експерименту застосовувався той самий комплекс опитувальників і діагностичних методик [77, 78, с. 426-433, 166, с. 23-43, 76, с. 189-194, 206, 208], якими вимірювалися показники професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, що і на констатувальному етапі дослідження.

Аналізуючи отримані результати, які фіксують рівні сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг за кожним критерієм у студентів ЕГ і КГ.

Розглянемо рівень сформованості професійної готовності до надання соціально-економічних послуг показників за особистісно-професійним критерієм (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розподіл респондентів за рівнями готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг за особистісно-професійним критерієм після формульованого експерименту (в абсолютному значенні та у %)

Показники	ЕГ						КГ						
	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		
	Абсолютне значі %	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть
Гуманістичне ставлення до людей	0	0	0	25,74	52	74,26	150	11,52	25	48,39	105	40,09	87
Ініціативність та наполегливість	3,96 4,46	8 9	39,60 39,11	80 79	56,44 56,43	114 114	23,50 29,49	51 64	59,91 48,85	130 106	16,59 21,66	36 47	47
Соціально активна особистісна позиція	8,42	17	67,82	137	23,76	48	38,25	83	49,77	108	11,98	26	
Домінування професійних цінностей	12,87	26	47,03	95	40,10	81	69,12	150	19,82	43	11,06	24	
Ставлення до самого себе: самоповага, самокритичність, самоконтроль	8,42 7,92 1,49	17 16 3	46,04 25,25 15,35	93 51 31	45,54 66,83 83,16	92 135 168	47,93 29,95 8,76	104 65 19	41,94 45,62 23,50	91 99 51	10,13 24,43 67,74	22 53 147	
Середнє статистичне значення	5,94	12	38,12	77	55,94	113	32,26	70	42,40	92	25,34	55	

Результати наявних показників особистісно-професійного критерію готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг на констатувальному етапі експерименту були далекими від ідеалу: лише 14,48% студентів експериментальної групи виявили особистісно-професійні якості на високому рівні, і 15,73 % - для

контрольної групи. Для переважної більшості майбутніх соціальних працівників (51,67% - ЕГ, 49,89% - КГ) був характерний низький рівень відповідних якостей до надання соціально-економічних послуг клієнтам.

Після упровадження розроблених соціально-педагогічних умов ми виявили суттєві позитивні зрушення: для експериментальної групи показники даного критерію високо рівня зросли на 41,46 % з 14,48% до 55,94%. Можна стверджувати, що система професійної підготовки майбутніх соціальних працівників як щодо надання соціально-економічних послуг, так і в підготовці до здійснення професійної діяльності в цілому (в контрольній групі відбулось його зростання лише на 9,61 % з 15,73% до 25,34%, але має достатнє значення) дійсно формує висококонкурентного фахівця соціальної роботи з розвиненою системою особистісно-професійних якостей. Разом з тим, слід відзначити, що після експериментальної роботи, результати значно зросли в експериментальній групі за особистісно-професійним критерієм.

Якщо проаналізувати більш детально отримані результати, то можна побачити, що показник «соціальна активна особистісна позиція» на високому рівні як в ЕГ (23,76%), так і в КГ (11,98%) сформований недостатньо, очевидно, що слабкі економічні показники нашої держави не дають стимулу займати соціальну активну позицію при скороченому, дефіцитному, малоефективному фінансуванню соціальних програм. Хоча в експериментальній групі на низькому рівні залишилось лише 8,42% (17 осіб) майбутніх соціальних працівників, а в контрольній групі цей показник сягає 38,25% (83 особи). Показник «домінування професійних інтересів над особистими» в експериментальній групі показав середній розподіл високого (40,1 %) та середнього (47,03%) рівня на відміну від контрольної групи - 11,06% і 19,82% відповідно.

Ми зіставляли дані, отримані за результатами діагностування майбутніх соціальних працівників у контрольній та експериментальній групах. Після відповідного опрацювання за середньостатистичним

значенням, констатуємо, що на низькому рівні готовності за першим критерієм розрив між показниками в експериментальній і контрольній групах становить 26,32% (ЕГ – 5,94%, КГ – 32,26%) на користь експериментальної, середній рівень готовності для експериментальної групи також показав позитивні зміни порівняно з констатувальним етапом – зростання відбулось з 33,85% до 38,12%, при цьому середній рівень сформованості у контрольній групі (42,40%) має вищий, хоча й незначно, показник, ніж в експериментальній (38,12%). Отже, відбулись якісні та кількісні позитивні зрушення після проведення експериментального навчання.

Аналіз результатів експериментального навчання за мотиваційно-ціннісним критерієм (див. табл. 2.4), дозволив виявити, що високий рівень сформованості після проведення формувального експерименту, на жаль, відображають не всі показники.

Не сформовано високого рівня за показником «соціальна адаптивність» в експериментальній групі, хоча на етапі констатувального експерименту даний показник мав нульове значення, а після формувального зріс до 16,33% (33 особи). Незначні зміни у відсотках характеризують високий рівень показник «емоційна стабільність та психічна рівновага», проте в експериментальній групі як і в контрольній групі після формувального експерименту спостерігаються значні зміни саме на середньому рівні готовності за мотиваційно-ціннісним критерієм. Показник «потреба у налагодженні ділового спілкування» фіксує найбільші результати сформованості на високому рівні для ЕГ – 49,50% , для КГ – 37,33%. За результатами формувального експерименту за даним критерієм достатньо високими є значення показників, які були сформовані на середньому рівні професійної готовності майбутніх соціальних працівників як для експериментальної, так і для контрольної груп.

Таблиця 2.4

Розподіл респондентів за рівнями готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг за мотиваційно-ціннісним критерієм після формульованого експерименту (в абсолютному значенні та у %)

Показники	ЕГ						КГ					
	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть
Прагнення до співпраці та допомоги	3,96	8	69,80	141	26,24	53	18,89	41	59,45	129	21,66	47
Зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи з клієнтом	13,37	27	59,90	121	26,73	54	32,72	71	47,93	104	19,35	42
Переважання суспільних інтересів над особистими	10,89	22	56,44	114	32,67	66	29,03	63	50,23	109	20,74	45
Потреба у налагодженні ділового спілкування	2,48	5	48,02	97	49,50	100	13,36	29	49,31	107	37,33	81
Емоційна стабільність.	11,39	23	57,92	117	30,69	62	11,06	24	62,67	136	26,27	57
Психічна рівновага	16,83	34	56,44	114	26,73	54	29,49	64	46,08	100	24,43	53
Соціальна адаптивність	19,31	39	64,36	130	16,33	33	30,41	66	63,59	138	6	13
Середнє статистичне значення	11,39	23	58,91	119	29,70	60	23,50	51	53,92	117	22,58	49

Так, на констатувальному етапі на середньому рівні були сформовані показники мотиваційно-ціннісного компонента для ЕГ на рівні 35,71%, а після формульованого експерименту це значення сягає 58,91%. При тому, що сформованість на високому рівні зафіксована на рівні 29,70% для експериментальної групи, що на 14,07 % (з 15,63% до 29,70%) більше, ніж на констатувальному етапі експерименту.

Таким чином, можна стверджувати, що запропонований комплекс соціально-педагогічних умов є ефективним і доцільним, а це значною мірою підтверджується позитивною динамікою показників за мотиваційно-ціннісним критерієм: кількість студентів, які перейшли на середній рівень готовності як в експериментальній, так і контрольній групі значно зросли, причому позитивна тенденція спостерігається і на високому рівні.

Для аналізу розподілу даних за когнітивно-операційним критерієм розглянемо результати, що представлені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Розподіл респондентів за рівнями готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг за когнітивно-операційним критерієм після формувального експерименту (в абсолютному значенні та у %)

Показники	ЕГ						КГ					
	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть
Знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг.	0,99	2	16,83	34	82,18	166	21,20	46	49,77	108	29,03	63
Знання методів та прийомів роботи з клієнтами, які потребують соціально-економ. послуг.	8,42	17	15,84	32	75,74	153	29,03	63	35,02	76	35,95	78
Знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом.	9,41	19	22,77	46	67,82	137	59,45	129	31,80	69	8,75	19
Знання механізмів організації надання соціально-економ. послуг.	7,43	15	12,38	25	80,19	162	43,32	94	29,03	63	27,65	60
Середнє статистичне значення	6,44	13	16,83	34	76,73	155	38,25	83	36,41	79	25,34	55

На основі узагальненого аналізу даних експериментальної та контрольної груп студентів після проведення формувального експерименту можна зробити висновок, що на низькому рівні сформованості готовності до надання соціально-економічних послуг за когнітивно-операційним критерієм залишилися майже всі студенти контрольної групи.

Проте в експериментальній групі співвідношення відсотків за низьким рівнем суттєво змінилося у бік зменшення: показник «знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг» (з 32,67% до 0,99%); показник «знання методів та прийомів роботи з клієнтами, які потребують соціально-економічних послуг» (з 47,03 % до 8,42%); показник «знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом» (з 62,38% до 9,41%); показник «знання механізмів організації надання соціально-економічних послуг» (з 53,47% до 7,43%). При цьому слід зауважити, що в контрольній групі ці показники майже не змінилось і тому наявний суттєвий відсоток студентів залишились на низькому рівні за всіма показниками – 38,25% (83 особи).

Показники, які характеризують середній рівень готовності студентів до надання соціально-економічних послуг розподілилися таким чином: в експериментальній групі спостерігається зменшення респондентів середнього рівня на користь високого рівня. Контрольна група показала достатній середній рівень сформованості показника «знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг» (49,77%), а всі інші показники залишились на низькому рівні.

Показники, які засвідчують високий рівень, підтверджують, що зміни відбулись в експериментальній групі в межах від 67,82% до 82,18%. Цей факт свідчить про те, що студенти експериментальних груп здатні засвоювати нові способи і прийоми оволодіння знаннями, оперувати соціально-економічними категоріям і мають цілісну теоретичну систему знань щодо особливостей соціально-економічних послуг та механізмів їх

надання. В цілому результати високого рівня сформованості готовності до надання соціально-економічних послуг за когнітивно-операційним критерієм після формуального експерименту для експериментальної групи зросли на 56,55% (від 20,18% до 76,73%)

Розглянемо ефективність формуального експерименту за практично-діяльним критерієм (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Розподіл респондентів за рівнями готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг за практично-діяльним критерієм після формуального експерименту (в абсолютному значенні та у %)

Показники	ЕГ						КГ					
	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть
Уміння використовувати технології соціал. роботи з особами, які потребують соціально-економ. послуг	4,95	10	35,15	71	59,9	121	42,40	92	38,25	83	19,35	42
Уміння організувати економічну діяльність	9,9	20	19,31	39	70,79	143	51,61	112	40,09	87	8,30	18
Уміння знаходити додаткові фінансові ресурси для осіб, які потребують соціально-економ. послуг	8,42	17	22,28	45	69,30	140	58,53	127	39,17	85	2,30	5
Уміння надавати консультацію з розрахунку розмірів страхов. допомог, держав. допомог, пільг	3,47	7	19,31	39	77,22	156	52,53	114	35,48	77	11,99	26
Середнє статистичне значення	6,93	14	24	49	68,8	139	52,15	111	38,25	83	10,59	23

Узагальнений аналіз результатів формувального експерименту свідчить про абсолютно незначні відсотки низького рівня сформованості готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг майже за усіма показниками даного критерію для експериментальної групи. Показники «уміння розраховувати розміри страхових допомог, державних допомог, пільг в системі соціального забезпечення» і «уміння використовувати технології соціальної роботи з особами, які потребують соціально-економічних послуг» на низькому рівні сформовані зафіксовані у незначній частині учасників експериментальної групи (3,47 % і 4,95 %).

Стосовно показника «уміння знаходити додаткові фінансові ресурси для осіб, які потребують соціально-економічних послуг», нагадаємо, що низький рівень на етапі констатуючого експерименту для ЕГ сягав рівня 63,37% (128 осіб), а вже після експерименту лише - 8,42% (17 осіб).

Порівнявши дані, що відображають середній рівень сформованості готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг на етапі формувального експерименту, можна зробити висновок, що в кількісному співвідношенні студентів експериментальної і контрольної груп спостерігається значна відмінність рівнів за всіма показниками для контрольної групи (показники мають тенденцію до зростання), а для експериментальної групи характерним є скорочення відсотків середнього рівня за всіма показниками на користь високого рівня). В цілому сформованість показників високого рівня за даним критерієм для експериментальної групи зросли на 60,01 % (від 8,79 % до 68,8%).

Таким чином, після формувального експерименту в ЕГ спостерігається, з одного боку, тенденція до зменшення відсотків середнього рівня та значного скорочення відсотків низького рівня, яка впливає на збільшення відсотків на високому рівні. В контрольних групах за даним критерієм не було сформованого високого рівня, незначних змін в бік

зростання зазнав і середній рівень, змінивши результати на 5,53 % (з 32,72 % до 38,25%).

Помітну динаміку рівнів готовності можна пояснити тим, що при аналізі практичних вправ та ситуацій, при систематичному застосуванні комплексу диспутів, ділових ігор, мозкових штурмів і т.д. студенти усвідомлювали необхідність їх розв'язування, що проявлялось в ефективному розвитку умінь та навичок. Окрім того, студенти навчилися виділяти проблеми й застосовувати певні алгоритми для розв'язування ситуацій.

Завершуючи в цілому вивчення результатів за чотирма запропонованими критеріями, здійснили обрахунок середньостатистичного значення за трьома рівнями готовності та порівняли отримані дані за результатами констатувального експерименту (табл. 2.7)

Таблиця 2.7

Розподіл респондентів за рівнями готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг після формульованого експерименту за чотирма критеріями(в абсолютному значенні та у %)

Група	Кількість респондентів	Рівні готовності											
		Констатувальний експеримент						Після формульованого експерименту					
		Низький		Середній		Високий		Низький		Середній		Високий	
		%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть
Е Г	202	52,03	105	33,20	67	14,77	30	7,68	15	34,53	70	57,79	117
К Г	217	49,83	108	34,63	75	15,54	34	36,29	79	42,75	93	20,96	45

Аналіз даних отриманих під час формувального експерименту за результатами зазначених методик свідчить про значне збільшення показників сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг за особистісно-професійним, мотиваційно-ціннісним, когнітивно-операційним, практично-діяльнісним критеріями в ЕГ та не досить суттєві зміни у КГ. Зазначені зміни проілюструємо на рисунку 2.4.

Таким чином, за результатами формувального експерименту в експериментальній групі виявляються позитивні якісні зміни у формуванні професійної готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг. В умовах експериментального навчання 57,79 % (117 осіб) студентів вийшли в освоєнні такої діяльності на високий рівень готовності. У контрольній групі цей показник проявився фактично у 20,96% майбутніх соціальних працівників (45 осіб).

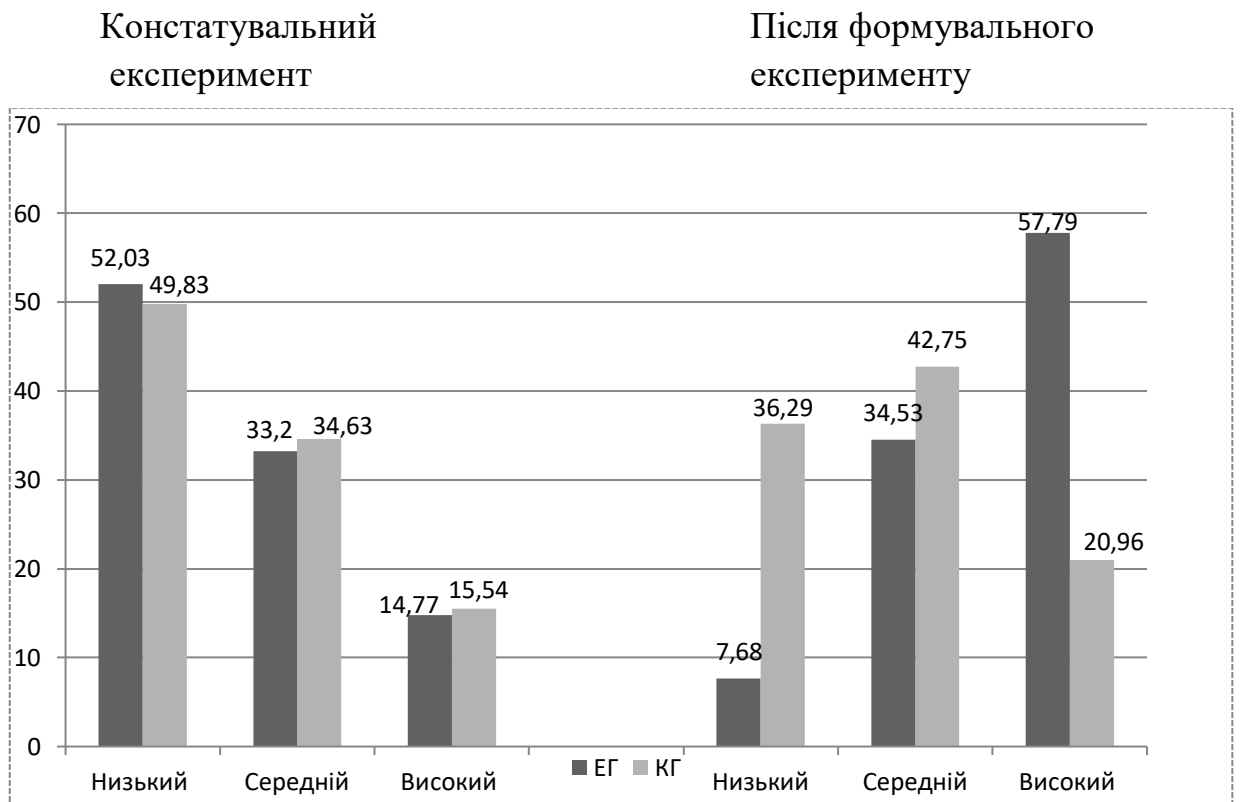

Рис. 2.4 Динаміка рівнів готовності студентів експериментальної та контрольної групи до надання клієнтам соціально-економічних послуг

Спираючись на отримані під час дослідно-експериментальної роботи дані, можна зробити деякі узагальнення. Якщо на констатувальному етапі в експериментальній групі було лише 14,77 % студентів, які перебували на високому рівні готовності, то на кінець формувального етапу експерименту їх стало 57,79%, розрив становить 43,02%. Це означає, що студенти перейшли на професійно-спеціалізований рівень готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг, при цьому значно зменшилась кількість студентів експериментальної групи за низьким рівнем готовності (базовим) – порівняно з констатувальним етапом на 44,35 % (90 осіб).

Загальним висновком аналізу даних щодо оцінки готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг є переваги сформованості показників готовності за чотирма критеріями, які полягають у особистісно-орієнтованій підготовки, формуванні практичного спрямування до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Загальну динаміку сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг представлено у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Динаміка рівнів готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг (в абсолютному значенні та у %)

Рівні	До експерименту				Після експерименту				Різниця між показниками			
	ЕГ (202)		КГ (217)		ЕГ (202)		КГ (217)		ЕГ (202)		КГ (217)	
	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть
Високий	14,77	30	15,54	34	57,79	117	20,96	45	+43,02	+87	+5,42	+11
Середній	33,20	67	34,63	75	34,53	70	42,75	93	+1,33	+3	+8,12	+18
Низький	52,03	105	49,83	108	7,68	15	36,29	79	-44,35	-90	-13,54	-29

Як свідчать дані, представлені у таблиці 2.8, у результаті формувального експерименту в експериментальних групах кількість студентів з високим рівнем готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг зросла на 43,03% (на 87 студентів), а в контрольній групі відбулися незначні зміни на 5,43% (11 студентів). У свою чергу, низький рівень в ЕГ зменшився на 44,35% (від 52,03 % до 7,68%) порівняно з контрольною групою, в якій низький рівень зменшився лише на 13,54 % (від 49,83 % до 36,29 %). Зміни відбулися і на середньому рівні готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг: в ЕГ результати зросли на 1,33 % і становлять 34,53 %, у КГ результати зросли на 8,12%. Такі зміни на середньому рівні ми можемо пояснити тим, що більшість студентів експериментальної групи після експерименту отримали високий рівень, зберігаючи стабільний середній рівень (33,2% - до експерименту, і 34,53% - після експерименту).

Результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили ефективність окреслених нами соціально-педагогічних умов і навчально-методичного забезпечення, які впроваджувались в експериментальній групі.

Висновки до другого розділу

Дослідно-експериментальна апробація визначених нами соціально-педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг дозволили нам сформулювати наступні висновки:

По-перше, визначено, що удосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників полягає у тому, що надання соціально-економічних послуг клієнту слід розглядати як особливий вид професійної діяльності, яка вимагає спеціальної технологічної системи підготовки.

По-друге, доведено, що формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг повинне ґрунтуватись на таких підходах, які забезпечують практичне спрямування й науково-теоретичну базу професійної підготовки. Таким підходами є: діяльнісний, особистісно-орієнтований, системний.

По-третє, спроектовано процес формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Структурний аспект структури даного процесу відображає: мету, завдання, принципи, зміст формування професійної готовності, визначені критерії сформованості професійної готовності студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг, етапи підготовки, рівні та результат. Розроблена структура дозволила виявити вагомість впливу розроблених соціально-педагогічних умов на формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг й методичні підходи до їх впровадження, спрямовані на забезпечення якості фахової підготовки майбутніх спеціалістів відповідно до сучасних вимог ринку соціальних послуг.

По-четверте, з метою удосконалення підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг ми визначили, запровадили і реалізували три соціально-педагогічні умови ефективного формування такої готовності.

Перша умова – забезпечення міждисциплінарної інтеграції у змісті теоретичної підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, яка інтегрує медико-біологічний, соціально-економічний, психологічний, соціально-правовий та педагогічний аспекти проблеми. Виявлені протиріччя між реальними знаннями студентів і невмінням використовувати ці знання при вивченні нових дисциплін,

пов'язаних із оволодінням знаннями та вміннями щодо надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Для подолання таких протиріч ми запропонували застосування міждисциплінарної інтеграції у процес фахової підготовки майбутніх соціальних працівників, яка реалізується через інтеграцію змісту навчальних дисциплін, а сполучною ланкою виступили міждисциплінарні зв'язки. Було запропоновано структуру міждисциплінарної інтеграції, яка передбачає оволодіння майбутніми соціальними працівниками знань, необхідних для ефективного надання соціально-економічних послуг. Взаємозв'язок змісту соціально-економічних послуг з іншими видами соціальних послуг, знання та уміння надавати яких формуються в процесі вивчення різних дисциплін, представлено у вигляді схеми, яка демонструє комплекс необхідних знань і умінь соціального працівника для надання якісних соціально-економічних послуг із застосуванням інших видів соціальних послуг.

Друга соціально-педагогічна умова, яка сприяє ефективному формуванню професійної готовності, передбачає цілеспрямованість навчально-виховного процесу на формування економічного мислення майбутніх соціальних працівників як основи ефективного надання соціально-економічних послуг.

Спираючись на теоретичний аналіз економічного мислення, специфіку його формування, ми встановили, що з одного боку, воно формується у результаті засвоєння, обґрунтування економічних законів і категорій, понять усієї сукупності соціально-економічних дисциплін, які мають економічне спрямування в системі професійної підготовки соціальних працівників за рахунок різних форм руху економічної інформації, а з іншого боку — на рівні повсякденної свідомості, тобто відтворення економічної структури емпіричним шляхом, із практики економічного життя. Таким

чином, ми розробили і впровадили нові навчальні курси «Економічні основи соціальної роботи» і «Маркетинг соціальних послуг».

Третя соціально-педагогічна умова передбачає використання інтерактивних технологій у процесі фахової підготовки майбутніх соціальних працівників, які є необхідними для оволодіння практичними навичками надання клієнтам соціально-економічних послуг. Залучення студентів до систематичної участі в інтерактивному навчанні сприяло розвитку діалогового спілкування, розвитку особистісних та професійних якостей щодо взаєморозуміння, взаємодії, спільного вирішення проблем щодо ефективного надання соціально-економічних послуг.

По-п'яте, експериментальна перевірка ефективності соціально-педагогічних умов і науково-методичного забезпечення у процесі професійної підготовки довела, що вони сприяють підвищенню рівня сформованості професійних знань, умінь та навичок студентів у процесі навчання, а розроблена структура процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг органічно вливається у загальний зміст фахової підготовки майбутніх соціальних працівників.

Результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили ефективність виконаного дослідження: у студентів експериментальної групи спостерігається явно виражена зростаюча динаміка професійної готовності до надання соціально-економічних послуг щодо рівня її сформованості, у студентів контрольної групи такої динаміки не виявлено.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено науково-теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми, представленої у вигляді теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки визначених соціально-педагогічних умов та науково-методичного забезпечення формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Результати проведеного нами дослідження підтвердили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для таких *висновків*:

1. Здійснено науково-теоретичне вивчення наукових досліджень з означеної проблеми і виявлено, що проблема формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг особам, які опинились у складних життєвих обставинах, вимагає вдосконалення системи підготовки студентів до конкретного виду діяльності у соціальній сфері. Тому обґрунтування теоретико-методологічних засад формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг набуває надзвичайної актуальності, що обумовлено протиріччям між вимогами, які висуваються сучасним суспільством, сучасною соціально-економічною ситуацією до соціального працівника, який здатний активно діяти, мислити соціальними та економічними категоріями, приймати рішення, вміло користуватись інформацією, якісно надавати соціально-економічні послуги, та реальним рівнем готовності фахівців до здійснення такої діяльності; між вимогами до фахової підготовки конкурентоздатних соціальних працівників і реальним станом науки і освіти, навчальних планів та навчальних програм вищих навчальних закладів, а також недостатньою розробленістю соціально-педагогічних умов професійної підготовки майбутніх фахівців; між необхідністю й потребою у спеціальній фаховій підготовці майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-

економічних послуг, з одного боку, і відсутністю чіткої розробленої стратегії реалізації такої діяльності на практиці в цілому.

Визначено основоположні поняття, розглянуто ідеї вітчизняних і зарубіжних фахівців (педагогів, психологів, економістів, юристів, соціологів) з основних питань, проаналізовано сучасний підхід до розуміння соціально-економічних послуг, здійснено пошук ефективного механізму надання соціально-економічних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Розкрито суть поняття «соціально-економічні послуги»: *послуги, які сприяють забезпеченню матеріальними ресурсами у грошовій або натуральній формі осіб, які потрапили у складні життєві обставини, надання їм допомог, пільг та виплата фінансових компенсацій, а також надання послуг, що допоможуть самостійно покращити своє матеріальне становище з метою подолання економічних проблем і самостійного забезпечення своєї життєдіяльності.*

2. Здійснено аналіз нормативно-правової бази, яка регулює специфічні особливості соціального забезпечення кризових категорій громадян, що дало змогу встановити належність соціально-економічних послуг до соціально-забезпечувальних відносин, які реалізуються у сфері соціального страхування, соціальної допомоги, соціальних пільг та соціального обслуговування. Виявлено специфічні особливості соціального забезпечення кризових категорій населення, визначених нормативно-правовою базою України. Проаналізовано основні Закони України, що регулюють надання соціально-економічних послуг населенню, встановлюють надавачів соціально-економічних послуг, визначають порядок отримання таких послуг. Встановлено належність соціально-економічних послуг до соціально-забезпечувальних відносин, які реалізуються у сфері соціального страхування, соціальної допомоги, соціальних пільг та соціального обслуговування.

Розглянуто етапи реформування системи соціального забезпечення населення в Україні в контексті розширення нормативно-правової бази щодо надання соціально-економічних послуг: 1) впровадження і реалізації соціально-економічних послуг; 2) підвищення якості таких послуг. Встановлено, що для забезпечення конкурентоспроможності надавачів соціально-економічних послуг необхідно вдосконалити нормативно-правову базу щодо можливості укладати контракти на надання соціально-економічних послуг, стимулювати та регулювати діяльність недержавних соціальних установ та комерційних організацій з надання соціально-економічних послуг і т.д.

3. Розкрито зміст і структуру процесу формування професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Визначено критерії (особистісно-професійний, мотиваційно-ціннісний, когнітивно-операційний, практично-діяльнісний) і показники до кожного із них: особистісно-професійний критерій (гуманістичне ставлення до людей, ініціативність та наполегливість, соціально активна особистісна позиція, домінування професійних цінностей, ставлення до самого себе (самоповага, самоконтроль, самокритичність)); мотиваційно-ціннісний критерій (прагнення до співпраці та допомоги, зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи з клієнтами, переважання суспільних інтересів над особистими, потреба у налагодженні ділового спілкування; емоційна стабільність і психічна рівновага; соціальна адаптивність); когнітивно-операційний критерій (знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг, знання методів та прийомів роботи з клієнтами, які потребують соціально-економічних послуг, знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом, знання механізмів організації надання соціально-економічних послуг); практично-діяльнісний критерій (уміння використовувати технології роботи з особами, які потребують соціально-економічних послуг, уміння

організовувати економічну діяльність клієнтів, вміння знаходити додаткові фінансові ресурси для осіб, які потребують соціально-економічних послуг, вміння надавати консультацію з розрахунку розмірів страхових допомог, державних допомог, пільг в системі соціального забезпечення). Виявлено рівні (низький (базовий), середній (достатній), високий (професійно-спеціалізований)) професійної готовності до надання соціально-економічних послуг.

Здійснено відбір методик для діагностики сформованості показників професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг: діагностика рівня емпатійних здібностей за В. Бойко, діагностика самоактуалізації особистості А.Лазукіна в адаптації Н.Каліна, діагностика мотиваційної структури особистості за В.Мільманом, діагностика полімотиваційних тенденцій в «Я-концепції» особистості (С.Петрова), розроблені нами інтерактивні методики та тестування.

Встановлено за результатами констатувального експерименту, що кількість студентів, які знаходяться на низькому та середньому рівнях достатньо значний (ЕГ – 52,03 % і 33,2%; КГ – 49,83 % і 34,63 %).

4. Розроблено і впроваджено структуру процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, яка передбачала впровадження розроблених соціально-педагогічних умов у процес професійної підготовки соціальних працівників. Поєднання теоретичної і практичної підготовки, та організація самостійної роботи студентів дозволили впровадити запропоновану структуру процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг у навчальний процес з максимальним ефектом, що ілюструють результати проведеного формувального експерименту.

5. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність соціально-педагогічних умов (забезпечення

міждисциплінарної інтеграції в змісті теоретичної підготовки майбутніх соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг; цілеспрямованість навчально-виховного процесу на формування економічного мислення майбутніх соціальних працівників; застосування інтерактивних технологій у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг) та навчально-методичного забезпечення формування у майбутніх соціальних працівників професійної готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг: розроблено та упроваджено навчально-методичний комплекс дисциплін «Соціальне страхування», «Соціальне забезпечення населення», «Рекламно-інформаційні технології», «Служби соціального забезпечення»; розроблено зміст навчальних курсів «Економічні основи соціальної роботи», «Маркетинг соціальних послуг» та упроваджено їх у навчальний процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників; розроблено (авторське) і використано навчальний посібник «Економічні основи соціальної роботи», навчально-методичні посібники «Економічні основи соціальної роботи (практикум)», «Інтерактивні вправи з дисциплін «Соціальне страхування», «Соціальне забезпечення населення», «Маркетинг соціальних послуг» для студентів спеціальності «Соціальна робота»»; експериментальні програми проходження студентами-майбутніми соціальними працівниками виробничих практик на базі служб соціального забезпечення населення.

6. Доведено ефективність упровадження соціально-педагогічних умов та науково-методичного забезпечення щодо формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. Виявлено позитивну динаміку високого рівня сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг. Відзначено позитивну різницю у рівнях готовності до надання клієнтам соціально-економічних послуг у експериментальній групі: кількість студентів із

високим рівнем збільшилась на 43,03 % (з 14,77 % до 57,8 %), середнім на 1,33 % (з 33,2 % до 34,53 %). У свою чергу кількість студентів з низьким рівнем зменшилась на 44,35 % (з 52,03% до 7,68%). Отримані дані засвідчують результативність запропонованих соціально-педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг.

Дисертаційне дослідження не вичерпує усіх аспектів вирішення проблем професійної підготовки студентів до надання клієнтам соціально-економічних послуг. У перспективі необхідно зосередити увагу на: формуванні економічної компетентності майбутніх соціальних працівників; розробці нового технологічного забезпечення процесу навчання студентів щодо надання соціально-економічних послуг різним групам клієнтів; вивченні досвіду формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання соціально-економічних послуг в умовах економічної нестабільності; дослідженні оптимальних технологій активізації професійного інтересу студентів до діяльності щодо надання клієнтам соціально-економічних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзинова И. М. Социальные гарантии: методологический аспект // Проблемы прогнозирования. – 1995. – № 1. – С. 111.
2. Акмеологический тренинг: Теория, методика, психотехнологии / А.П. Ситников; Фирма «Имидж-контакт». – М.: Технол. шк. бизнеса, 1996. – 429 с.
3. Активизация учебной деятельности / Под ред. П.А.Китайгородской. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 127 с.
4. Активные методы обучения педагогическому общению и его оптимизация: Сб. науч. трудов / Под ред. А.А.Бодалева, А.Г.Ковалева, Б.С.Круглова. – М., 1983.– 235 с.
5. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищ. навч. закл. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
6. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи: курс лекцій: модульне навчання:[навч.посібник] / А.М. Алексюк; ред.. С.С. Самойлова. – К.: ІСДО,1993. – 220 с.
7. Аминов Н.А. Психофизиологические и психологические предпосылки педагогических способностей // Вопросы психологии. 1988.– №5. – С. 71-77.
8. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968.– 428 с.
9. Андрущенко В.П. Стратегія для освіти. З матеріалами звіту відділу філософії та прогнозування розвитку освіти Інституту вищої освіти АПН України // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 5- 9.
10. Аношкина В.Л. Образование. Инновации. Будущее. (Методологические и социокультурные проблемы) / В.Л. Аношкина, С.В. Резванов. – Ростов-на-Дону: Изд-во РО ИПК и ПРО, 2001.– 176с .

11. Ануфриева Ю.В. Формирование экономического мышления как фактора развития аксиологического потенциала личности учащихся в образовательной системе "вуз-школа": Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Новосибирский гос. пед. ун-т. – Новосибирск, 2002. – 20 с.
12. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы: Учеб.- метод. Пособие / С.И. Архангельский. – М.: Высш. школа, 1980. – 267 с.
13. Афанасьев В.Г. Системность и общество / В.Г. Афанасьев. - М.: Политиздат, 1980. – 368с.
14. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии, 1973. №6. – С. 98-111.
15. Бабанский Ю.К. О дидактических основах повышения эффективности обучения. // Народное образование. – 1986. – С. 24-31.
16. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса /Ю.К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
17. Балагурова О.В. Формирование профессиональной готовности студентов технического вуза к социальной работе: Дис. канд. пед. наук. Чита, 2004. – 141с.
18. Балл Г.Л. Понятие адаптации и его значение для психологии личности // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 92-100.
19. Баранник Л.Б. Соціальний захист громадян: Навчальний посібник Ї Л.Б. Баранник. – Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2010. – 276 с.
20. Батшин К. С. Право социального обеспечения. Общая часть: Учебное пособие / К.С. Батшин. — М.: Изд-во МГУ, 1998. – С. 7.
21. Безверхая В.В. Понятийно-контекстная методика в формировании финансово-экономического мышления у студентов профессионально-педагогического колледжа: Дис. канд. пед. наук: Магнитогорский гос. ун-т: 13.00.08. – Магнитогорск, 2002. – 174 с.

22. Безпалько О.В. Роль спеціалізації у професійній підготовці майбутнього соціального педагога / О.В. Безпалько // Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні в контексті болонського процесу : матеріали міжнарод. Наук. – практ. Конф., 13-14 грудня 2007 р. – Чернівці, 2007. – С. 19-21.
23. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика : учеб. пособ. [для инженерно-пед. институтів и індустріально-пед. технікумов] / В. С. Безрукова. – Екатеринбург : Деловая книга, 1996. – 342 с.
24. Беяева А.П. Методолого-теоретические основы развития профессионального образования в современных условиях // Методолого-теоретические проблемы развития профессионального образования. Монография. Под ред. Х. Беднарчика - Санкт-Петербург, 1995. – С. 37-45.
25. Берулова М.Н. Интеграционные процессы в образовании // Интеграция содержания образования в педагогическом вузе. – Бийск: НИЦБ и ГПИ, 1994. – С. 3 – 9.
26. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М: Педагогика, 2000. – 190 с.
27. Бех В.П. Теоретико-методологічні засади гуманітарної підготовки педагогічних кадрів у вимірі Європейського вибору України // Освіта. – 2004. – №10. – С. 5-6.
28. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання / І.Д. Бех. – К.: ІЗИН, 1998. – 203 с.
29. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – К. : Либідь, 2003. - Кн. 2 : Особистісно - орієнтований підхід: науково-практичні засади. — К. : Либідь, 2003. – 344с.
30. Белєвцова Я.С. Зарубіжний досвід реалізації механізму надання соціальних послуг // Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2007. – Вип. 2 (17). – С. 251-256.

31. Белєвцова Я.С. Основні принципи впровадження системи управління якістю соціальних послуг // Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – № 4 (27). – С. 255-260.
32. Битинас Б.П. Процесс воспитания / Б.П. Битинас. – М.: Просвещение, 1995. – 167 с.
33. Битинас Б.П. Краткий словарь терминов по социальной работе Школа социальных педагогов и социальных работников /Б.П. Битинас. – М. – 1991.– 158 с.
34. Бичков О.О. До проблеми оптимізації навчального процесу в сучасних умовах використання мультимедійних технологій (на матеріалі вивчення іноземної мови) // Нові технології навчання. – 2006. – № 42. – С. 36 – 43.
35. Бляхман Л.С. Перестройка экономического мышления/ Л.С. Бляхман. - М:Политиздат, 1990. – 280 с.
36. Бойцун Н. Є. Адаптація європейського досвіду управління місцевими фінансами в Україні // Фінанси України. – 2008. – № 5. – С. 6–11.
37. Болотов В. А. Проектирование профессионального педагогического образования / В.А. Болотов, Е.И. Исаев, В.И. Слободчиков, Н.А. Шайденко // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 66-72.
38. Болотіна, Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. –К. : Знання, 2005. – 381 с.
39. Бондаревская Е. В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания /Е. В. Бондаревская, С. В. Кульневич. – Ростовн/-Д., 1999. – 560 с.
40. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11 – 17.
41. Бочарова В.Г. Педагогика отношений в социуме: перспективная альтернатива // Програма ВУЗов для спеціальності «соціальна педагогика». В 4. – М.: ВНИК «Школа-микрорайон», 1991 – 28 с.

42. Бочарова В.Г. Научный статус социальной педагогики и ее отношение к практике / В.Г. Бочарова, Г.Н. Филонов. – М.: РАОЦСП, 1994.–12 с.
43. Бочарова В.Г. Задачи и перспективы развития социальной педагогики в современных условиях / В.Г. Бочарова . – М.: РАОЦСП, 1996. – 12 с.
44. Браэр С. Практика социальной работы: тенденции и проблемы / С. Браэр // Энциклопедия социальной работы : в 3 т. / пер. с англ. Т. 2: К-П. – М., 1994. – С. 308-310.
45. Бубнова С.С. Методика диагностики индивидуальной структуры ценностных ориентации личности // Методы психологической диагностики. М.: Изд-во ИП РАН, 1994. – Вып. 2. – С. 45-49.
46. Бульба В.Г. Реформування системи соціального захисту в Україні: проблеми і перспективи / В.Г. Бульба, Ю.М. Бондаренко. // Теорія і практика державного управління. – Вип.. 3(15). – Х.: Вид-во Хар РІ НАДУ» Магістр», 2006. – С. 96-101.
47. Буянова М.О. Право социального обеспечения / М.О. Буянова, С.И. Кобзева, З.А. Кондратьева. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – С. 131.
48. Вайнола Р.Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика. Навчальний посібник / За ред проф. С.О. Сисоевої. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 134 с.
49. Вайнола Р.Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : монографія / Вайнола Р. Х.; за ред. С. О. Сисоевої ; М-во науки і освіти України ; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во ХНРБЦ, 2008. – 460 с.
50. Васильєв В.В. Освітньо-кваліфікаційна характеристика як основа підготовки соціальних працівників / В.В. Васильєв. Соціальна робота в Україні: теорія і практика: наук.-метод. вісник. № 1 / Держ. центр соц. служб для молоді та ін..- К.: Інтас, 2003. – С. 105-110

51. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: Учебное пособие / И.В. Вачков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: “Ось-89”, 2001. – 224 с.
52. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.: Высш. шк., 1991. – 207 с.
53. Види послуг, що надаються центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [Електронний ресурс] // Гадяцький РЦСССД. — Режим доступа: <http://rcsssdmhadiach.narod.ru/poslugi.html>
54. Визир В.В. Социально-психологический анализ формирования рыночного экономического мышления: Дис. канд. психол. наук: 19.00.05. – М., 1994. – 170 с.
55. Вишневский В.В. Межпредметные связи как средство формирования культуры экономического мышления будущих офицеров: Дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. - Саратов, 2005. – 161 с.
56. Вієвська Л.М. Імітаційно-ігровий підхід у викладанні психолого-педагогічних дисциплін студентам економічних спеціальностей Красовська, Л.М. Вієвська, Л. Красовська // Вища шк. – 2001. – № 2-3. – С.47-58.
57. Гаєвська А. В. Особистісно-орієнтований підхід при підготовці фахівців в галузі інформаційних технологій / [Електронний ресурс] / А. В. Гаєвська, В. С. Щирба. – Режим доступу : abconf.ic.km.ua/tezy/index.html
58. Галагузова Ю.Н. Теория и практика системной профессиональной подготовки социальных педагогов: дис. доктора пед. наук : 13.00.08 / Галагузова Юлия Николаевна. – М., 2001. – 344 с.
59. Галамян Л.И. Формирование экономической культуры будущих специалистов учетно-финансовой сферы (на материале изучения специальных дисциплин в вузе): Дис. канд. пед. наук : 13.00.08 / Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2002. – 163 с.

60. Галузинський В.М. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні: навч. посіб. для викладачів та аспірантів вузів/ В.М. Галузинський, М.Б. Євтух. – К.: ІНТЕЛ, 1995. – 168 с.
61. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология: Учеб. пособие для студентов всех специальностей педагогических вузов/ М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. — 512 с.
62. Голос А.А. Деловые игры — метод исследования сложных систем / А.А.Голос, В.Б.Соколов // Активные системы. - М.: Институт проблем управления, 1973. – 112 с.
63. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Уклад. С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
64. Горбатюк С. Соціальна робота як засіб впливу на формування соціального самопочуття населення України // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2009. – № 1. – С. 229 –237.
65. Горбатюк С. Теоретико-методологічні засади соціальної роботи як об'єкта державного регулювання // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2007. – № 2. – С. 312 – 319.
66. Грабарь М.И. Применение математической статистики в педагогических исследованиях / М.И. Грабарь, К.А. Краснянская . – М.: Педагогика, 1998. – 134 с.
67. Григорьев И.А. Теория и практика социальной работы / И.А. Григорьев, В.Н. Келасьев . СПб., 2004. – 243 с.
68. Григорьев С.И. Социология для социальной работы: Учебное пособие для студентов вузов и практических работников. 2-е изд., доп., перераб./ С.И. Григорьев, Л.Г. Гуслякова . – М.: Изд.Дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2002.– 164 с.
69. Гуменюк П.В. Развитие культуры мышления будущего специалиста в процессе изучения в вузе общепрофессиональных дисциплин: Автореф.

- дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Орловский гос. пед. ун-т. – Орел, 2006. – 24 с.
70. Гура О.І. Педагогічні умови формування професійних комунікативних якостей соціального педагога : дис. канд. пед. наук / О.І. Гура. - Харків, 2000. – 290 с.
71. Давыдов В.В. Учебная деятельность и моделирование / В.В. Давыдов, А.У. Варданян. - Ереван: «Луйс», 1981. – 220 с.
72. Державний галузевий стандарт спеціальності «Соціальна робота» / Керівник колективу проф.. В.П. Бех, А.Й. Капська. – К.МОН України від 10.10.2005 р. – 273 с.
73. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів. Затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 17 червня 2002 р., № 293. – [Електронний документ] – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1152.676.0>
74. Деркач А.А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А.А. Деркач, Н.В. Кузнецов Н.В. - М., 1993. – 168 с.
75. Дєдов Є.Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до менеджменту в соціальній роботі : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Дєдов Євген Геннадійович ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : [б. в.], 2009. – 20 с. – Б. ц.
76. Диагностика самоактуализации личности (А.В. Лазукин в адаптации Н.Ф.Калина) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002. – С.426 - 433.
77. Диагностика уровня поликоммуникативной эмпатии (И.М.Юсупов) / Диагностика эмоционально-нравственного развития. Ред. и сост. И.Б. Дерманова. – СПб., 2002. – С.114-118.
78. Диагностика уровня эмпатических способностей В.В.Бойко / Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Ред. и сост. Райгородский Д.Я. – Самара, 2001. – С.486-490.

79. Динамика ценностей в социальной работе / Под ред. С.Шардлоу. – Амстердам – К., 1996. – 206 с.
80. Доуэл М. Ориентированная на решение задачи социальная работа / Асоціація психіатрів України / М.Доуэл, М. Марш. — К., 1997. — 135 с.
81. Дьяченко В.М. Система соціальних послуг має відповідати вимогам часу і потребам людей // Соціальний захист. - 2006. - № 10. – С. 36-39.
82. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.И. Дьяченко, К.А. Кандыбович. – Минск: Изд-во Белорусского госуниверситета, 1976. – 176 с.
83. Дьяченко М.И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: Психол. Аспект / М.И. Дьяченко, К.А. Кандыбович, В.А. Пономаренко. – Мн.: Изд-во «Университетское», 1985. – 206 с.
84. Дьяченко М.И. Психологическая готовность / М.И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – М.: Наука, 1986. – С.49-52.
85. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 166 с.
86. Емельянова М.А. Становление профессиональной зрелости социального педагога в образовательном процессе вуза: Дисс. докт. пед. наук. Оренбург, 2005. – 354с.
87. Жарова Л.В. Учить самостоятельности / Л.В. Жарова. - М.: Просвещение, 1999. – 205с.
88. Журавлев А.Л. Совместная деятельность: методология, теория, практика / А. Л. Журавлев , П.Н. Шихерев, Е.В. Шорохов. – М.: Наука, 1988. – 228 с.
89. Журавська В. Проблеми формування єдиної системи надання соціальних послуг // Праця і зарплата. – 2009. – № 39. – С. 6 – 7.
90. Заир-Бек Е.С. Теоретические основы обучения педагогическому проектированию : дис. доктора пед. наук : 13.00.01 / Заир-Бек Елена Сергеевна. – СПб., 1995. – 410 с.

91. Загвязинский В.И. Методология и методика социально-педагогического исследования: книга для социальных педагогов и соц. работников/ В.И. Загвязинский, Р.А. Атаханов. – М.: АСОПиР, 1995. – 157 с.
92. Закон України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям” від 1 червня 2000 р. № 1768-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 26. – Ст. 1078.
93. Закон України «Про вищу освіту» / Верховна Рада України. Інститут законодавства. – К.: Накове видання, 2002. – №2984 – III – 96 с.
94. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 №2017-III // Офіційний вісник України від 17.11.2000 – К., 2000. – № 44 – стаття 1876. – С. 1-9.
95. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», №334/94-ВР // Офіційний вісник України. – 2003. – № 3. – 6 с.
96. Закон України «Про соціальні послуги» 19.06.2003 № 966-IV /Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – N 45 – С. 358.
97. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю»: закон України від 21 черв. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2001. – № 42. – Ст.213.
98. Зареєстроване безробіття у 2012 році [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
99. Захаров М.Л. Право социального обеспечения России: Учебник / М.Л.Захаров, О.Г. Тучкова. — М.: Из- во БЕК, 2001. – С. 15.
100. Зверев И.Д. Межпредметные связи в современной школе / И.Д. Зверев, В.Н. Максимова. – М. : Педагогика, 1981. – 160 с.
101. Зверева М.В. О понятии “дидактические условия” / М. В. Зверева // Новые исследования в педагогических науках : сб. ст. / [под ред. В. С. Самойлова]. – М. : Педагогика, 1987. – Вып. 1. – С. 29–32.
102. Зеер Э.Ф. Психология профессий : учеб. пособие для вузов [Гриф УМО] / Э. Ф. Зеер ; Урал. гос. проф.-пед. ун-т. — Екатеринбург : Издательство УГППУ, 1997.– 243 с.

103. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании // Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 41с.
104. Зимняя И.А. Личностно-деятельностный подход как основа организации образовательного процесса // Общая стратегия воспитания в образовательной системе России (к постановке проблемы). Коллективная монография в двух книгах. Книга первая; – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. - 2001. – С. 244-253.
105. Зязюн І.А. Сучасні дидактичні моделі і логіка учіння // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. - Київ-Вінниця, 2000. – С. 4-7.
106. Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР/ Р.И. Иванова . — М.: Изд-во МГУ. — 1986. — 174 с.
107. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – СПб.: Наука, 2001. – с. 549-550.
108. Ильина Т.А. Структурно-системный подход к организации обучения / Т.А. Ильина. – М., 1972. – 124 с.
109. Ительсон Л.Б. Психологические теории научения и модели процесса обучения // Советская педагогика. – 1973. - № 3. – С.83-95.
110. Ляш. О. Щодо перспективних напрямів підвищення якості соціальних послуг в Україні. Аналітична записка. – [Електронний ресурс]. – Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/763/>
111. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник / А.Капська, О.Безпалько, Р. Вайнола К.: Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
112. Капська А.Й. Деякі особливості формування готовності студентів до професійної діяльності // Моделювання виховної діяльності в системі

- професійної підготовки студентів. Теорія, практика, програми. – К., 1998. – С.5-12.
113. Капська А.Й. Моделювання самостійної роботи майбутніх соціальних педагогів у світлі Болонського процесу // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 2006. – Вип. 89. – 172 с.
114. Капська А.Й. Соціальна робота. Навчальний посібник / А.Й. Капська. - К.: Видавничий Дім "Слово", 2011. – 400 с.
115. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності. Навчальний посібник / О.Г.Карпенко – К., 2010. – 253 с.
116. Карпенко О.Г. Соціальний працівник : деякі аспекти професійної підготовки. Навчально-методичний посібник / О.Г. Карпенко. – К.: Державний Інститут розвитку сім'ї та молоді, 2007. – 144 с.
117. Карпенко О.Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : дис. д-ра пед. наук / О. Г. Карпенко. – К., 2008. – 546 с.
118. Келасьев Н. Диагностика профессиональных способностей, система профессионального отбора социальных педагогов и социальных работников / Н. Келасьев. – М., 1994. – 128с.
119. Коберник О.М. Проектування навчально-виховного процесу в школі / О.М. Коберник. – К. : Хрещатик, 1995. – 153 с.
120. Ковалев А.П. Педагогические системы: оценка текущего состояния и управление / А.П. Ковалев. – Харьков: Изд-во ХГУ, 1990. – 114 с.
121. Ковалев А.Г. Психологические особенности человека / А.Г. Ковалев, В.Н. Мясищев. - Т. 1. – Л., 1957-1960. – 264 с.
122. Коваль Л.Г. Підготовка соціальних педагогів і працівників в Україні // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 1 – 2. – С. 86 – 95.
123. Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка / Соціальна робота / Л.Г. Коваль, І.Д. Зверева, С.В. Хлебнік: Метод. посіб. – К.: ВІПОЛ, 1997. – 428 с.

124. Ковальчук Г.О. Активізація навчання в економічній освіті: навч. посіб / Г.О. Ковальчук . — Вид. 2-ге, доп. — К.: КНЕУ, 2003. — 298 с.
125. Козубовська І.В. Формування умінь ділового спілкування майбутніх фахівців в сфері менеджменту / І.В. Козубовська. — Методичні рекомендації. — Ужгород, 2009. — 22с.
126. Козубовська І.В. Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх (психолого-педагогічні аспекти): дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Козубовська І. В. ; Ужгородський держ. ун-т. - Ужгород, 1996. - 422 с.+додат.
127. Концепція реформування системи соціальних послуг : затв. розпорядж. Каб. Міністрів України від. 13 квіт. 2007 р. № 178-р // Офіц. вісн. України. — 2007. — № 28. — Ст. 1122.
128. Кореньков А.В. Формирование экономического мышления будущих менеджеров в техническом вузе: Дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Волгоград. гос. ун-т. - Волгоград, 2002. — 165 с.
129. Коротаева Е.В. Технология обучения в интерактивном режиме // Мир образования - образование в мире. — 2003. — № 4. — С. 132-143.
130. Косенко О. Орієнтир - європейські стандарти // Соціальний захист. — №12. — 2006. — С. 24.
131. Краснов В.В. Проблеми визначення ефективності інноваційних процесів у системі освіти // Проблеми освіти : Науково-методичний збірник. - Київ : Науково-методичний центр вищої освіти, 2006. — Вип. 44. — С. 10-15.
132. Крентовська О. Організаційно-економічні проблеми управління державними соціальними гарантіями в Україні // Актуальні теоретико-методологічні та організаційно-практичні проблеми державного управління: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (28.05.2004 р., Київ) / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. — К.: Вид-во НАДУ, 2004. — Т.2. — С. 277-279.

133. Кривобок Ю.В. Безоплатні соціальні послуги: перспективи в Україні // Вісник Пенсійного фонду України № 2 (104). - 2011. - С. 30-31.
134. Кривобок Ю.В. Основні підходи до визначення вартості безоплатних соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах [Електронний документ]. – К.:Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України, 2010. – Режим доступу: http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=109:2010-06-24-05-35-19&catid=26:2010-06-13-21-43-34&Itemid=31
135. Кривобок Ю.В. Сучасний стан та перспективи недержавних пенсійних фондів // Вісник Пенсійного Фонду України, № 4 (106) – 2011. – С.10-11.
136. Кривобок Ю.В. Ефективність соціальних послуг у контексті соціальної безпеки // Сучасна українська політика: Збірник наукових праць. – Київ: Центр соціальних комунікацій, 2012. – № 26. – С.175–184.
137. Кривобок Ю.В. Соціальні послуги у системі соціального захисту: проблеми та перспективи удосконалення в Україні // Політичний менеджмент. Науковий журнал. / Гол. ред. Ю.Ж. Шайгородський. – Київ: Центр соціальних комунікацій, 2012. – №1/2 (52-53). – С.97–102.
138. Крутецький В. А. Психологія / В. Крутецький. – М.: Просвещение, 1974. – С.155 –160.
139. Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования/ Н.В. Кузьмина. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 144 с.
140. Кузьмина Н.В. Проблемы профессиональной подготовки специалистов в вузах // Проблемы профессионального отбора и профессиональной подготовки специалистов в вузах. – Л.: Знание, 1970. – С. 47-61.
141. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения /Н.В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 120 с.

142. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А.І. Кузьмінський, В.І. Омеляненко. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К.: Знання-Прес, 2004. – 446 с.
143. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / А.І. Кузьмінський – К. : Знання, 2005. – 486 с. - С. 234.
144. Лапин Н.И. Актуальные проблемы исследования нововведений // Сборник научных трудов / под ред. Н.И. Лапин. – М. : Изд-во ВНИИСИ, 1980. – 174 с.
145. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. — М.: Нальчик: Эль-Фа, 1966. – 95 с.
146. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
147. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни / В.С. Лозниця. – К.: Ексоб, 2001. – 304 с.
148. Лотова И.П. Развитие профессиональной карьеры кадров государственной службы. Дис. докт.психол.наук. –М.: РАГС, 2004. – 327 с.
149. Лошкарева Н.А. О понятии и видах межпредметных связей // Советская педагогика – 1972. – № 6. – С. 48–56.
150. Лукашевич М.П. Соціальна робота в Україні: теоретико-методологічні засади / М.П. Лукашевич, І.І. Мигович , І.М. Пінчук. - К.: МАУП, 2001. – 126 с.
151. Ляшенко А.И. Профессионализм в сфере социальной работы / Основы общей и прикладной акмеологии / Под ред. А. А. Деркача. - М.: РАГС и ВАД, 1996. – 256 с.
152. Максимова В.Н. Акмеологический подход в педагогике: Монография / В.Н. Максимова. – СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2007. – 196 с.

153. Максимова В.Н. Межпредметные связи и совершенствование процесса обучения: Кн. для учителя / В.Н. Максимова. – М.: Просвещение, 1984. – 143 с.
154. Малькова М.О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками: дис. канд. пед. наук : 13.00.05/ Малькова Марина Олександрівна. – Луганськ, 2006. – 255с.
155. Мальчик М.В. Становлення соціального захисту та суспільного добробуту громадян в Україні: Монографія / НАН України. Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2007. – 228 с.
156. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя //Советская педагогика. – № 8. – 1990.
157. Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности. Тексты. М.: МГУ, 1982. – С. 108-117.
158. Матушанский Г. Модели подготовки профессионалов / Г. Матушанский, А. Фролов // Высшее образование в России. – 2003. –№4. – С.71-74.
159. Мейер К.Х. Практика социальной работы: обзор основных направлений // Энциклопедия социальной работы : в 3 т. / пер. с англ. Т. 2: К-П. – М., 1994. – С. 301-307.
160. Мельничук І. М. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій [монографія]. —Тернопіль: Економічна думка, 2010. – 326 с.
161. Меретукова З.К. Методология научного исследования: Учебн. пособие для студентов, занимающихся НИР и аспирантов / З.К. Меркутова. – Майкоп: Изд-во АГУ, 2003. – 268с.
162. Методика и технологии работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. учебн. Заведений / Б.Н.Алмазов, М.А.Беляева, Н.Н.Бессонова и др.; Под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 192с.

163. Методология и методы социально-педагогических исследований: Учеб.-метод. пособ. / Мин-во образования и науки Украины, ЛГПУ имени Т.Шевченко; авт.-сост. Харченко С.Я. и др. – Луганск: Альма-матер, 2001. – 216 с.
164. Мигович І.І. Формування системи підготовки і підвищення кваліфікації соціальних працівників: досвід і проблеми // Соціальна робота в Україні: Теорія і практика. Науково-методичний журнал, №2 (7). – 2004. – С. 12-16.
165. Мигович І.І. До питання про зміст підготовки фахівців соціальної сфери // Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні та за рубежом. – Ужгород, 2003. – С. 227-230.
166. Мильман В.Э. Метод изучения мотивационной сферы личности / Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции / В.Э. Мильман. – М., 1990. – С. 23-43.
167. Міщенко К.С. Розвиток організаційно-правових засад діяльності системи соціальних послуг для населення України / К. С. Міщенко // Соціальна політика, соціальна робота й охорона здоров'я: як Україні досягти європейського рівня якості послуг?: Збірка тез конференції. – К.: Сфера, 2007. – С. 23-27.
168. Міщик Л.І. Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти: дис. доктора пед. наук : 13.00.05 / Міщик Людмила Іванівна. – Запоріжжя, 1997. – 359 с.
169. Міщик Л.І. Стратегічні особливості забезпечення практичної підготовки соціального педагога у процесі проходження педагогічної практики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vgnpu_ped/2010_15_2/V15_2_7_1_1.pdf
170. Москаленко С.О. Надання соціальних послуг громадськими організаціями: європейський досвід для України / С. О. Москаленко: зб. наук. праць Національної академії державного управління при

- Президентів України. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – Вип. 1/2007. – С. 293-303.
171. Москалюк О.І. Формування професійної спрямованості у майбутніх соціальних педагогів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. І. Москалюк. – Кіровоград, 2007. – 22 с.
172. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учеб. пособие для студ. пед. вузов / А.В. Мудрик. – М.: Академия, 2002. – 194 с.
173. Нагорна Г.О. Формування у студентів педагогічних вузів професійного мислення: Автореф. дис. док. пед. наук: 13.00.01 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 1995. – 41 с.
174. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования: анализ и интерпритация данных:[учеб. пособие] / А.Д. Наследова. – СПб.: Речь, 2004. – 392 с.
175. Никифорова Е.С. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Е.С. Никифорова. – С-Пб.: Изд-во С.Пб. ун-та, 1991. – 151с.
176. Нісімчук А.С. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. / А.С. Нісімчук, О.С. Падалка, О.Т. Шпак. – К.: Просвіта, 2000. – 368 с.
177. Новиков А.М. Методология учебной деятельности / А.М. Новиков. – М.: Издательство «Эгвес», 2005. – 176 с.
178. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР // Офіційний вісник України. – 1998. – № 6. – Ст. 219
179. Особистісно-орієнтовані технології навчання і виховання у вищих навчальних закладах: кол. Монографія / В.П. Андрущенко [та ін.] / АПН України Інститут вищої освіти / Віктор Петрович Андрущенко (заг. ред.), Володимир Іларіонович Луговий (заг. ред.). — К. : Педагогічна думка, 2008. — 254с.

180. Паламарчук В. Педагогічні інновації і передовий педагогічний досвід // Післядипломна освіта в Україні. – 2003. – № 3. – С. 74-76.
181. Папиев М. Мировой опыт применения социальных стандартов // Экономика Украины. – 2004. – № 1. – С.4-8.
182. Педагогика. Педагогические теории, системы, технологии. / Под ред. Смирнова С.А. – 4-е изд., испр. - М.: 2000. – 512 с.
183. Педагогика: Учеб. пособие для студентов педагогических учебных заведений /В. А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. - М.: Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
184. Педагогические технологии: Учебное пособие для студентов педагогических специальностей / Под общей ред. В.С. Кукушина. – Москва: ИКЦ «МарТ», 2004. – 336 с.
185. Педагогический энциклопедический словарь. Большая Российская энциклопедия. – М.: "Научное издательство", 2003. – 162 с.
186. Петров М.К. Человек и культура в научно-технической революции // Вопросы философии. 1990. – № 5. – С. 79-92.
187. Петрочко Ж.В. Професійна підготовка соціальних працівників до роботи: з досвіду роботи / Ж.В. Петрочко, Т.М. Кондрашевська; Ліга соц. працівників м. Києва, соц. служба для молоді м. Києва. – К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2001. – 48 с.
188. Пічкарь О.П. Нові технології у системі підготовки соціальних працівників за кордоном // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 2000. – Вип. 17. – С.114-117.
189. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 254 с.
190. Податко Є.О. Моделювання педагогічних систем і процесів: монографія / Євген Олександрович Податко. – Слов'янськ: СДПУ, 2010. – 148 с.

191. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование : социальн-философское исследование / С. И. Подмазин ; Запорожский государственный университет. – Запорожье : Просвіта, 2000. – 250 с.
192. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Учебное пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров; Под ред. Е. С. Полат. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.
193. Поліщук В.А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: Монографія / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. – 424 с.
194. Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг : затв. постановою Каб. Міністрів України від 10 груд. 2003 р. № 1895 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 51: ч. 1. – Ст. 2673.
195. Полонский В. Словарь по образованию и педагогике / В. Полонский. – М. : Высшая школа, 2004. – 512 с.
196. Понікаров В. Д. Пенсійне та соціальне забезпечення: Підручник / В.Д. Понікаров, М.М. Топорокова. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 400 с.
197. Попов В.Д. Экономика плюс педагогика: Очерки об экономическом воспитании молодежи / В.Д.Попов. – М.: Молод. гвардия, 1986. – 288 с.
198. Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і органів праці і соціального захисту населення в надання соціальних послуг сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах : затв. наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та М-ва праці та соціал. політики України від 6 серп. 2007 р. // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 63. – Ст. 2482.
199. Послання Президента України до Верховної Ради України 2003 року „Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки” // Урядовий кур'єр. – 2002. – С. 6 - 12.

200. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил організації та проведення конкурсу на залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг» № 559 від 29.04.2004 // Офіційний вісник України від 14.05.2004. – К., 2004. – № 17. – стаття 1189. – С. 86-89.
201. Почебут Л.Г. Организационная социальная психология: Учебное пособие / Л.Г. Почебут, В.А. Чикер. - СПб.: Наука, 2002 – 214 с.
202. Право социального обеспечения / Под общ. ред. И. В. Гущина. — Минск, 2002. — с. 348.
203. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец, вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. / За ред. П. Д. Пилипенка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — с. 496.
204. Пригожий А.И. Нововведения: стимулы и препятствия: (Социальные проблемы инноватики) / А.И. Пригожий. – М. : Политиздат, 1989. – 271 с.
205. Примірний галузевий стандарт надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Наказ Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту № 4569 від 29.12.2009р. [Електронний документ] – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-primirnogo-galuzevogo-standartu-nadannja--doc12355.html>
206. Приходько А.Ф. Економічні основи соціальної роботи (практикум). Навчально-методичний посібник / А.Ф. Приходько / за заг. ред. О.Г. Карпенко. - К.: К.: ДПС України, 2012. - 164 с.
207. Приходько А.Ф. Економічні основи соціальної роботи. Навчальний посібник /А.Ф. Приходько, В.М. Тименко. За заг. ред. О.Г. Карпенко – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2012. – 154 с.
208. Приходько А.Ф. Інтерактивні вправи з дисциплін «Соціальне страхування», «Соціальне забезпечення населення», «Маркетинг соціальних послуг» для студентів спеціальності «Соціальна робота».

- Навчально-методичний посібник / А.Ф. Приходько/ за заг. ред. О.Г. Карпенко. – К.: ДПС України, 2012. – 163 с.
209. Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку : затв. постановою Каб. Міністрів України від 14 січ. 2004 р. № 12 із змінами від 16 трав. 2007 р. // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 2 : ч. 1. – Ст. 12 ; 2007. – № 37. – Ст. 1494.
210. Психологический словарь./ Под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и др.; НИИ ОПП АПН СССР М.: Педагогика, 1983. – 447с.
211. Психологічна енциклопедія. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
212. Пузиенко Ю.В. Педагогические условия формирования экономической компетентности студентов в образовании [Электронный ресурс]: Аналитика культурологии. – 2007. – № 2(8). – Режим доступа: <http://www.analiculturolog.ru/>
213. Реформування системи соціальних послуг [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=62A25666839E91CE9B90A78DD3911C03?art_id=117406&cat_id=117425
214. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 кн.: Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения / Е.И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 480 с.
215. Розов Н.С. Философия образования. Ценностные ориентации и концепция базового гуманитарного образования в высшей школе / Н.С. Рогов. – М., 1993. – 210 с.
216. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій з реалізації Концепції реформування системи соціальних послуг на період до 2012 року» від 13.04.2007 р. № 178-р / Офіційний вісник України, 2007 р., № 28, ст. 1122.
217. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн – СПб.: Питер, 1998. – 688 с.

218. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т., Т.2 / С.Л. Рубинштейн – М.: Педагогика, 1989. – 324 с.
219. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. – М.: АН СССР, 1959. – 254 с.
220. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. – К. : Наука, 1997.– 244 с.
221. Савченко О.Я. Особистісно-орієнтоване // Енциклопедія освіти ; під ред. В. Г. Кременя. – К. : Юрінком, Інтер, 2008. – С. 627.
222. Самойленко П.И. Системно-деятельностный подход к разработке и внедрению обобщенных технологий обучения // Среднее профессиональное образование. – 1998. – №3. – С. 25-38
223. Семигіна Т.В. Організація надання соціальних послуг на рівні громади як загальна тенденція розвитку соціальної роботи // Соціальна політика, соціальна робота й охорона здоров'я: як Україні досягти європейського рівня якості послуг? : збірка тез конференції. – К.: Сфера, 2007. – С. 35-39.
224. Сериков Г.Н. Личностно-ориентированное образование // Педагогика. – 1994. – № 5. – С. 16 – 21.
225. Серьожнікова Р.К. Основи психології і педагогіки: Навч. Посібник / Р.К. Серьожнікова, Н.Д. Пархоменко, Л.С. Яковицька. – Київ: Центр навч. літератури, 2003. – 243 с.
226. Синчук С.М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення // Право України. – 2003. – № 3. – С. 55-59.
227. Сисоєва С.О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : [навч. – метод. посіб.] / С.О. Сисоєва, Т.Є. Кристопчук. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 460с.
228. Система соціальної допомоги на шляху перетворень // Соціальний захист. – 2003. – № 10. – С. 11.

229. Слостенин В.А. Педагогика: Инновационная деятельность / В.А. Слостенин, Л. С. Подымова. – М.: Магистр, 1997. – 224 с.
230. Слостенин В.А. Диагностика профессиональной пригодности молодежи к педагогической деятельности /В.А. Слостенин, Н.Е. Мажар. - М.: Изд-во «Прометей» МПГУ им В.И. Ленина, 1991. – 144с.
231. Слостенин В.А. Социальный педагог: готовность к профессиональной деятельности //Научные труды МПГУ им. В.И. Ленина. – М., 1995. – С. 3-10.
232. Слостенин В.А. Субъектно-деятельностный подход в общем и профессиональном образовании //Общая стратегия воспитания в образовательной системе России (к постановке проблемы) /Под общей ред. И.А. Зимней. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – Кн. 1. – С. 232-243.
233. Слостенин В.А. Формирование социально активной личности; Общая концепция исследования // Формирование социально активной личности учителя, - М.: МГПИ, 2000. – 180 с.
234. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 800 с.
235. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / упоряд.: О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, З.Г. Зайцева та ін.] ; за ред.. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. – К.: УДЦССМ, 2000. – 260 с.
236. Слухай С.В. Фінанси стаціонарних установ: потреба в реформуванні // Соціальна політика і соціальна робота. – №1 (36), 2007. – С.64-77.
237. Смерічевська С. Стратегічні напрями розвитку вищого навчального закладу в умовах трансформації економіки України [Електронний ресурс] // Схід, №7 (91), 2008 р [Режим доступу]: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=35463
238. Советский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – 1600 с.

239. Соціальна робота: теорія і практика. Учебне посібня / Под ред. проф. Е. Холостовой, А. Сорвина. – М.: ИНФРА, 2002.– 240 с.
240. Соціальна політика: Толковий словарь. Издание второе, доработанное / Общ. ред. д.э.н. проф. Н. А. Волгин. Отв. ред. д.э.н. проф. Б. В. Ракитский. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 456 с.
241. Соціальна робота с бездомными: Учеб. посібня для студ. сред. проф. учеб. заведений / Н.М. Платонова. – (Среднее профессиональное образование, Соціальна робота), – М: ИЦ Академия, 2011. – 160 с.
242. Соціальна робота: Словарь-справочник/ Под ред. В.И. Филоненко.– М., 1998.– 480 с.
243. Соціальне обслуговування населення. Основные виды социальных услуг ГОСТ Р 52143-2003. – [Введен в действие 01.07.2004]. – М.: Стандартиформ, 2004. – 11 с. (Национальный стандарт Российской Федерации).
244. Соціальне обслуговування населення. Социальные услуги детям: ГОСТ Р 52888-2007. – [Введен в действие 01.01.2009]. – М.: Стандартиформ, 2008. – 7 с. (Национальный стандарт Российской Федерации).
245. Соціальне обслуговування населення. Социальные услуги женщинам: ГОСТ Р 52886-2007. – [Введен в действие 01.01.2009]. – М.: Стандартиформ, 2008. – 8 с. (Национальный стандарт Российской Федерации).
246. Социально-экономические услуги в Днепропетровске [Электронный ресурс] // Днепропетровский центр социально-психологической помощи. — Режим доступа: [http:// social-help.dp.ua/socio-economic-services.html](http://social-help.dp.ua/socio-economic-services.html)
247. Социология. Социальность. Современность / За ред.: В.И. Митрохин; Социолог, ф-т Моск. гос. соц. ун-та. – М., 1995. – Вып. 2: Социальная работа: проблемы и опыт социологических исследований. – 133 с.
248. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під. ред. В. Полтавця. — К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2000. – 236 с.

249. Соціальна економіка Навч. посіб. / Кол. авт. О. О. Беляєв, М. І. Диба, В. І. Кириленко та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 196 с.
250. Соціальна робота / В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич, І.І. Мигович, І.М. Пінчук; Ін-т вищої освіти АПН України; Держ. центр соц. служб для молоді. – К.: УДЦССМ, 2001. – Кн. 2: Навчальний посібник. – 440 с.
251. Соціальна робота / В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич, І.І. Мигович, І.М. Пінчук; Ін-т вищої освіти АПН України; Держ. центр соц. служб для молоді. – К.: УДЦССМ, 2001. – Кн. 3: 36. навч. програм. – 332 с.
252. Соціальна робота / В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич, І.І. Мигович, І.М. Пінчук; Ін-т вищої освіти АПН України; Держ. центр соц. служб для молоді. – К.: УДЦССМ, 2001. – Кн. 1: Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть. – 344 с.
253. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: Посіб. для підвищення кваліфікації працівників соц. служб для молоді: У 3 ч. / За заг.ред.: А.Я. Ходорчук; Український державний центр соціальних служб для молоді Державного комітету України у справах сім'ї та молоді; Тернопільський державний пед. університет імені В. Гнатюка. - К.: УДЦССМ, 2001. – Ч. 1: Теоретичні та методичні засади соціальної роботи; Ч.2 : Основні напрями соціальної роботи в умовах реформування в Україні. – 296 с; Ч. 3: Теоретичні засади та основні напрямки інформаційних технологій соціальної роботи. – 172 с.
254. Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретико-методологічніаспекти) / І.Д. Зверева, І.В. Козубовська, В.Ю. Керцман, О.П. Пічкарь / Ч . І – Ужгород: УжНУ, 2000. – 192 с.
255. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: Наук.-навч.-метод. посіб. для студ., магістрантів, асп. та спец. у галузі соц. роботи, соц. педагогіки / Авт.-уклад. С.Я. Харченко; Луганський державний

- педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 198с.
256. Соціальна робота: В 3 ч. / За ред.: Т.В. Семигіної, І.М. Грипи, Школа соціальної роботи імені В.І.Полтавця; Національний ун-т "Києво-Могилянська академія". — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2004.— Ч. 1: Основи соціальної роботи. – 178 с; Ч. 2: Теорії та методи соціальної роботи. – 224 с; Ч. 3: Робота з конкретними групами клієнтів. – 166 с.
257. Соціальна робота: В 3 ч. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004.— Ч. 1: Основи соціальної роботи / Н. Б. Бондаренко, І. М. Грига, Н. В. Кабаченко та ін.; За ред. Т. Семигіної та І. Григи. 2004.— 166 с.
258. Соціальна робота: діалог науки і практики : бібліогр. покажч. / Волин. обл. б-ка для юнацтва ; [уклад. Н. А. Ількевич]. – Луцьк : [б. в.], 2010. – 36 с. – (За сторінками підручника ХХІ століття).
259. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посіб. / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, О.В. Вакуленко, О.Г. Карпенко; Держ. центр соц. служб для молоді М-ва України у справах сім'ї, дітей та молоді; Ін-т соц. роботи та управління Нац. пед. ун-ту імені. М.П. Драгоманова. – К.: ДЦССМ, 2004. – 362 с.
260. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.А. Харченко; за заг. ред. І.Д. Зверевої. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
261. Соціальні стандарти та соціальні гарантії: теоретичні аспекти, проблеми, світовий досвід: Монографія. – К.: І ПСД 2007. – 320 с.
262. Стандарти соціальної роботи і програми підготовки фахівців соціальної сфери в Україні. - Тернопіль:програма "Соціальна освіта в Україні", 2000. – 57с.
263. Стрельніков В.Ю. Проектування професійно-орієнтованої дидактичної системи підготовки бакалаврів економіки : монографія / В.Ю. Стрельніков. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. – 335 с.

264. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. Посіб / Б.І. Сташків. – К., 2005. – 405 с.
265. Сурмин Ю.П. Методология анализа ситуаций (Case Study Method) / Ю.П. Сурмин. – М.: Центр инноваций и развития, 1999. – 94 с.
266. Теория социальной работы: Учебник / Под. ред. проф. Е. И. Холостовой. – М.: Юристъ, 2001. – 334 с.
267. Типове положення (взірцеве) про територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян : затв. наказом М-ва соц. захисту населення України від 1 квіт. 1997 р. № 44 із змінами від 11 квіт. 2007 р. // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2004. – № 10. – С. 373 – 382 ; Офіц. вісн. України. – 2007. - № 30. – Ст. 1240.
268. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / Т.І. Туркот. – К.: Кондор, 2011. – 628 с.
269. Тюптя Л.Т. Соціальна робота / Л.Т. Тюптя, І.Б. Іванова. - К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. – 408 с.
270. Улыбин К.А. Современное экономическое мышление / К.А. Улыбин. - М.: Политиздат, 1986. – 239 с.
271. Фахівці соціальної роботи мають бути помічниками для кожної родини, яка потребує допомоги [Електронний ресурс] // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/25749.html>
272. Философская энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – 740 с.
273. Философское исследование / С. И. Подмазин. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 250 с.
274. Фирсов М.В. Теория социальной работы: Учебное пособие для студентов. высш. учеб. Заведений / М.В. Фирсов, Е.Г. Студенова. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 432 с.
275. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

276. Форми і методи соціальної роботи в системі центрів соціальних служб для молоді / За ред. С.В.Толстоуковой, І.М. Пінчук. – К.: УДЦССМ, 2000. – 128 с.
277. Формування професійної компетентності фахівця сфери послуг і туризму: навчально-методичний посібник / [В.Т.Лозовецька, Л.Б.Лук'янова, Л.В.Козак та ін.]. За заг. ред. Лозовецької В.Т.- Київ, 2010.- 382 с.
278. Хейне П. Экономический образ мышления / П.Хейне. – М.: Новости, 1991. – 704 с.
279. Хуторской А. В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как учить всех по-разному? / А. В. Хуторской. – М. : Унтер, 2005. – 86 с.
280. Хуторской, А В. Современная дидактика / А,В. Хуторской. – СПб.: Изд. дом Питер, 2001. – 531 с.
281. Чабан А.С. Повышение профессиональной компетентности:ведущая тенденция развития подготовки рабочих кадров на современном этапе // Проблеми розробки та упровадження модульної системи професійного навчання: Зб. наук. праць. – Харків, 1999. – С. 9-15.
282. Шевелева С.С. К становлению синергетической модели образования // Общественные науки и современность. – 1987. – № 1. – С.125-133.
283. Шендеровский К.С. Недооцінка та абсолютизація етичного підходу в менеджменті соціальної роботи // Соціальна політика та менеджмент у соціальній роботі / За заг. ред. І. Зверєвої, Г. Лактіонової. – К.: Наук, світ, 2001. – С. 46-52.
284. Шендеровский К.С. Основні питання менеджменту соціальної роботи / Соціальна політика та менеджмент у соціальній роботі / За заг. ред. І. Зверєвої, Г. Лактіонової. – К.: Наук, світ, 2001. – С. 24-45.
285. Шептенко П.А. Введение в специальность «Социальный педагог» : учеб. Пособие / П.А. Шептенко; под ред. В. А. Слостенина. – М.: Флинта : МПСИ, 2008. – 160 с.

286. Шикун А.Ф. Управленческая психология: Учеб. пособие / А.Ф. Шикун, И. М. Филиппова . – М: МГУ, 2002. – 36 с.
287. Шиловська, О.М. Вплив інноваційних технологій на інтелектуальний розвиток дитини // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / редкол.: В. О. Зайчук [та ін.]. – К., 2006. – Вип. 43. – С. 13–19.
288. Шмелева Н.Б. Профессионально-личностное развитие специалиста социальной работы / Н.Б. Шмелева. – Ульяновск: Изд-во СВНЦ, 1997. – 240с.
289. Шураханова К. Становление культуры мышления студентов в процессе интеграции знаний: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Оренбургский гос. пед. ун-т. – Оренбург, 2003. – 20 с.
290. Щербаков А.И. Социально-психологическая характеристика педагогической деятельности и проблемы формирования у студентов профессионально-важных качеств личности // Научная основа совершенствования содержания педагогического образования в высшей школе. – Свердловск, 1975. – С. 150-165.
291. Щетинин. В.П. Экономика образования. Учебное пособие / В.П. Щетинин, Н.А. Хроменков, Б.С.Рябушкин. – М.: Рос. Пед. агенство, 2006. – 306 с.
292. Экономическая культура: сущность, направления развития / Л.Н.Пономарев, В.Д. Попов, В.И. Чичканов. – М.: Мысль, 1987. – 268 с.
293. Экономическое мышление: философские предпосылки: учебное пособие для высших учебных заведений по экономическим специальностям / Е.Н. Калмычкова, И.Г. Чаплыгина. – Москва: Инфра – М, 2005. – 365 с.
294. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення Навч. посіб. / І.С. Ярошенко. – К.: КНЕУ, 2005. – 232 с.
295. Merton R.K. Social Theory and social structure. Glencoe, 111: The Free Press, 1968. – 199 p.

296. Neil. M.W. An operational and systems approach to research tegy in educational technology // Aspects of educational technology, vol. 111, L, 1970.– P. 37.
297. Social security in developing countries / edited by Ehtisham Ahmad, Jean Dreze, John Hill and Amartya Sen. – Oxford: Clarendon Press. – 1991. – 496 p.

**МІНІСТЕРСТВО
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

01601, м. Київ-601, бул. Еспланадна, 8/10 тел.: (044) 226-24-45, факс: (044) 289-00-98 E-mail: info@mlsp.gov.ua

29.03.2012 № 48015/23-12

Приходько А. Ф.

на № _____ від _____

вул. Мішуги буд.7, кв.24,
м. Київ
02140

У Департаменті державної соціальної допомоги розглянуто Ваше звернення, яке надійшло на урядову гарячу лінію, щодо соціально-економічних послуг та повідомляємо.

Відповідно до статті 5 Закону України „Про соціальні послуги” визначено, що соціально-економічні послуги - задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій.

В основу Закону „Про державну допомогу сім'ям з дітьми” покладено принцип гарантованого рівня матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення.

Громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, відповідно до вищезазначеного Закону України мають право на державну допомогу:

- у зв'язку з вагітністю та пологами незастрахованим особам;
- при народженні дитини;
- при усиновленні дитини;
- по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- на дітей самотнім матерям.

Закон України „Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” спрямований на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист-забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям.

До стабілізації економічного становища в Україні розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється виходячи з реальних можливостей видаткової частини Державного бюджету України і затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

В основу Закону України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” покладено принцип матеріального забезпечення інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів у відсотковому відношенні до прожиткового мінімуму для осіб які втратили працездатність та дітей відповідного віку.

Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства згідно із Законом України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” призначається на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи. Державна соціальна допомога призначається і виплачується у повному розмірі органами праці та соціального захисту населення з дня звернення за її призначенням.

Виплата державної соціальної допомоги у тому числі з надбавкою на догляд протягом 2006-2012 років здійснюється відповідно до норм Законів України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”, про Державний бюджет України на відповідний рік у повному обсязі, без застосування будь-яких обмежень.

Розмір державної соціальної допомоги та надбавки на догляд відповідно до Закону України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” обчислюється виходячи з розмірів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність та дітей відповідного віку.

Протягом 2012 року підвищення розміру відбудеться п'ять разів, та буде виплачуватися з урахуванням вимог постанови Кабінету Міністрів України від 26.03.2008 № 265 „Деякі питання пенсійного забезпечення громадян” згідно якої, розмір допомоги становить не менше розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Інвалідам з дитинства, які мають одночасно право на державну соціальну допомогу відповідно до вищевказаного Закону, на пенсію та на державну соціальну допомогу згідно із Законом України „Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам”, призначається за вибором інвалідів з дитинства один із видів допомоги або пенсія. При цьому, якщо інвалід з дитинства або дитина-інвалід має право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника і державну соціальну допомогу відповідно до цього Закону, ці виплати призначаються одночасно.

Директор Департаменту

В. Мушинін

ІНСТРУКЦІЯ. Оцініть за 5-бальною шкалою показники, які забезпечують готовність соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг. На свій розсуд можете доповнити перелік показників (пусті граfi) та оцінити їх:

5 – “так, належать”; 4 – скоріше “так, ніж ні”; 2 – скоріше “ні, ніж так”; 1 – “ні, не належать”.

	соціально активна особистісна позиція	
	ініціативність та наполегливість	
	гуманістичне ставлення до людей	
	домінування професійних цінностей	
	ставлення до самого себе:	
	самоповага, самокритичність, самоконтроль	
	самостійність	
Особистісно-професійний компонент		
	потреба у налагодженні ділового спілкування	
	емоційна стабільність, психічна рівновага	
	прагнення до співпраці та допомоги	
	зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи	
	переважання суспільних інтересів над особистими	
	позитивне відношення до соціальної роботи	
	спостережливість	
	соціальна адаптивність	
Мотиваційно-ціннісний компонент		
	знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг	
	знання методів та прийомів роботи з клієнтами, які потребують соціально-економічних послуг	
	знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом	
	знання механізмів організації надання соціально-економічних послуг	
	уміння використовувати технології роботи з особами, які потребують соціально-економічних послуг	
	уміння організовувати економічну діяльність клієнтів	
	уміння знаходити додаткові фінансові ресурси для осіб, які потребують соціально-економічні послуги	
	Уміння надавати консультацію з розрахунку розмірів страхових допомог, державних допомог, соц. пільг	
	уміння створювати і реалізовувати соціальні проекти	
	Уміння надавати консультацію з розрахунку страхових виплат НІЗ	
	уміння розрахунку недержавних пенсійних виплат	
Професійно-діяльнісний компонент		

Методика вивчення готовності до надання соціально-економічних послуг

Додаток Б

Стаж роботи (курс) _____ Вид професійної діяльності _____

Анкета

Назва ВУЗу (місце роботи)

Спеціальність (посада)

Курс (стаж роботи)

1. Які ви знаєте види соціальних послуг?

- Соціально-психологічні
- Соціально-педагогічні
- Соціально-економічні
- Соціально-медичні
- Юридичні
- Послуги з працевлаштування
- Соціально-побутові

2. Що ви розумієте під соціально-економічними послугами?

3. В яких формах на вашу думку реалізуються соціально-економічні послуги?

4. У чому полягає актуальність надання соціально-економічних послуг на сучасному етапі розвитку суспільства?

5. Підкресліть характеристики, які найбільш повно відповідають сутності соціально-економічних послуг:

- Надання грошової допомоги
- Надання натуральної допомоги
- Надання пільг
- Фінансові компенсації
- Надання тимчасового житла
- Сприяння в отриманні пільг, компенсацій, аліментів
- Сприяння у поновленні втрачених особистих документів
- Допомога з працевлаштування
- Допомога в оволодінні навичками надомних промислів, здійснення підприємницької діяльності

- Надання консультацій з розрахунку матеріальних допомог
- Знаходження джерел грошової і натуральної допомоги для клієнта
- Назвіть свої:

6. Як ви вважаєте, які групи клієнтів потребують соціальних послуг?

7. Якими вміннями та знаннями повинен володіти соціальний працівник для того, щоб надавати якісні соціально-економічні послуги?

8. За рахунок яких форм навчання можна оволодіти навичками надання соціально-економічних послуг ?:

- Лекції
- Практичні заняття
- Круглі столи
- Дискусії
- Ділові ігри
- Тренінги
- Складання соціальних проектів
- Обговорення проблемних ситуацій

9. Якби ви відповідали за організацію і реалізацію системи надання соціально-економічних послуг в Україні (були б міністром соціальної політики), то які заходи ви б запровадили?

10. Які соціальні інститути надають соціально-економічні послуги?

- Служби у справах сім'ї та дітей
- Територіальні центри соціального обслуговування
- Пенсійний Фонд України
- Соціальні притулки
- Дитячі будинки та будинки-інтернати
- Реабілітаційні центри для інвалідів
- Геронтологічні центри
- Служби зайнятості
- Страхові компанії
- Благодійні та громадські організації
- Відділи праці та соціального захисту

11. Чи володієте ви навичками надання соціально-економічних послуг?

12. Де ви набули навичок та умінь надавати соціально-економічні послуги?

- Навчально-виробнича практика
 - На лекційних заняттях
 - Волонтерство
 - Досвід роботи в соціальних установах (зазначте яких саме)
-
-
-

- На практичних заняттях у процесі вивчення фахових дисциплін
- Відвідування тренінгів

13. Які дисципліни допомогли вам в отриманні знань щодо механізмів організації надання соціально-економічних послуг?

14. Якими, на вашу думку, повинні бути якісні соціально-економічні послуги?:

- Мати адресний характер
 - Легкий доступ до їх отримання
 - Повинні мати натуральну форму
 - Повинні мати грошову форму надання
 - Доповніть список
-
-
-

15. Чи отримували ви, ваші родичі або друзі соціально-економічні послуги? Чи задоволені ви якістю їх надання? Відповідь поясніть.

16. Чи є у вас необхідність в отриманні соціально-економічних послуг на даний момент (зазначте яких саме)

17. Чи працювали ви сфері надання соціально-економічних послуг?

18. Якщо так, то:

- Яких знань вам не вистачало на початку роботи?

-
-
-
- Яких умінь вам не вистачало?

-
-
-
- Яких навичок ви набули?

19. Що потрібно для того, щоб подолати проблему малозабезпеченості та бідності в Україні?

20. Охарактеризуйте ринок соціально-економічних послуг в Україні. Визначте основні проблеми функціонування даного ринку

Дякуємо!!

Додаток Г

**Розподіл респондентів за рівнями готовності до надання клієнтам
соціально-економічних послуг за чотирма критеріями (%)
(констатувальний етап експерименту)**

	ПОКАЗНИКИ	ЕГ			КГ		
		Низьк. рівень	Серед. рівень	Висок. рівень	Низьк. рівень	Серед. рівень	Висок. рівень
Особистісно-професійний критерій	Гуманістичне ставлення до людей	35,64	42,08	22,28	36,41	35,02	28,57
	Ініціативність та наполегливість	51,98	32,18	15,84	52,53	33,18	14,29
		52,97	29,7	17,33	42,4	38,25	19,35
	Соціально активна особистісна позиція	49,01	38,61	12,38	43,78	41,94	14,28
	Домінування професійних цінностей	67,33	16,34	16,33	72,81	13,82	13,37
Ставлення до самого себе (самоповага, самокритичність, самоконтроль і т.д.)	46,53 50,5 59,41	47,52 39,11 25,25	5,95 10,39 15,34	47,93 46,54 56,68	43,78 36,87 32,26	8,29 16,59 11,06	
	Середнє значення за першим критерієм	51,67	33,85	14,48	49,89	33,85	15,73
Мотиваційно-ціннісний критерій	Прагнення до співпраці та допомоги.	38,61	41,08	19,31	32,26	49,31	18,43
	Зацікавленість у пошуках оригінальних, інноваційних форм роботи з клієнтами.	50,0	36,63	13,37	50,23	31,34	18,43
	Переважання суспільних інтересів над особистими.	52,48	34,16	13,36	47,0	42,86	10,14
	Потреба у налагодженні ділового спілкування.	42,57	27,72	29,71	44,7	21,1	34,1
	Емоційна стабільність. Психічна рівновага.	50,0	31,68	18,32	49,31	38,71	11,98
		50,0	34,65	15,35	45,16	39,17	15,67
Соціальна адаптивність.	56,93	43,07	0	48,39	47,47	4,14	
	Середнє значення за другим критерієм	48,66	35,71	15,63	45,29	38,58	16,13

Продовження додатку Г

Когнітивно-операційний критерій	Знання сутності та форм надання соціально-економічних послуг.	32,67	41,58	25,75	29,49	47,93	22,58
	Знання методів та прийомів роботи з клієнтами, які потребують соціально-економічних послуг.	47,03	23,76	29,21	45,08	27,7	26,27
	Знання всіх можливих джерел отримання натуральної та грошової допомоги клієнтом.	62,38	31,68	5,94	63,59	29,49	6,92
	Знання механізмів організації надання соціально-економічних послуг.	53,47	26,73	19,8	47,0	26,27	26,73
	Середнє значення за третім критерієм	48,89	30,94	20,18	46,54	32,84	20,63
Практично-діяльнісний критерій	Уміння використовувати технології роботи з особами, котрі потребують соціально-економічних послуг.	50,0	28,22	21,78	47,47	31,34	21,19
	Уміння організовувати економічну діяльність клієнтів.	58,42	35,64	5,94	55,76	36,41	7,83
	Уміння знаходити додаткові фінансові ресурси особами, які потребують соціально-економічні послуги.	63,37	36,63	0	63,59	33,64	2,77
	Уміння надавати консультацію з розрахунку розмірів страхових допомог, державних допомог, пільг в системі соціального забезпечення.	63,86	28,71	7,43	63,59	29,49	6,92
	Середнє значення за четвертим критерієм	58,91	32,3	8,79	57,6	32,72	9,68
	Середнє значення за чотирма критеріями	52,03	33,2	14,77	49,83	34,63	15,54

ПОЛОЖЕННЯ

про порядок проведення конкурсного відбору інвестиційних проектів (економічних , соціально-економічних) серед молоді

1. Загальні положення

1.1. Це Положення розроблено з метою регламентації порядку проведення конкурсного відбору економічних (соціально – економічних) інвестиційних проектів серед молоді.

2. Терміни та визначення, що використовуються в Положенні

2.1. **Заявка на участь у конкурсному відборі інвестиційних проектів** (далі - Заявка) - письмове підтвердження згоди участі в конкурсі на умовах, наведених у Положенні. Відправлена заявка є підтвердженням авторства наданого проекту, повною згодою з умовами його проведення та з опублікуванням наданого проекту, як повністю, так і частково, на сайтах і в публікаціях організаторів.

2.2. **Сайт конкурсу** - сайт www.ardens.co, зокрема розділ, призначений для розміщення інформації про умови, хід та результати конкурсу.

2.3. **Вимоги до оформлення економічних (соціально – економічних) інвестиційних проектів** - перелік умов, обов'язкових для виконання учасниками конкурсу.

2.4. **Критерії оцінки конкурсних робіт** - перелік параметрів оцінки проектів, які оцінюються журі.

2.5. **Оргкомітет** - організатори Конкурсу, представники Вишгородської районної ради, Вишгородської районної адміністрації, представники вищих навчальних закладів України тощо.

2.6. **Претендент** - фізична особа, яка подала заявку на участь у Конкурсі.

2.7. **Учасник** - фізична особа, заявка якого на участь у Конкурсі прийнята Оргкомітетом.

2.8. **Експертна рада** - група осіб, що здійснює професійну оцінку заявок учасників, прийнятих Оргкомітетом.

2.9. **Журі** - група осіб, що здійснює заключну оцінку заявок, відібраних Експертною радою.

2.10. **Нагороди** - призи, які вручаються переможцям Конкурсу.

2.11. **Спонсори та партнери** - організації, установи та підприємства всіх форм власності, які надають матеріальну або інформаційну підтримку Конкурсу.

3. Цілі конкурсу:

3.1. Сприяння популяризації інвестування в інноваційні проекти регіону.

3.2. Виявлення та підтримка талановитої молоді в сфері соціально-економічної та науково-дослідної діяльності.

3.3. Підтримка молодіжних ініціатив з розробки та реалізації інноваційних, перспективних інвестиційних проектів, що забезпечують позитивний вплив на соціально-економічний розвиток регіону; вирішують соціально – економічні проблеми, а також впливають на покращення якості життя людей.

3.4. Покращення обізнаності молоді про становлення місцевого самоврядування.

4. Номінації конкурсу

4.1. Основна номінація конкурсу - «Кращий студентський бізнес-проект».

4.2. Спеціальні номінації можуть бути визначені при великій кількості проектів різної направленості.

4.3. Члени Експертної ради та Партнери конкурсу за погодженням з Оргкомітетом мають

право засновувати додаткові номінації. Визначення переможця конкурсу в додатковій номінації та нагородження здійснюється згідно з цим Положенням.

5. Організатор і партнери конкурсу

5.1. Організатором конкурсу є ТОВ «АРДЕНС ГРУП».

5.2. Організатором конкурсу здійснюється загальна координація його проведення, збір і оцінка наданих на конкурс бізнес-проектів, нагородження переможців.

5.3. Партнерами конкурсу можуть бути підприємства, установи та організації будь – якої форми власності.

6. Учасники конкурсу

6.1. Учасниками конкурсу можуть бути фізичні особи віком до 35 років.

6.2. Не можуть бути учасниками конкурсу:

- особи, які представили неповний пакет документів;
- особи, які повідомили про себе неправдиві відомості.

7. Оргкомітет та Робоча група конкурсу

7.1. Для організації конкурсу Організатор конкурсу затверджує Оргкомітет конкурсу (далі - Оргкомітет) у складі:

- Представника депутатського корпусу Вишгородської районної ради (Голова Оргкомітету);
- Представників Вишгородської районної державної адміністрації;
- Представників вищих навчальних закладів;
- Представників Організатора конкурсу - члени Оргкомітету;
- Представників Партнерів конкурсу - члени Оргкомітету (за погодженням з Організатором конкурсу).

7.2. Оргкомітет затверджує склад та організовує роботу Експертної ради конкурсу, затверджує рішення про визначення переможців конкурсу.

7.3. Голова Оргкомітету затверджує склад Робочої групи конкурсу.

7.4. Робоча група конкурсу здійснює консультування учасників конкурсу з питань прийому заявок та інвестиційних проектів, реєстрації учасників конкурсу, сповіщає учасників конкурсу про результати конкурсного відбору.

8. Порядок і етапи проведення Конкурсу

8.1. Конкурс проводиться в період з 20 лютого 2012 по 20 квітня 2012 року в 3 етапи:

- перший етап - інформаційно-організаційний (20 лютого - 04 березня 2012р.), протягом якого здійснюється організація роботи з інформування студентів про порядок і умови конкурсного відбору; в т.ч.: розміщення інформації на офіційному інтернет-сайті Організатора конкурсу (www.ardens.co) та в інших засобах масової інформації;

На інтернет-сайті конкурсу і в ЗМІ розміщується оголошення про проведення конкурсу (найменування, терміни проведення конкурсу, форми заявки та інвестиційного проекту, терміни і порядок їх прийому, адреса інтернет-сайту конкурсу, контактні дані Організатора конкурсу) та документи, що регламентують порядок проведення конкурсу (зміст завдання, критерії та порядок оцінки інвестиційних проектів, розмір призового фонду, порядок і терміни оголошення результатів конкурсу);

- другий етап – підготовчий (05 березня - 09 квітня 2012 р.), протягом якого здійснюється подання інвестиційних проектів. Відповідальність за достовірність наданих відомостей несуть учасники конкурсу. Представники Організатора

конкурсу мають право проводити заходи по перевірці наданих учасниками конкурсу відомостей без повідомлення учасника конкурсу, а також запитувати в учасника конкурсу документи, які підтверджують, що він відповідає вимогам до учасника конкурсу, встановленим у Положенні.

Термін прийому заявок - 05 березня - 09 квітня 2012 р. Прийом заявок здійснюється електронною поштою: ardensgroup@i.ua (з позначкою - «на конкурс інвестиційних проектів»)

- третій етап – завершальний (10 - 20 квітня 2012 р.), протягом якого відбувається підведення підсумків, визначення і нагородження переможців конкурсного відбору.

8.2. Участь у конкурсі безкоштовна.

9. Підведення підсумків Конкурсу

9.1. Після закінчення терміну прийому інвестиційних проектів Організаційний комітет та журі конкурсу розглядає і оцінює інвестиційні проекти учасників конкурсу за встановленим критерієм та визначає переможців конкурсу. Для оцінки представлених конкурсних робіт та визначення претендентів на перемогу Організаційний комітет може залучати експертів.

9.2. За необхідності Організаційний комітет має право запитувати в учасників конкурсу додаткову інформацію для достовірності та об'єктивності оцінки проекту.

9.3. Організатор конкурсу визначає дату оголошення офіційних підсумків конкурсу. Підведення підсумків конкурсу та визначення переможців конкурсу здійснюється не пізніше 20 квітня 2012.

9.4. Результати конкурсу не підлягають розголошенню до дня проведення урочистої церемонії нагородження переможців.

9.5. Результати конкурсу не коментуються, перегляд результатів конкурсу не проводиться.

9.6. Нагородження переможців, проводиться після відбору найкращих конкурсних робіт по номінаціях і підведення підсумків конкурсу. Переможці конкурсу нагороджуються дипломами, цінними подарунками, результати висвітлюються в ЗМІ, на сайті конкурсу (www.ardens.co) та в інших засобах масової інформації.

10. Вимоги до оформлення

10.1. Робота обсягом до 5 сторінок опису проекту. Формат тексту: Word for Windows - 2000-2007/XP. Формат сторінки: А4 (210'297 мм). Поля: 20 мм - зверху, праворуч, ліворуч, знизу. Шрифт: розмір (кегель) - 12, інтервал - 1,0; тип - Times New Roman. У тексті допускаються малюнки, таблиці.

10.2. Назва друкується прописними буквами, шрифт - жирний. Нижче малими літерами - ініціали та прізвище автора (ів) та наукового керівника (за бажанням). 10.3. Робота подається електронною поштою на адресу: ardensgroup@i.ua, з обов'язковим зазначенням П.І.Б. Учасника в полі «Тема» електронного повідомлення.

10.4. Надаючи матеріали електронною поштою, необхідно переконатися в їх отриманні, відправивши запит про отримання листа.

10.5. В електронному варіанті кожен матеріал повинен бути в окремому файлі. В імені файлу вказується «П.І.Б.».

10.6. Конкурсні роботи надаються виключно українською мовою.

10.7. До участі в конкурсі допускаються конкурсні матеріали, виконані індивідуально або групою фізичних осіб, але не більше 3х.

10.8. Представлені роботи повинні відповідати Вимогам до оформлення економічних (соціально – економічних) інвестиційних проектів, зокрема розкривати суть і переваги даної ідеї і містити наступні розділи:

1. Суть проекту
2. Опис проблеми, на вирішення якої спрямований проект
3. Етапи реалізації
4. Очікувані результати для економіки регіону, окремої галузі
5. Орієнтовний бюджет

10.9. Журі залишає за собою право відхилити представлені бізнес-проекти, якщо вони не задовольняють перерахованим вище вимогам, без надання рецензій авторам. Автори повідомляються про відхилення проекту.

11. Критерії оцінки конкурсних матеріалів

11.1. Переможцями конкурсу вважаються учасники, конкурсні матеріали яких набрали найбільшу суму балів.

11.2. Надані на конкурс роботи повинні бути розроблені з урахуванням специфіки його реалізації в регіоні; надаватися на конкурс його авторами.

11.3. При оцінці перевага віддаватиметься тим проектам, які відповідатимуть наступним критеріям: новизна і нетривіальність ідеї проекту; чіткість постановки завдання; якість маркетингової опрацювання; якість фінансово-економічних розрахунків.

12. Конфіденційність та використання інформації

12.1. Організатор конкурсу може використовувати назви та резюме бізнес-проектів у статтях та інформаційних виданнях, а також публікувати їх з обов'язковим зазначенням автора.

12.2. Конкурсні роботи учасників конкурсу можуть бути використані в подальшому на розсуд Організатора конкурсу.

12.3. До моменту опублікування результатів конкурсного відбору заявки та інвестиційні проекти учасників конкурсу носять конфіденційний характер і підлягають передачі виключно членам Експертної ради з метою, передбачених цим Положенням.

Вимоги до оформлення економічних (соціально-економічних) інвестиційних проектів

Робота обсягом до 5 сторінок опису проекту. Формат тексту: Word for Windows - 2000-2007/XP. Формат сторінки: А4 (210'297 мм). Поля: 20 мм - зверху, праворуч, ліворуч, знизу. Шрифт: розмір (кегель) - 12, інтервал - 1,0; тип - Times New Roman. У тексті допускаються малюнки, таблиці.

Структура:

1. Суть проекту
2. Опис проблеми, на вирішення якої спрямований проект
3. Етапи реалізації
4. Очікувані результати для економіки регіону, окремої галузі
5. Орієнтовний бюджет

Довідково:

Інвестиційний проект (економічний, соціально-економічний) — це сукупність поєднаних в одне ціле намірів і практичних дій з метою здійснення інвестиційних вкладень, з метою забезпечення визначених конкретних фінансових, економічних, виробничих і соціальних заходів з метою отримання прибутку.

Форма та зміст інвестиційних проектів можуть бути найрізноманітнішими - від плану будівництва нового підприємства до оцінки доцільності придбання нерухомого майна. У всіх випадках, проте, присутній часовий лаг (затримка) між моментом початку інвестування та моментом, коли проект починає приносити прибуток. Часовий чинник грає ключову роль в оцінці інвестиційного проекту В зв'язку з цим доцільно представити весь цикл розвитку проекту як три основні фази розвитку проекту: передінвестиційну, інвестиційну та експлуатаційну. Сумарна тривалість цих стадій складає термін життя проекту.

Структура інформації, що опрацьовується в ході досліджень, згідно з рекомендаціями ЮНІДО, виглядає таким чином:

1. цілі проекту, його орієнтація і економічне оточення, юридичне забезпечення (податки, державна підтримка і тому подібне);
2. маркетингова інформація (можливості збуту, конкурентне Середовище, перспективна програма продажів і номенклатура продукції, цінова політика);
3. матеріальні витрати (потреби, ціни і умови постачання сировини, допоміжних матеріалів і енергоносіїв);
4. місце розміщення, з врахуванням технологічних, кліматичних, соціальних і інших чинників;
5. організація підприємства і накладні витрати (управління, збут і розподіл продукції, умови оренди, графіки амортизації устаткування і тому подібне);
6. кадри (потреба, забезпеченість, графік роботи, умови оплати, необхідність навчання);
7. графік здійснення проекту (терміни будівництва, монтажу і пусконаладжувальних робіт, період функціонування);
8. комерційна (фінансова і економічна) оцінка проекту.

04071, Україна, м. Київ, вул. Фрунзе 34-38
+38 044 221 03 72; +38 050 618 21 55
www.ardens.co e-mail: ardens.co@gmail.com

ARDENS

Business solutions

Шановна спільнота!

З нагоди святкування 80-річчя Київської області компанія “ARDENS GROUP” спільно з Вишгородською районною державною адміністрацією оголошує конкурс на кращий інвестиційний проект для Вишгородського району серед молоді, який організовано за ініціативи та фінансової підтримки депутата Вишгородської районної ради – Опімаха Олега Григоровича.

Конкурс покликаний покращити обізнаність молоді про становлення місцевого самоврядування, дати можливість презентувати регіон на національному та міжнародному рівні з метою популяризації інвестування в перспективні проекти регіону, підтримати проекти, що мають стратегічно важливе значення для розвитку економіки регіону, вирішують соціально-економічні проблеми, а також впливають на покращення якості життя людей.

Конкурс проводиться в період з 20 лютого 2012 р. по 20 квітня 2012 р. в 3 етапи:

- Перший етап – інформаційно-організаційний (20 лютого – 04 березня), протягом якого здійснюється організація роботи з інформування студентів про порядок і умови конкурсного відбору;
- Другий етап – підготовчий (05 березня – 09 квітня), протягом якого здійснюється подання інвестиційних проектів;
- Третій етап – завершальний (10 – 20 квітня), протягом якого відбувається підведення підсумків, визначення і нагородження переможців конкурсного відбору.

До оргкомітету конкурсу входять представники Вишгородської районної ради, Вишгородської районної адміністрації, представники вищих навчальних закладів України, Фонду підтримки підприємництва у Вишгородському районі, Вишгородської молодіжної ради.

Детальні умови конкурсу наведені у Положенні про порядок проведення конкурсного відбору інвестиційних проектів серед молоді (додається). Заявку на участь у конкурсному відборі інвестиційних проектів (додається) разом з конкурсною роботою згідно Вимог до оформлення соціально-економічних інвестиційних проектів (додається) необхідно надати у наведені вище строки, а саме: до 09 квітня 2012 року на електронну адресу: ardensgroup@i.ua. Відправлені пізніше вказаного строку заявки розглядатись не будуть.

Грошова винагорода: I місце – 1500 грн., II місце – 1000 грн., III місце – 500 грн.

З повагою

Директор

Н.І. Терещенко

Нагорода переможців – студентів Інституту соціальної роботи та управління НПУ імені М.П. Драгоманова за кращий соціально-економічний проект (керівник ст. викл. кафедри теорії та технології соціальної роботи Приходько А.Ф.)

